

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

КРАЉЕВСКА ВЛАДА

Његово Величанство Краљ, уважавајући оставке, које су Му поднела сва г. г. министри, благоволео је, указом својим од 15. окт. ове год., поставити:

за председника Министарског Савета и министра унутрашњих дела г. **Николу Христића**, председника Државног Савета;

за министра иностраних дела г. **Милана М. Богићевића**, изванредног посланика и пуномоћног министра код Његовог Величанства Цара Немачког;

за министра грађевина, ђенерала г. **Стевана Здравковића**, министра на расположењу, задржавајући му чин и ранг у војсци;

за министра финансија г. **Вукашина Петровића**, министра на расположењу;

за министра правде и заступника министра просвете и црквених послова г. **Мих. Кр. Борђевића**, изванредног посланика и пуномоћног министра на расположењу;

за министра војног, ђенерала г. **Милана С. Павловића**, министра на расположењу; и

за министра народне привреде г. **Симу М. Лозанића**, министра на расположењу.

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Указом Њег. Вел. Краља, од 23. окт. ове год., постављен је за министра просвете и црквених послова г. **Љубомир Клерић**, професор Вел. Школе.

Указом Њег. Вел. Краља постављени су: за начелника прве класе **Андра Борђевић**, министар

на расположењу, 30. окт. о. г.¹⁾; — за начелника прве класе **д-р Војислав Бакић**, професор Велике Школе, 2. нов. ове год.; — за писара треће класе **Милорад М. Ковачевић**, практикант, 1. октобра ове године.

ГЛАВНИ ПРОСВЕТНИ САВЕТ

Указом Њег. Вел. Краља, од 2. нов. о. год., постављени су, на основу чл. 7. закона о уређ. Гл. Просв. Савета, за редовне чланове Савета на две године: **Андра Борђевић**, проф. Вел. Школе, који ће бити у исто време и председник Главног Просветног Савета; **д-р Милан Јовановић-Батуџ**, **Јов. Жујовић**, **д-р Драг. Мијушковић**, **д-р Богд. Гавриловић** и **д-р Јов. Цвијић**, професори Велике Школе; **Стев. Ловчевић**, директор I. београд. гимназије; **Јеврем А. Илић**, управитељ беогр. Учит. Школе; архимандрит **Фирмилијан**, ректор Богословије; **Дим. Јосић**, проф. Богословије, и **Стеван Давидовић**, проф. беогр. реалке.

ВЕЛИКА ШКОЛА

Указом Њег. Вел. Краља постављени су: за професора опште литературе **Светомир Николајевић**, министар на расположењу, 19. окт. ове год.; за професора грађ. права и грађ. поступка **Андра Борђевић**, начелник мпн. просв. и цркв. послова, 2. нов. ове год.; — за професора крив. поступка **Светислав Станојевић**, шеф администр. одсека при Управи Држ. Монопола; за професора техн. физике са електротехником **д-р Стеван Марковић**, држ. питомца, и за професора математике **д-р Михаило Петровић**, држ. питомца — 22. окт. о. год.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

у Богословији: за ректора, на годину дана, архимандрит **Фирмилијан**, досад. ректор у истом заводу, 31. окт. о. год.;

¹⁾ Постављен је под 2. нов. о. г. за професора Велике Школе (в. ниже „Вел. Школа“). Ур.

у чачанској гимназији: за професора *Божа Кнежеввић*, проф. крагуј. гимн., 31. окт. ове год., по потреби службе;

у београдској реалци: за професора *Сретен Ј. Стојковић*, начелник II. кл. мин. просв. и цркв. послова, 22. окт. о. год.

Краљевим указом од 30. септ. о. год. стављен је у пензију, по својој молби, *Стеван Тодоровић*, проф. беогр. реалке.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

Краљевим указом од 1. окт. о. г. постављен је за управника прве кл. *Бура Козарић*, управник истог завода друге класе.

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

Краљевим указом од 30. септ. о. г., постављен је за управитеља прве класе *д-р Ник. Ј. Петровић*, управитељ истог завода друге класе.

ЦРКВЕНЕ ВЛАСТИ

Краљевим указима постављени су:

у духовном суду епархије београдске: за писара друге класе *Милутин Прокић*, писар треће класе, а за писара треће класе ђакон *Милан Васић*, практикант у истом суду — 22. окт. о. год.;

у Духовном Суду епархије нишке: за писара друге класе ђакон *Јован М. Стевановић*, писар исте класе епархије тимочке, 30. септ. о. г. по потреби службе;

у Духовном Суду епархије тимочке: за писара друге класе *Милутин Јеленић*, свештеник из Зајечара, 22. окт. о. год.

Краљевим указом од 30. септ. о. г., ђакону *Стевану М. Димитријевићу*, писару прве класе при Дух. Суду епархије нишке, уважена је оставка на државну службу.

ОДЛИКОВАЊА

Указом Њег. Вед. Краља одликовани су:

орденом Белог Орла петим редом: *Стеван Тодоровић*, професор београдске реалке, у пензији, 2. новембра о. год.

орденом Св. Саве четвртим редом: *Срећко Поповић*, учитељ у пензији у Лозници, 11. септембра о. год.

орденом Св. Саве петим редом: *Милија А. Лазаревић*, учит. у пенс. у Београду, 2. нов. о. г.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Постављења

ГЛАВНИ ПРОСВЕТНИ САВЕТ

Претписом министровим од 3. нов. о. г. постављени су, на основу § 8. зак. о уређењу Глав. Просветног Савета, за ванредне чланове Савета, на годину дана: *Гргур Миловановић*, *Стеван Јакшић*, *Мијалко Ђурић*, *Сава Урошевић*, *Михаило Шливић*, *Љуб. Стојановић* и *Богдан Поповић*, професори Велике Школе; *Дим. Довијанић*, директор III. беогр. гимназије; *Дим. С. Јовановић*, дир. II. беогр. гимназије; *Живко Поповић*, проф. београд. Учит. Школе; *д-р Борђе Борђевић*, професор II. беогр. гимназије; *Петар Живковић*, директор ваљевске гимназије; *Мих. Марковић*, дир. нишке гимназије, и *Богољуб Тирић*, управитељ нишке Учит. Школе.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Претписом министровим постављени су:

у Богословији: за хонорар. предавача пољ. привреде *Павле Тодоровић*, чиновник Управе Фонда, 12. окт. о. г.;

у II. београдској гимназији: за хонор. вероучитеља *Светозар Никетић*, проф. Богословије у пензији, 16. септ. о. г.;

у III. београдској гимназији: за предаваче: *Светолик Стевановић*, свршени философ, 28. септ.; *Димитрије Ангула*, свршени философ, 21. септ.; *Риста Одавић*, сврш. философ, 13. окт., и *Тјешмир Старчевић*, предавач у оставци, 24. сеп. о. г.;

у ваљевској гимназији за предаваче: *Живко Романовић* и *Милан Димитријевић*, свршени философи, 21. септ.; — за хонорарног вероучитеља свешт. *Коста Костић*, 16. септ.; — за хонорарног учитеља музике и певања *Фрања Покорни*, војени капелник, 21. септ. о. г.;

у врањској гимназији: за предавача *Матија Станојловић*, сврш. философ, а за хонорарног вероучит. ђакон *Харитон Поповић* — 21. сеп. о. г.;

у зајечарској гимназији: за предавача *Мих. Марковић*, сврш. философ, 21. септ.; — за учитеља језика друге класе *Стев. Колар*, учитељ језика треће класе у истој школи, 1. окт.; — за хонорарног вероучитеља протопресв. капелан *Милутин Јеленић*, 16. септ. о. г.;

у крагујевачкој гимназији: за предаваче: *Лазар Влајић* и *Драгомир Обрадовић*, сврш. фи-

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

дософи, 21. септ.; — за учитеља језика I. класе *Тома Модун*, приватни учит. из Београда, 28. окт.; — за приврем. учитеља језика *Александар Кузмановић*, учитељ из Земуна, 1. окт.; — за привр. учитеља цртања *Петар Неделковић*, инж. мајор у пенсији, 1. окт. о. г.;

у *врушевачкој гимназији*: за предавача *Никола Вулић*, сврш. философ, 21. септ.; — за учитељицу женског рада *Љубица Вукмировићева*, заступн. учит. жен. рада, 24. септ. о. г.;

у *неготинској гимназији*: за учитеља музике и певања прве класе *Карло Макејка*, учит. друге класе у истој школи, 1. окт. о. г.;

у *нишкој гимназији*: за хонор. вероучитеља свешт. *Михаило Поповић*, секр. нишког Духовног Суда, 9. окт. о. г.;

у *пиротској гимназији*: за предавача *Урош Ковачевић*, привр. учитељ језика у истој школи, 21. септембра о. г.;

у *пожаревачкој гимназији*: за предаваче: *Богољуб Премовић* и *Рудолф Бихловић*, сврш. философи, 21. септ, и *Лука Зрнић*, пређ. предавач у истој школи, 28. окт. о. г.;

у *чачанској гимназији*: за предаваче: *Милан Томић*, пређ. предавач, 7. окт.; *Тодосије Бошковић*, сврш. филос., 21. септ.; *Јован Ивковић*, сврш. филос., 6. окт.; — за учитеља јез. треће класе *Илија Јовановић*, пређ. учитељ, 6. окт. о. г.;

у *шабачкој гимназији*: за предаваче сврш. философи: *Радомир Мајсторовић*, 27. септ.; *Сима Цветковић*, *Никола Ранојевић* и *Таса Милушић*, 21. септембра о. г.;

у *београдској реалци*: за хонорарног вероучитеља свешт. *Милош Влајковић*, члан београд. Духов. Суда, 16. септ. о. г.;

у *ужичкој реалци*: за предаваче: *Петар Стаменковић* и *Никола Николић*, сврш. философи, 21. септ.; — за хонорарног вероуч. свешт. *Алекса Радуловић*, 16. септ.; — за хонор. учит. музике *Драгомир Јаковљевић*, хоровађа *ужичког Певачког Друштва*, 21. септ.; — за привременог учитеља цртања *Радомир Верговић*, привремени поштар у Ужицу, 10. окт. о. г.;

у *београд. Учит. Школи*: за хонор. вероучитеља *протосинђел Виктор*, професор. Богосл., 16. септ.; — за хонор. учит. цртања *Владислав Тителбах*, проф. III. беогр. гимн., 23. септ.; — за хонор. учитеља гимнастике *Јован Стојановић*, писар Апелац. Суда, 26. септ. о. г.;

у *нишкој Учитељ. Школи*: за предавача *Стеван Нешић*, сврш. филос., 21. септ.; — за хо-

норарног учитеља цртања *Стеван Никшић*, учит. нишке гимн., 21. септ.; — за хонор. учит. музике и певања *Вићентије Петрик*, учит. муз. у нишкој гимн., 21. септ.; — за хонор. предавача пољске привреде *Душан Живановић*, агроном, 26. септ. о. г.;

у *београд. Вишој Женској Школи*: за предавача *Анђелија Кузмановићева*, сврш. учен. Вел. Школе, 24. септ. о. г.; — за учитељицу језика *Јулка Јањићка*, пређ. учитељ., 29. окт.; — за помоћнице: *Бисенија Н. Савићева*, 1. окт. о. г., *Катарина Павловићева*, 21. окт., и *Теодора Ђурчићева*, 31. окт. о. г.; — за хонорар. вероучитеље: прота *Сава Пешић*, прота *Алекса Илић* и свештеник *Никола Божић*, 16. септ.; — за хонорар. наставнике: хемце, *Борасав Тодоровић*, проф. београдске Тргов. Школе, 24. окт.; цртања, *Ана Влаховићка*, 31. окт. о. г.;

у *крагуј. Вишој Жен. Школи*: за учитељице језика: *Милена Бедовићка*, 24. септ. и *Катарина С. Симића*, 26. септ.; — за учитељицу жен. рада *Босиљка Чајкановићева*, сврш. ученица В. Ж. Школе, а за помоћницу *Катарина Марковићева*, сврш. уч. В. Жен. Школе, 24. септ. о. г.; — за хонор. вероучитеља ђакон *Драгутин Димитријевић*, 26. септ. о. г.;

у *пожарев. Вишој Жен. Школи*: за помоћницу *Мара Радовановићева*, учит. основ. школе у Пожаревцу, 1. окт. о. г.;

у *шабачкој Вишој Жен Школи*: за помоћницу, а да врши дужност класне учитељице, *Султана Тодоровићева*, свршена ученица Више Жен. Школе, 28. септ. о. г.;

у *алексиначкој ниж. гимназији*: за хонор. вероучитеља свешт. *Мил. Алексић*, 16. септ. о. г.;

у *велико-градшт. нижој гимназији*: за хонор. вероучитеља свештен. *Андрија Љубичић*, 16. септ.; — за хонорар. учит. цртања *Владимир Петровић*, предавач у истој школи, 21. септ.; — за хонор. учит. музике *Јулиус Број*, војни капелник, 21. септ. о. г.;

у *горњо-милановачкој нижој гимназији*: за хонор. учитеља цртања *Јован Јаворац*, професор у истој школи, 3. окт. о. г.;

у *вњажевачкој нижој гимназији*: за предаваче: *Милан Бајић*, сврш. философ, 21. септ., и *Сретен Вукашиновић*, сврш. философ, 3. окт. о. г.; — за хонор. учитеља цртања *Рихард Ланг*, инжињер, 21. септ. о. г.;

у *лесковачкој ниж. гимназији*: за предавача *Станислав Бинички*, сврш. философ, 21. септ. о. г.;

за учитељицу жен. рада *Касија И. Стојановићка*, пређ. учитељица, 28. окт. о. г.;

у смедеревској ниж. гимназији: за предаваче: *Љубомир Матић*, сврш. философ, 21. септ., и *Василије Димитријевић*, сврш. филос., 26. окт. о. г.; — за хонор. учитеља музике и певања *Драгутин Тафанек*, хоровађа смедер. Пев. Друштва, 24. септ. о. г.

Премештаји

Претписом министровим премештени су:

у другу београдску гимназију: предавач шабачке гимназије *Таса Милушић*, 27. септ. о. г., по потреби службе;

у крагујевачку гимназију: *Илија Јовановић*, учитељ језика у чачан. гимн., 10. окт. о. год., по молби; — *Стеван Шрам*, учитељ музике и певања у беогр. Учит. Школи, 3. окт. о. г., по потр. сл.;

у шабачку гимназију: предавач чачан. гимн.; д-р *Мих. Јовановић*, 7. окт. о. г., по молби;

у београдску реалку: предавач шабачке гимназије, *Светозар Марковић*, 6. октобра ове год., по молби;

у београдску Вишу Женску Школу: класна учитељица крагујевачке Више Женске Школе *Даринка Момировићева*, 24. септ. о. г., по молби.

Разрешења

Претписом министровим разрешени су:

у крагуј. гимназији: *Дионисио де Сарно-Сан Борђо*, учит. музике и певања, 30. септ. по молби; — *Илија Јовановић*, учитељ језика, 26. окт. о. г.;

у крушевач. гимназији: предавач *Никола Вулић*, 20. окт. о. г., по молби;

у нишкој гимназији: хонорар. вероучитељ *Добросав Ковачевић*, 9. окт. о. г.;

у пожаревачкој гимназији: предавач *Лука Зрнић*, 28. септ. о. г.;

у шабачкој гимназији: хонор. вероучитељ, ђакон *Радосав Давидовић*, 1. окт. о. г.;

у ужичкој реалци; *Драгомир Јаковљевић*, хонор. учитељ музике и певања, 25. окт. о. год., због промене положаја;

у нишкој Учитељској Школи: предавач *Стеван Нешић*, 31. окт. о. г., по молби; — предавач *Милан Мајзнер*, 19. септ. о. г.; — *Добросав Годоровић*, хонорарни вероучитељ, 18. септембра о. год.;

у београдској Вишој Женској Школи: д-р *Коста Јовановић*, хон. предавач хемије, 24. септ. о. г.;

у шабачкој Вишој Женској Школи: помоћница и врш. дужн. кл. учитељице *Султана Годоровићева*, 1. нов. о. г., пошто је напустила дужност;

у књажевачкој ниж. гимназији: предавач *Милан Бајић*, 30. септ. о. г., по молби;

у лесковачкој нижој гимназији: *Милка Исаиловићева*, учитељица жен. рада, 28. октобра о. г., по молби.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

Претписом министровим постављен је за техн. фактора *Борђе Јовановић*, помоћник техн. фактора, 25. октобра о. г.

Претписом министровим разрешен је од дужности *Михаило Вељковић*, техн. фактор, 25. окт. о. г.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Претписом министровим разрешени су:

а) по молби: *Даница Божићевићева*, учитељица осн. шк. у Врмци, окр. тимочког; — *Нина Поповићева*, учит. осн. школе у Михайловцу окр. крајинског; — *Јован С. Поповић*, учитељ основне школе у Пироту; — *Сима Миливојевић*, учит. осн. школе у Добрњи, окр. пожаревачког; — *Вукосава Живковићева*, учит. основ. школе у Смедереву; — *Живка Краснојевићева*, учит. основ. школе у Вел. Извору окр. црногорског; — *Владислав Стевановић*, учитељ осн. шк. у Јунковцу окр. подунавског; — *Милан Убавкић*, учит. осн. шк. у Трњанима окр. пожаревачког; — *Евица Гајићева*, учит. основне школе у Сиколу окр. крајинског; — *Јован Јовчић*, учитељ основ. школе у Ратковићу окр. моравског; — *Игнат Миливојевић*, учит. осн. шк. у Милошевцу окр. подунавског; — *Михаило Краснојевић*, учит. осн. шк. у Мрчајевцима окр. рудничког; — *Даница Кузмановићева*, учит. осн. шк. у Београду; — *Евгенија Вићентијевићева*, учит. осн. школе у Забрежу округа ваљевског; — *Марија Јовићка*, учит. основне шк. у Тамничу окр. крајинског; — *Живка Поповићева*, учит. осн. шк. у Кобишници, окр. крајинског; — *Љубица Каривезићева*, учит. осн. шк. у Голупцу окр. пожаревачког; — *Илинка Јовановићка*, учит. осн. школе у Аранђеловцу окр. крагујевачког; — *Милутин Жујовић*, учитељ осн. шк. у Вукони окр. ваљевског; — *Максим Стојановић*, учитељ основне школе на Бердану округа крајинског;

б) због напуштања дужности: *Мирко Митровић*, учитељ осн. шк. у Пожези окр. ужичког; — *Љубомир Протић*, учитељ основне школе у Бачев-

цима, округа ужичког; — *Љубомир Булаковић*, учитељ основне школе у Влашком Долу, округа пожаревачког.

Пензионовања

Претписом министровим стављени су у пензију: *Павле Несторовић*, учит. осн. шк. у Велик. Моштаници окр. подунавског; — *Јеврем Маринковић*, учит. осн. шк. у Враћевшници окр. рудничког; — *Катарина Петровићка*, учит. осн. школе у Избеници окр. моравског; — *Милија Лазаревић*, учит. осн. шк. у Београду, по молби.

Умрли су:

Љубомир Илић, учит. гимнастике у III београдској гимназији, 24. септ.; — *Зорка Поповићева*, учит. осн. школе у Сипићу, окр. крагујев., 15. окт.; — *Тривун Павловић*, учит. осн. школе у Мрсаћу, окр. рудничког, 22. нов. ове год.

РАСПИСИ И ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

РАСПИС

Свима вишим гимназијама, о броју недељ. часова за општу историју и физику.

На предлог управе I. београдске гимназије а по саслушању Главног Просветног Савета одлучно сам, на основу чл. II Измена и допуна закона о устројству гимназија, од 31. октобра 1886 год., да се у наставном плану за гимназије, који је објављен расписом минист. просвете од 27. септембра 1888. год., ПБр. 9949, учини ова измена:

У VII. разреду предаваће се од сада: *општа историја са четири часа, а физика са три часа недељно.*

Ви ћете ову моју одлуку саопштити наставницима помпнутих предмета ради знања и управљања.

ПБр 16664.

28. септ. 1894. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Андра Ђорђевић с. р.

РАСПИС

Свима среским начелницима, којим се наређује, да учитељи осн. школа редовно иду у цркву и у њој певају.

Према пропису чл. 52. закона о основним школама учитељи основних школа дужни су недељ-

ним и празничним данима певати у цркви. По том истом законском пропису дужни су наставници и наставнице основних школа у недељне и празничне дане ићи у цркву и водити ученике и ученице своје. Расписом мога претходника од 18. фебруара ове године, ПБр. 1546, препоручено је свима наставницима и наставницама осн. школа, да поменуте прописе најтачније и најсавесније извршују.

Међутим мени стижу тужбе од неких свештеника и других надлежних лица, да многи учитељи неуредно долазе у цркву и у њој не певају, и да многи учитељи и учитељице неуредно доводе своје ученике и ученице у цркву.

Да би се једном ова неуредност отклонила, најстроже препоручујем свима учитељима и учитељицама основних школа, да најтачније и најсавесније испуњавају све напред поменуте законске прописе и наређења о идеју у цркву наставника и ученика основних школа. У противном случају најстроже ћу казнити свакога учитеља и учитељицу.

Ви ћете по један примерак овога расписа предати свакој школи у томе срезу, како би се учитељи и учитељице по истоме знали тачно управљати.

ПБр. 18703.

10. окт. 1894. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Андра Ђорђевић с. р.

РАСПИС

Свима окружним начелницима о сузбијању неуредности у основним школама.

Расписом мојим од 27. јула ове год., ПБр. 10638., наређено Вам је да се под Вашим личним надзором и настојавањем оправе све школске зграде у томе срезу и да се свака школа снабде свима потребама и училима.

Међутим ја сам се уверио да ова моја наредба у многим школама није потпуно извршена. Тако: многе школске зграде ни до данас нису оправљене ни окречене; многе школе нису снабдевене ни најпречним потребама; школски вртови и дворшта око многих школа нису ограђени; за неке школске књижице нису набављене најпрече препоручене књиге, нити је претплаћен „Просветни Гласник“; у многим се школ. општинама веома неуредно купи школ. прирез; многе школе ни досада нису снабдевене потребном количином дрва за огрев; у неким школама нема школскога послужитеља и т. д. и т. д.

Осим тога скоро свакога дана стижу ми жалбе од појединих наставника, да се ни општинске ни

полициске власти не старају да се школе доведу у ред и отклоне све неуредности.

Да би се с једне стране осигурао успешан и правилан рад у школама, и с друге стране, да би се једанпут пресекала свака излишна преписка по овој ствари и стадо на пут свакој неуредности и лабавости од стране општинских и полициских власти према школи, наређујем:

1., Наставници основ. школа неће се више у први мах обраћати министарству за отклањање школ. неуредности и набављање свега онога, што је школи потребно. Ради тога они ће се у први мах непосредно Вама обраћати, пошто најпре то учине дотичном школ. одбору и општинском суду, ако ови не снабдеју школу потребама и не отклоне јој неуредности.

2., Ви сте дужни одазвати се сваком захтеву наставника и одмах наредити и лично настати да се свака школ. неуредност брзо отклони и потребе набаве.

3., Тек ако се и Ви не одазовете захтеву наставника, онда ће ми они то доставити, па ћу ја предузети најстроже мере против оних среских начелника, који се буду показали лабави и неуредни у извршењу ове моје наредбе.

Ви ћете се старати о тачном вршењу овога расписа, од кога ћете по један примерак послати свакој школи у томе срезу с препоруком, да се и наставници по њему тачно управљају.

ПБр. 18782.

10. окт. 1894. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Андра Ђорђевић с. р.

РАСПИС

свима среским начелницима о подизању винограда сађењем американске лозе.

Да би се у нашем народу живље и у већем обиму ширило рационално обрађивање земље у опште и подизало благородно воће и американска лоза на по се, нашао сам се побуђен да у споразуму с господином министром народне привреде предузнем неке мере, којима би се наведени циљ припомогао.

Учитељи основних школа, живећи у непосредној близини с народом, могу са своје стране у овом погледу много учинити. Школски вртови на првом месту требало би да су уређени и обрађени тако како би служили за углед свој околини.

Како су пак виногради у свима крајевима наше отаџбине уништени филоксером и како се у

свима крајевима осећа јака потреба за подизање винограда засађењих американском лозом, то у овај мах хоћу да на то скренем пажњу учитеља основних школа, како би у том погледу учинили са своје стране све што могу.

Према изложеноме препоручујем Вам, да позовете све учитеље основних школа у томе срезу, да ми најдаље до 1. јануара 1895. године поднесу извештај о овоме:

1., Да ли би се у месту и околини, у коме је он учитељ, могли успешно обрађивати виногради засађени вишом лозом.

2., Да ли би који од њих пристао да у том погледу припомогне ширење и напредовање ове пољопривредне гране, и

3., Који би од њих пристао да иде на практични курс, који би се ради тога отворио у Топчидеру, Љубичеву, Букову, Добричеву или другом ком месту. Курс би се држао о ускршњем и великом школском одмору, и сваки учитељ, који би отишао на тај курс, примао би, поред плате, 3 до 5 динара дневнице.

Ви ћете се старати о извршењу овога расписа од кога ћете по један примерак послати свакој школи у томе срезу.

ПБр. 18781.

10. окт. 1894. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Андра Ђорђевић с. р.

ОДЛУКА О УПИСИВАЊУ СВРШЕНИХ РЕАЛАЦА У ВЕЛИКУ ШКОЛУ.

Министар просвете и цркв. послова, по учињеном му предлогу од стране Академ. Савета Вел. Школе, одлучио је под 8. окт. о. г., ПБр. 17819: да се *свршени реалци* у будуће могу уписивати *само за слушаоце техничког факултета* Велике Школе, и да та одлука ступи у живот почетком 1895/6 школ. године.

ОТВАРАЊЕ НОВИХ ШКОЛА

По молби суда и одбора општине пиротске, министар просвете и цркв. послова, претписом од 3. окт. о. г., ПБр. 17539, одобрио је: да се у *Пироту* још ове шк. године отвори *први разред Више Женске Школе*. За приврем. управитеља те школе постављен је *Јов. Митровић*, директор пиротске гимназије, који је пристао да ту дужност бесплатно врши, а *Зорка Митровићева*, учитељица осн. школе,

одређена је да врши дужност класне учитељице у ново отвореном разреду. Професори широтске гимназије примили су се да за ову шк. годину у тој школи држе бесплатно предавања из појединих научних предмета.

КЊИГЕ ПРЕПОРУЧЕНЕ ЗА ШКОЛСКУ ПОТРЕБУ.

а) као уџбеници за ђаке основних школа :

1. **Приче о празницима**, за I. и II. разред осн. школа, од *Стев. Зарића*, учитеља, расписом од 25. септ. о. г., ПБр. 16452.

2. **Земљопис са познавањем природе**, за ученике II разреда осн. школа, од *Стев. Зарића*, учит., расписом од 25. септ. о. г., ПБр. 16452.

3. **Познавање природе**, за ученике III. разред основних школа, од *Дим. Пугниковића*, учи-

теља, расписом од 25. септембра ове године, ПБр. 16428.

б) за књижнице основних школа :

4. **Беседе и други књижевни радови митрополита Михаила**, кв. I. и II., расписом од 30. септ. о. г., ПБр. 16962.

5. **Најобичније грешке у настави**, од *Јов. Миодраговића*, проф., расписом од 24. септ. о. г. ПБр. 16236.

6. **Пчеларство**, од *Свет. Гавриловића*, расписом од 21. септ. о. г., ПБр. 15943.

7. **Српски Пчелар**, од проф. *Јов. Живановића*, расписом од 31. септ. о. г., ПБр. 15940.

в) за поклањање добрим ђацима осн. школе :

8. **Цвеће**, од *Мих. Јовића*, учитеља, расписом од 28. септ. о. г., ПБр. 16663.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГ САВЕТА

ЗАПИСНИЦИ РЕДОВНИХ И ВАНРЕДНИХ САСТАНАКА ГЛАВНОГА ПРОСВ. САВЕТА

САСТАНАК 596-ти

7. септембра 1894. године, у Београду.

Били су : *потпредседник* Ср. Ј. Стојковић ; *редовни чланови* : д-р Ј. Туроман, д-р Мил. Јовановић-Ватут, д-р В. Вакић, д-р Ник. Николић, *Стеван Давидовић*, Ст. Ловчевић и архимандрит *Фирмилијан*.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитана су 23 писма г. министра просв. и цркв. послова, којим су Савету послате молбе и сведоцбе свршених философа, на оцену, да ли имају они прописне квалификације за предаваче у средњим школама, и то г. г. : Петра Стовића, Матије Станојловића, Љуб. Матића, Теодосија Бошковића, Николе Т. Николића, Живка Романовића, Анђелије Кузмановићеве, Симе Цветковића, Николе Вулића, Милана Дмитријевића, Стевана П. Нешића, Мих. Марковића и Богољуба Премовића, из историјско-филолошког одсека ; Петра Стаменковића, Драгољуба С. Обрадовића, Николе

Ранојевића, Тасе Милушића, Лазара Т. Влајића, Јеротија Топаловића, Радомира Мајсторовића, Станислава Биничког, Милана Бајића и Рудолфа Бикловића из природно-математичког одсека.

Савет је признао свима овима кандидатима квалификације, а петорици од њих, г. г. Јеротију Топаловићу, Радомиру Мајсторовићу, Станиславу Биничком, Милану Бајићу и Рудолфу Бикловићу, који имају у својим сведоцбама по једну или две слабе оцене, Савет је и њима, већином својих гласова (5 : 2), признао квалификације.

Са овим мишљењем већине решено је да се на надлежном месту учини што треба, те да се §. 19 школ. закона за ученике Вел. Школе протумачи, јер је, овакав какав је, нејасан и неједнако се тумачи.

У исто време решено је да г-ца Анђелија Кузмановићева, сврш. философ, има квалификације за предавача у женским средњим школама.

III.

Прочитано је писмо г. министра просв. и цркв. послова, ПБр. 13901., од 3. овог месеца, којим се шаље Савету на оцену и мишљење молба Велимира Павловића и Ник. Соколовића, учит. из Ниша, којом су тражили да им се цртанке, које су они израдили, приме за употребу у основним школама.

Савет је одлучио: да се ове цртачке даду на оцену Стеви Трифуновићу, учит. цртања у II. београд. гимн., и Мих. Јовићу, учитељу.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, ПБр. 1280., од 24. августа ове год., којим се шаље Савету ни оцену молба и дело Јов. Миодраговића, проф., „Најобичније грешке у настави и васпитању школском“ — да ли се може оно препоручити за књижице основ. школа.

По усменом реферату с. Војислава Бакића, проф., Савет је одлучио: да се поради код свију школ. општина да морају набавити ову књигу за школ. књижице.

V.

Прочитано је писмо г. министра просв. и цркв. послова, ПБр. 12025., од 20. августа ове год., којим се шаље Савету на оцену дело (превод) Ђорђа Рокнића, проф., „Збирка математичких задатака“, и да ли ово дело (превод) заслужује да се откупи и упогребн за школ. уџбеник.

Савет је одлучио: да се поменуто дело (превод) да на оцену г. д-ру Богдану Гавриловићу, проф. Велике Школе.

VI.

Прочитан је заједнички реферат г. г. д-р Јов. Цвијића и Љуб. Јовановића, проф., о карти Пере Манојловића, чиновника жељезн. дирекције. Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Г. Пегар Манојловић поднео нам је три нове секције карте Балканскога Полуострва, и ми смо, прегледавши једну, нашли разлога да остале не можемо поређивати и прегледати.

Секција коју смо прегледали, назвата је Солун. Она је препуна погрешака и нетачности, од којих су ово главније:

I. *Нетачности у географским полажајима места и погрешно нацртани речни токови.*

Манастир Острог није на Зети већ источно од ње.

Зета има кратак подземни ток од Сливља у Никшићком Пољу (и до понора се зове Грачаницом), па до испод Повије; све то треба на карти означити.

По карти, коју са Кипертове карте прецртавају цртачи г. Манојловића, Војана не истиче из Скадарског Влата, но је један од два крака, у

које се Дрим рачва; то треба исправити и означити онако, као што је на карти са које се прецртава.

Данилов Град није на левој обали Зете.

Положај Жабљака је са свим погрешан; он није на левој страни Мораче, већ на десној и далеко од реке.

Тако исто је погрешан и положај Колашина: нацртан је на левој страни Таре, а он је десно од ове реке и на њеној притоци Свињачи,

Бела Паланка није на Нишави.

Прица треба да протиче кроз Параћин.

Охрид је на самом језеру, а није онако далеко од њега као што је на овој карти означено.

Ново Брдо није име брда, нити бисмо га ми уносили у школске карте и ако има једно сеоце од 15 арнаутских кућа, које се тако зове, већ га уносимо као име за развалине, чија је прошлост позната. За то на овој карти ваља избрисати брдо и Ново Брдо и село тога имена, а нацртати само развалине.

Зеленоградска Пл. не постоји, и то се име мора с ове карте изградирати.

Полуострво, чији су делови Света Гора, Лонг и Касандра, зове се Халкидичко.

Морунац (Амфипољ) ваља унети.

Нема железнице од Солуна до Битоља, а мора је на овој карти бити, а исто тако нема ни железница, који су у новије време по Бугарској Источној Румелији саграђене. Њих ваља унети као и нове железнице, које би припадале пређашњим секцијама ове карте.

Ваља унети и ове географске објекте: Језеро Плав, Хилендад, Ватопед, Морачки Манастир, Грачаницу, Бањску, Гостивар, Плочник.

II. *Погрешна назвања:*

Треба Милешево, место Милешева и означити манастир, а не село.

Треба Брезник, а не Бресник.

Прељина место Пријељина, пошто су и сва друга места на карти написана према источном дијалекту.

Стоји	Добра	треба	Дебар (Добра)
"	Стрешар	"	Стрешер
"	Руљанска	"	Гуљанска Пл.
"	Гољак	"	Голак
"	Вистрица	"	Бистрица

III. Познато је Главном Просветном Савету из наших ранијих реферата, да г. М. израђује за сваку секцију спискове и подноси нам их на поправку Г. М. посао није тежак: он има да тачно из Кипертове карте испише имена, поправи их ко-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

дико може, а остало нама остави. Овако пречишћена и исправљена имена има да уноси у карту. Али спискови, које напише, ваља да су потпуни и све исправке, које се учине, морају бити унете у карту. На овој секцији г. М. није одговорно ниједном од ова своја два задатка: уверили смо се, да му је списак непотпун и исправке неке, које смо учинили, нису унесене у карту. Тако г. М. пише и даље: Дукаћин, Стрешар, Добриње, Љубостиње, Тазо, Дјетиња, Керкира.

Г. М. има да поднесе увек по три секције и само кад све три буду ваљане, може се поступити даље по уговору. Пошто прва секција, коју смо прегледали, не ваља, није нам било потребно друге две ни прегледати.

Ми упућујемо Главном Просветном Савету ове три секције са мњењем: да препоручи г. Манојловићу да их марљиво и савесно прегледа и исправи, узевши у обзир и све напомене, које смо изнели.

6. септембра 1894.
Београд

С одличним поштовањем:

Д-р **Ј. Цвијић**

Љубомир Јовановић

Савет је, по прочитаном реферату, одлучно: да се ова трећа секција врати г. Манојловићу заједно са рефератом, те да он поступи прво по учиненим примедбама од г.г. референата.

С овим је закључен овај састанак.

САСТАНАК 597-ми

15. септембра 1894. год., у Београду.

Били су: председник д-р Јов. Туроман; чланови: Срет. Ј. Стојковић, д-р В. Бакић, Ст. Довчевић, Момчило Иванић, Стев. Давидовић, д-р М. Јовановић-Батут, Ј. А. Илић и архимандрит Фирмилијан.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 15. овог мес., ПБр. 15075., којим се извештава Савет о постављењу г. д-ра Јов. Туромана, проф. Вел. Школе за председника Савета, и г. Момчила Иванића, проф. I. београдске гимн., за редовнога члана Савета.

Савет је ово узео на знање.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК 1894.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 9. о. мес., ПБр. 12656, којим се шаље Савету на оцену молба г. Дим. Антуле, свршеног философа, с питањем да ли има квалификације за предавача у средњој школи.

По разгледању приложене сведочења Савет је одлучно: да г. Антула има прописане квалификације за предавача у средњој школи и то за групу наука природно-математичких.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 11. овог месеца, ПБр. 14935., којим се шаље Савету на оцену молба г. Александра Кузмановића, учитеља из Земуна, који је молио за учитеља језика у средњој школи.

Савет је одлучно: да г. Кузмановић има квалификације за сталног учитеља немачког језика у средњој школи.

V.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 7. овог месеца, ПБр. 14288., којим се шаље Савету на оцену превод г. В. Зделара, проф. I. беогр. гимн., „Физика за п. разреде средњих школа“, од А. Васмута — може ли се поменуто дело употребити као школски уџбеник.

Савет је одлучно: да се ово дело да на оцену г.г. Љуб. Клернџу, проф. Велике Школе и Алекси Новаковићу, проф.

VI.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 17. овог месеца, ПБр. 10083., којим се шаље Савету на оцену молба и дело Мите Живковића, профес., „Сарајево“ — да ли се оно може препоручити за књижице основних и средњих школа.

По усменим рефератима г.г. д-р Вој. Бакића, и Јеврема Илића, проф., Савет је одлучно: да се ово дело може примити за оно, зашто је понуђено.

VII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 9. овог месеца, ПБр. 9810., којим се шаље Савету на оцену дело г. Светозара Љ. Гавриловића „Пчеларство“ — може ли се оно откупити и препоручити за књижице основних школа.

Савет је одлучно: да се ово дело може препоручити за књижице основних школа.

VIII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 9. овог месеца, ПБр. 10242., којим се шаље Савету, на оцену дело г. Јована Живановића, проф. из Карловаца, „Српски пчелар“ — може ли се оно откупити и препоручити за књижнице основних школа.

Савет је одлучио: да се ово дело, као и горње, може препоручити за књижнице осн. школа.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 9. овог месеца, ПБр. 14383., којим се шаље Савету на оцену дело г. Нићифора Дучића, архимандрита „Историја српске правосл. цркве“ — може ли се оно откупити и препоручити за књижнице средњих школа.

По усменом реферату г.г. архимандрита Фирмилијана и Јеврема А. Илића, проф., Савет је одлучио: да се дело може примити за оно зашто га писац нуди, а тако исто да се може употребити као уџбеник у Богословији

X.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 9. овог месеца, ПБр. 11569., којим су послата на оцену Савету дела г. Милана Шевића, проф., „Логика зл средње школе“ и „Увод у философију“ — могу ли се откупити.

Савет је одлучио: да се ова дела даду на оцену г. г. д-р Љуб. Недићу и М. Влајићу, проф.

XI.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 9. овог месеца ПБр. 11568., којим се шаље Савету на оцену „Српска читанка за I и II разр. средњих школа“, израдио Сретен Пашић и Милан Шевић проф., — може ли се она употребити као школски уџбеник.

Савет је одлучио: да се ово дело да на оцену г. г. Пери П. Ђорђевићу, саветнику у пензији, и Момчилу Иванићу, професору.

С овим је закључен овај састанак.

САСТАНАК 598-ми.

21. септембра 1894. год. у Београду.

Били су: председник д-р Јов. Туроман, чланови: Ср. Ј. Стојковић, д-р М. Јовановић-Батут, д-р В. Бакић, д-р Никола Николић, Ст. Давидовић, Ст. Ловчевић, Јеврем А. Илић, архимандрит Фирмилијан и Момчило Иванић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 20. о. м., ПБр. 16027., којим је послата на оцену Савету књига „Српска синтакса“ од К. Миленовића, профес., да ли се она може препоручити за књижнице основних школа и употребити као школски уџбеник у IV. разреду гимназије.

Савет је одлучио: да се поменуто дело да на оцену г. г. Љуб. Стојановићу, проф. В. Школе, и Дим. Милојевићу, проф. III. беогр. гимназије.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 16. јуна о. год., ПБр. 8160., којим је послат на оцену Савету спев Стевана Ј. Јевтића „Милутин“, да ли се може откупити и употребити за поклањање ученицима средњих и основних школа.

Савет је одлучио: да се овај спев да на оцену г. Мил. Драгутиновићу, проф. II. беогр. гимназије.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 18. јуна о. год., ПБр. 8203., којим је послат на оцену Савету превод Ивана Мартиновића „Сироче“ од Оскара Хекера, да ли се може откупити.

Савет је одлучио: да се овај превод да на оцену г. Дим. Јосићу, професору.

V.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 18. јуна о. год., ПБр. 563., којим је послата на оцену Савету књига „Упутство за црквено проповедништво, омилитика“ од Свет. П. Ранковића, професора, може ли се она откупити.

Савет је одлучио: да се ово дело да на оцену г. архимандриту Фирмилијану.

VI.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 1. јуна о. год., ПБр. 7572., којим је послата Савету на оцену књига „Цвеће“, прибрао Мих. Јовић, учитељ, може ли се она употребити за поклањање ученицима основн. школа.

Савет је одлучио: да се ова књига прими за оно за што је писац нуди.

VII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 19. о. м., ПБр. 15861., којим

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

се шаље Савету на оцену књига „Општа историја за више разр. средњих школа“ од Ст. Ловчевића, може ли се она употребити као школ. уџбеник.

Савет је одлучио: да се ово дело да на оцену г.г. Божи Прокићу, проф. Вел. Школе, и Дим. С. Јовановићу, директору II. беогр. гимназије.

VIII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 15. о. м., ПБр. 15421., којим је послат Савету на оцену превод Дим. Дукића „Историја Општа“ од Иловајског, да ли се ова књига може употребити као школ. уџбеник, и заслужује ли према томе да се откупи.

Савет је одлучио: да се и ово дело да на оцену г.г. Божи Прокићу и Дим. С. Јовановићу, професору.

IX.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 19. о. м., ПБр. 15293., којим се шаље Савету на оцену предлог Ал. Новаковића, проф., да се физици у VII. разр. гимназ., да још један час.

Савет је, саслушавши о овоме предлогу и мишљење директ. I. беогр. гимн., одлучио: да се овај предлог прими с тим, да се физици у VII. разреду гимн. да један час више, а општој историји један час мање, и да се ово решење расписе свима гимназијама да и оне тако учине.

С овим је закључен овај састанак.

САСТАНАК 599-ти

30. септембра 1894. год. у Београду.

Били су: председник Јов. Туроман; чланови: Срет. Ј. Стојковић, д-р Вој. Базић, д-р Никола Николић, Стев. Давидовић, Ст. Ловчевић, архимандрит Фирмилијан и Момчило Иванић.

Пословођ. Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитана су писма г. министра просвете и црквених послова, од 30. овог мес., ПБр. 16837., 16950, 16949, 16948, 16947 и 16190, којима се пита Савет за мишљење о квалификацији Ј. Ивковића, Мих. Димитријевића, Дим. Карапанџића, Вас. Димитријевића, Милана П. Стокића и Срет. Вукашиновића, сврш. ђака В. Школе, који су молили за предаваче у средњим школама.

Савет је разгледао све квалификације и одлучио: да г.г. Ј. Ивковић и Д. Карапанџић имају квалификације за предаваче у средњим школама и то за групу наука филолошко-историјских, а г.г. Мих. Димитријевић, Вас. Димитријевић, Милан П. Стокић и Сретен Вукашиновић имају квалификације за предаваче у сред. школама и то за групу наука природно-математичких.

III.

Прочитана су писма г.г. Љуб. Стојановића и Дим. Милојевића, проф., којима извештавају да се не могу примити прегледа књиге „Синтакса“ од г. К. Миленовића.

Савет је одлучио: да се ово дело да на оцену г. Пери П. Борђевићу, саветнику у пензији.

IV.

Прочитано је писмо г. Ал. Новаковића, проф., којим извештава Савет да се не може примити прегледа књиге „Физика“, превод В. Зделара, проф.

Савет је одлучио: да се на место г. Новаковића изабере за референта г. Борислав Б. Тодоровић, професор.

V.

Прочитан је реферат г. Љ. Ковачевића, проф., о молби Милице К. Пешике, која је молила да се њеној кћери Наталији, ученици врањске гимн., да стипендија из фонда пок. владике Вићентија.

Савет је одлучио: да се прими реферат г. Љ. Ковачевића и да се молилиној кћери може дати стипендија из поменутог фонда.

VI.

Прочитан је реферат г. Душана М. Спасића, референта министарства нар. привреде, о књизи: „Упутство за каламљење винове лозе“, израдио Петар Стојадиновић.

Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Прегледао сам „Упутство за каламљење винове лозе као средство противу филоксере“ од П. Стојадиновића, руководиоца државног расадника америчке лозе, — па имам част поднети Главном Просветном Савету извештај у овоме:

Књижница је написана прегледно и добро објашњава радње којима се бави, што олакшавају и многе јасне слике које су унете у слог. Технички изрази пробрани су марљиво из народне терминологије, те по томе не могу давати повода за по-

грешно разумевање. Али сам језик, којим писац пише, није без замерке. Ну при свем том, Упуство је потпуно разумљиво и довољно да да поуку о калемљењу лозе и осталим радњама које с овом стоје у нераздној вези.

Сам предмет држим да је од врло велике и опште важности по нас, нарочито сада, кад је домаће виноградарство на умору, па се свом брзином мора радити да се домаће сорте лозе одрже бар на америчкој подлози, те тако и домаће виноградарство сачува да не пропадне са свим.

С тога сам учтивог мишљења, да треба од писца откупити потребан број књига — за све школске књижице — по цену од 0.40 динара.

Под .: дело враћам. — СвСБр. 53.

Увек на услузи

15. јуна 1894. год.

Београд

Душан. М Спасић

референт министар. нар. привреде

Савет је одлучио: да се прими реферат госп. Спасића и у исто време да се нареди свима школским књижицама основних школа да ово дело набаве за своју потребу.

Г. Спасићу, као референту, одређен је хонорар у 20 динара.

VII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 27. о. м., ПБр. 15729, којим се шаље Савету на оцену молба Милисава Маринковића, ђака нпшке Уч. Школе, с питањем: може ли му се дати стипендија из фонда пок. владике Вићентија.

Савет је одлучио: да се ова молба да на оцену г. Јеврему А. Илићу, управитељу београдске учитељске школе.

VIII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 24. о. м., ПБр. 16452, којим се шаљу Савету на оцену књиге: „Приче о празницима“ и „Земљопис са познавањем природе“, израдио Стеван Зарић, учитељ.

Савет је одлучио: да се ове књиге даду на оцену г. Дим. Јосићу, професору.

IX.

Поводом писма Стевана Јевтића, који је молио, да се на место г. Мил. Драгутиновића, проф., кога је Савет на своме 598-ом састанку изабрао да прегледа његово дело „Милутић“, изабере други референт.

Савет је одлучио: да се поред г. Драгутиновића изабере као други референт и г. Андра Гавриловић, пређашњи професор.

X.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 13. јуна о. год., ПБр. 8009., којим се пита Савет за мишљење о квалификацији г. Јулјуса Брожа, који моли за место учитеља музике.

Савет је размотрио молпочеве документе и одлучио: да г. Брож има квалификације за привременог учитеља музике, а кад пред нарочитом комисијом буде положио потребан испит, онда се тек може поставити за редовног.

XI.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 28. о. м., ПБр. 16821., којим се шаље Савету на оцену дело „Крв за род“, од Љуб. Петровића-Љубинка, с питањем: може ли се откупити за поклањање ученицима.

Савет је одлучио: да се ово да на оцену г.г. Андри Гавриловићу, пређашњем професору, и Мил. Драгутиновићу, професору II. бегр. гимназије.

XII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова од 24. о. м., ПБр. 16428., којим се шаље Савету на оцену „Познавање природе“, израдио Д. Ј. Путниковић.

Савет је одлучио: да се ово дело да на оцену г. Јови Миодраговићу, професору.

С овим је закључен овај састанак.

САСТАНАК 600-ти

12. октобра 1894. год. у Београду.

Били су: председник Јов. Туроман; редовни чланови: др. Мил. Јовановић — Батут, др. В. Вакић, др. Никола Николић, Стеван Давидовић, Ст. Ловчевић, архимандрит Фирмилијан, Дим. С. Јовановић и Момчило Иванић.

Пословоћ, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, од 8. ов. мес. ПБр. 17631, којим

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

се пита Савет за мишљење о квалификацији г. Ристе Одавића, свршенога философа, који је молио за предавача у средњим школама.

Савет је разгледао молиоачеве документе и одлучио: да г. Риста Одавић има квалификације за предавача у средњим школама и то за групу наука историјско-филолошких.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, ПБр. 16429., којим се шаље Савету на оцену дело Д. Ј. Путниковића „Баквање-Царовање“ (прерађено) с питањем, може ли се оно откупити.

Савет је одлучио: да се ово дело упути г. Ј. Миодраговићу, проф., да каже, је ли дело исправљено по његовим примедбама, које је учинио као референт овога дела при првом прегледу.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просв. и цркв. послова од 20. јуна, ове год., ПБр. 8257. којим се шаље Савету на оцену рукопис г-ђе Шитове, „Кројење и израда белога рубља“, с питањем да ли заслужује да се овај рукопис штампа о државном трошку и употреби као уџбеник у Вишој Жен. Школи.

Савет је одлучио: да се овај рукопис да на оцену г-ђи Анки Цветковићки и г-ђици Евгенији Војиновићевој, учитељицама ж. рада у В. Ж. Школи.

V.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова од 8. септем. ове год., ПБр. 14517, којим се шаље Савету на оцену рукопис г. Радована Лазаревића: „Рачуница интересних (процентних) рачуна“, с питањем, да ли се овај рукопис може штампати о држ. трошку.

Савет је мишљења: да би г. министар народне привреде, који је и послао министарству просвете овај рукопис, могао поверити исти на преглед и оцену г. Јосифу Предићу, хонорарном наставнику овога предмета у реалци и трговачкој школи.

VI.

Прочитано је писмо г. министра просв. и цркв. послова од 18. јуна ове год., ПБр. 8204. којим се шаље Савету на оцену дело „Споменак“, дечји лист, од Ивана Мартиновића, учит., с питањем може ли се оно откупити и употребити за поклањање ученицима у основним школама.

Савет је одлучио: да се ова књига да на оцену Стевану Чугуриду.

VII.

Прочитано је писмо г. Боже Прокића, проф., којим извештава Савет да се није могао примити прегледа Историје од г. г. Ст. Ловчевића и Д. Дукића, које му је Савет на оцену послао.

Савет је одлучио: да се на место г. Бож. Прокића изабере, као други референт, г. Стеван Сремац, професор.

VIII.

Прочитано је писмо г. министра просв. и цркв. послова од 21. септембра ове год., ПБр. 15491. којим се шаље Савету на оцену и преглед „Пројекат закона о војној настави у сред. школама“.

Савет је одлучио: да се овај пројекат да на оцену г. д-ру Богдану Гавриловићу, проф. Велике Школе.

IX.

Прочитано је писмо г. министра просв. и цркв. послова од 19. септембра ове год., ПБр. 9819., којим се шаље Савету на оцену „Предлог Управе Држ. Штампариие о проценту писцима за уџбенике“.

Савет је одлучио: да се овај предлог да на оцену г. г. Стеви Д. Поповићу и Пери П. Борђевићу.

X.

Прочитан је реферат г. Милана Андоновића, проф., о књизи „Уранија“, од Кам. Фламариона, превео Стев. Д. Поповић.

Реферат гласи:

Главном Просветном Савету

Према одлуци Главног Просветног Савета, која ми је саопштена писмом СБр 47. од 20. маја ове године, ја сам прегледао превод „Уранију“, од г. Ст. Д. Поповића, све три свеске, и имам част према садржини, која је у сваком погледу научна, а и према вештој преради на српски језик, препоручити тај превод за поклањање ђацима виших разреда гимназија и реалака па и у вишим редовима више женске школе.

Главном Просветном Савету вазда на услузи,

Милан Андоновић
професор.

Савет је одлучио: да се реферат г. Андоновића прими и према реферату да се може употребити за поклањање ученицима средњих школа.

XI.

Саслушао је усмен реферат г. Мил. Јовановића—Батута о књизи „Алкохолна пића“ од А.

Штримпла, превели Х. У., који су молили да се ова књижица откупи.

Савет је одлучио: да се, према реферату г. Батута, ова књижица не може примити за оно за што су је преводиоци понудили.

XII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова од 21. септ. ове год, ПБр 16070, којим шаљу Савету на оцену исправке Пере Манојловића, учињене у израђеним листовима „Карте Балканског Полуострва“, с питањем да ли је г. Ма-

нојловић извршио ове исправке у свему по рефератима референата ове карте

Савет је одлучио: да се пише г. г. референтима, да они у споразуму с г. Манојловићем похитају и раде што брже на изради ове карте; да писмено Савету не реферују о појединим секцијама, већ да своје примедбе казују г. Манојловићу, а он одмах да их извршује, а на свршетку целог посла да поднесу Савету писмен реферат. Ове три секције су примљене, по што су поправљене.

С овим је закључен овај састанак.

ЦРКВЕНИ И ШКОЛСКИ ЛЕТОПИС

ЧЕТРДЕСЕТГОДИШЊИЦА АРХИЈЕРЕЈСКЕ СЛУЖБЕ ЊЕГОВОГ ВИСОКОПРЕОСВ., Г. МИТРОПОЛИТА МИХАИЛА.

Његово Високопреосвештенство, архијепископ београдски и митрополит Србије, г. **Михаил**, на дан 14. окт. о. г. прославио је 40 година своје архијереске службе. За ову прославу, по нарочитој жељи Њег. Високопреосвештенства, нису чињене никакве раније спреме. И покрај свега тога тај дан прослављен је на најсвечанији начин. Уочи 14. окт. о. г. држано је у Саборној Цркви бденије, које је приредило београдско свештенство свом архипастиру, а 14. окт. била је јубилејска служба, којој је благоволео присуствовати и *Њег. Величанство Краљ Александар I*. После службе Њег. Величанство походило је г. Митрополита, честитало му јубилеј и изјавило му, да је, у знак признања на дугој служби Престолу и Цркви, наредило, да се за г. Митрополита изради *знак ордена Белог Орла у бриљантима*, које ће му Њег. Величанство предати у спомен тога дана с тим, да га као одличје носи о данцу око прсију.

ПРОСЛАВА ПЕДЕСЕТГОДИШЊИЦЕ

ШАБАЧКЕ ГИМНАЗИЈЕ
НА ПЕТРОВ-ДАН 1892. ГОДИНЕ.

(СВРШЕТАК)

Године 1844., септембра 23., изађе пространи закон о школама. Он прописа једнако предавање у свим гимназијским школама. Ту се обележава да је циљ гимназијске школе: „да се изводи младеж кљ вишемъ изображенію, и да получава вишу науку, коју ће јој служити и за преправу кљ вишимъ наукама, које ће се предавати у лицеуму.“

Ту се сад нарочито латински језик после српског истицао као главни предмет наставе. У настављењу од 29. јануара 1845. године важе се: „У смотренію латинског језика будући се езикъ и књиге класичне древности сматрају као основъ сваке учености, и као средство не само душевне силе младѣћа покренути и изостравати, него нѣга и за све остале науке предуготовити: за то се овај предметъ, после српскога езика, као најглавниј у гимназиј сматра.“ Дакле, прве гимназије нагињале су класичном правцу. Гимназија је тада имала шест разреда.

Телесне казне за ученике, особито у нижим разредима гимназијским, биле су допуштене.

Године 1853. 15., септембра, изађе ново устројство гимназија. По њему гимназија би продужена на 7 разреда, а полугимназија остала са 4 разреда. Међу предмете гимназијске наставе дода се још јелински и француски језик. За професоре су добивали и наши свршени лицејци, док су се пређе за професоре доводили само људи са стране. „Кодико је ово порадило на понос слушалаца лицејских, тодико још више био је од користи самим гимназијским школама, које се, за мало времена, могаху већ похвалити многим својим професорима, који њима подизаху глас а светљаху образ месту, где добише своје образовање.“ Нека је на хвалу вредноћи и марљивости отачанствених синова, факат је истинит, да су наше школе коракнуле живље, кад су на катедре наставничке засели некадањи ђаци истих школа.

Напослегку, 16. септембра 1863. године, јави се нов закон о устројству гимназија. Гимназија цела сведе се опет на шест разреда. Телесне казне за ђаке укидоше се. По предметима види се,

У овом новом закону, колебање између класичког и реалистичког правца.

На основу закона овога у главне живе су и живе још и данас наше гимназијске школе. Многе су измене и допуне учињене у тежњи ка бољем. Тако допуном закона од године 1873., децембра 12., установи се опет седам разреда гимназије. Тада су заведени пријамни испит и испит зрелости. Законом од 31. октобра 1886. године установљава се осам разреда гимназија. Почела се набављати учила као средства да се што боље и очигледније ђаку представе научне истине. Наставници посташе духовни оци поверене младежи, који живом речју утицаху на осетљивост својих ђака силије по батине, које често и од најбољих срдаца створише зликовце. Дисциплину је место батине одржавао ауторитет наставника, који речима својим и делима постаде светиња ученику. Родитељи више не сматраху као беду, кад мораше слати децу своју у школу. Тако су се школа и кућа приближиле, спријатељиле и тесно једна за другу везале.

О кретању ђака шабачке гимназије из ранијег доба наводим ове податке:

Године 1846.	први граматикални разред имао је ђака	25
	други " " " " "	4
	трећи " " " " "	9
	четврти " " " " "	3
	Свега ђака	41
Године 1850.	први разред	45
	други "	20
	трећи "	11
	четврти "	6
	Свега ђака	82
Године 1860.	први разред	54
	други "	30
	трећи "	31
	четврти "	25
	Свега ђака	140
Године 1870.	први разред	65
	други "	28
	трећи "	19
	четврти "	11
	Свега ђака	123
Године 1880.	први разред	70
	други "	42
	трећи "	32
	четврти "	12
	Свега ђака	156

Од 1846. године па до 1880. спомињем ове директоре шабачке гимназије: Марка Марковића,

Стојана Бошковића, Димитрија Годоровића, Димитрија Нешића, Јосифа Пецића, Димитрија Балаицког, Јована Борђевића, Буру Козарца. Као професоре ове школе спомињем: Владимира Вујића, Дамњана Маринковића, Павла Стојановића, Павла Радивојевића, Борђа Араницког, Јована Илића, Борђа Берисављевића, Димитрија Протића, Алимпија Васиљевића, Петра Кречаревића, Косту Црногорца, Василија Абжића, Јосифа Дусла, Косту Вујића, Стевана Мирковића, Стевана Бајаловића, Милана Максимовића и т. д.

Доцније професоре не помињем, јер се они или знају или се лако могу наћи у шематизмима државним, који од 1851. год. редовно излазише.

Доцније (год. 1875. 20. октобра) назив полу-гимназије замењује се називом нижа гимназија.

Од године 1879. 11. септембра почињу се и ученице примати у гимназију. Оправдано је ово ради више спреме и женских. ну само онде где је женске деце мало. Где их пак има у повећем броју, боље је за њих отварати нарочиту школу.

Гимназијска школа у Шапцу испрва је била смештена по разним приватним зградама под најам (кирију), као у кући г. Бојићевој до садашњег хотела „Париза“, у кући где је сад „Народна гостионица“ и у кући г. Андре Исаниловића на Камичку у Јевремовој улици. Ну око 1855. године подиже се нарочита зграда за ту школу, садања стара зграда гимназијска. У оно време била је то најлепша зграда у Шапцу, а и сада је једна међу најлепшим.

Године 1886. писали су наставници гимназијски у месним новинама о потреби више гимназије и више женске школе, износећи многе важне разлоге за то. Они се нису само на томе зауставили, него су ишли код имућнијих људи, и радили код њих, да сваки по нешто месечно обећа и да у помоћ за подизање виших гимназијских разреда, док то држава у своје руке не прими. Шапчани се овоме одазваше. Тако се спремило земљиште за вишу гимназију. Г. министар одобри отварање петог разреда гимназије у школској 1887.—88. години. Да се сместе многа одељења, мала беше стара зграда гимназијска. Но се изради и код ондашња три округа: шабачког, ваљевског и подринског, да се „владичин конак“, која је зграда својина тих округа, уступи на школе, пошто се увиде шабачка епархија. Тако „владичин конак“ поста друго депо здање гимназијско.

1888-9. школске године отвара се у Шапцу шести разред гимназије. 1889-90. школске год. отвори се у Шапцу седми разред гимназије. Прва матура у Шапцу би тада 1890. год., као на крају

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

те школске 1889-90. године. Приправника је било 30. Призна се зрелост и спремност за факултет наше Велике Школе или универзитета 21, пали на испиту зрелости и одбијени на 3 месеца њих 5, одбијени на годину дана њих 2, одустали због болести 2.

Тако од ниже гимназије поста велика гимназија у Шапцу поступно, казати редом од 1887-9. године. Школске 1890-91. године остао је у Шапцу као и свуда у земљи опет седми разред гимназије као најстарији. Ну ови ђаци према закону од 31. октобра 1886. године учише осми разред гимназије. Испита зрелости и ове године би, ну само накнадног и поновног оним приправницима, који на пређашњем испиту зрелости нису били или су на њему пали. Приправника тада беше 6. Призната је зрелост петорици. Једном због болести одложи се испит на 3 месеца.

Школске 1891-92. г. отвори се у Шапцу, као и при осталим отачаственим великим гимназијама, први пут и осми разред. На крају ове, а од 16. јуна до 23. истог месеца, први пут су матурирали наши гимназисти, који су учили осам разреда. Тако истовремено са осталим гимназијама у земљи поста и велика осморазредна гимназија у Шапцу године 1891., након века свога од 53 године.

Махом у Јевропи су осморазредне гимназије, те тако можемо сматрати, да је тек овим шабачка гимназија постала права велика гимназија. С тога смо нашли да је право и умесно сада, када се овај завод већ изједначио с јевропским исте врсте, да прослаavimo педесетогодишњи рад његов.

Први директори велике гимназије шабачке беху г. г. Милован Маринковић, Стојан Марковић и садашњи, трећи по реду, директор је г. Витомир Младеновић.

Бројно стање ђака шабачке велике гимназије овако је:

Прво, шк. године 1887-8.:

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА
Први разред	83	53
Други „	53	34
Трећи „	61	24
Четврти „	24	16
Пети „	52	—
Свега	273	127

Свега ученика и ученица 400.

Друго, у школској 1888-89. години:

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА
Први разред	90	59
Други „	50	32
Трећи „	53	28

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА
Четврти „	44	25
Пети „	26	4
Шести „	38	—
Свега	301	148

Свега ученика и ученица 449.

Треће, у школ. 1889-90. години:

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА
Први разред	95	39
Други „	64	40
Трећи „	39	29
Четврти „	54	11
Пети „	25	7
Шести „	16	3
Седми „	29	—
Свега	322	129

Свега ученика и ученица 451.

Четврто, у школ. 1890-91. години:

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА
Први разред	75	41
Други „	64	33
Трећи „	47	32
Четврти „	37	19
Пети „	33	7
Шести „	13	7
Седми „	13	3
Свега	282	142

Свега ученика и ученица 424.

Пето, у почетку школске 1891-92. године:

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА
Први разред	97	23
Други „	61	31
Трећи „	49	19
Четврти „	39	24
Пети „	39	8
Шести „	19	4
Седми „	10	7
Осми „	8	3
Свега	322	119

Свега ученика и ученица 441.

Сад у осмом разреду гимназије имало је дакле 8 ученика и 3 ученице. Кад су он и године 1884-5. ступили у I. разред ове гимназије било је ученика 71, ученица 14.

Матуру је полагао 10, један се одселио. Призната је зрелост седморици, двоје одбијено на годину дана, један на три месеца.

Сем директора у овој осморазредној гимназији има још 5 професора, 6 предавача, 3 учитеља језика страних, један учитељ цртања и лепог писања, један вероучитељ, једна учитељица ж. рада

Године 1891. би готова и друга нова, лепа зграда гимназиска, и у њу се сместише четири одељења ђака.

И виша гимназија је одмах прешла у државне руке. Ну приликом њеног поступног постајања, општина шабачка помогла је исту са доста знатном сумом новаца, употребљеном за школски намештај и учила. А општини су доста велику суму новаца за овај циљ дали грађани шабачки, по обвези, кад су с наставницима гимназијским радили на њеном отварању. Стање кабинета и књижице доста је добро.

На основу решења професорског савета шабачке ниже гимназије од 9. марта 1886. године, установљен је фонд за потпомагање сиромашних ученика и ученица и за набавку научних средстава потребних за олакшавање науке. Тај се фонд зове: „Добротворни фонд шабачке гимназије.“ Установа овога фонда досада је благотворно утицала у правцу обележеним њеним статутом, потпомагавши многе ученике и ученице у разним потребама, књигама и другим училима, готовим новцем за одело и обућу пред Божић и Ускрс, за сахрану многих сиротних ђака и т. д.

Веома је поносно за Шапчане и становнике Дрино-савља, што у својој средини тако рано имадоше гимназију, и с њоме прилику, да децу своју упуте вишем образовању. У овом, старином поноситом заводу нашем кроз 50 минутих година примили су гимназиско образовање многи уважени спинови нашега народа, од којих су научници, академичари: г. г. Стојан Новаковић, Светомир Николајевић, Љубомир Ковачевић; министри и државници: г. г. Владимир Јовановић, Јеврем Гудовић, Марко Лазаревић, Борђе Пантелић, М. Божићевић, Стеван Д. Поповић; високи служитељи олтара божјег, као што је г. Јероним и др.; генерали: Ранко Алимпић и г. Антоније Божићевић; уважени књижевници и краљеви лекари: Сава Петровић и Лаза Лазаревић; важни школски трудбеници, као што су г. г. Андра Борђевић, професор Велике Школе, ректор богословије Јаков Па-

вловић, директор III београдске гимназије г. Ђура Милијашевић; многи добри и уважени служитељи богињи правде, многи уважени одлични грађани, трговци и занатлије.

То су лепа резултати, које нам показује педесето-годишње живљење овога храма просветног. Развићу ове школе, као и других, сметали су многи појави у процесу унутрашњег развића у земљи и ратови.

А сада: нека је вечити помен умрлим трудбеницима и васпитаницима овога завода, а свака срећа живима; нека је слава граду Шапцу и просвећеним шапчанима. Желимо да овај завод и даље напредује на понос овога краја и целога Српства С том жељом и поздрављамо педесето-годишњицу мучнога но захвалнога рада шабачке гимназије.

По свршетку овога говора гимназијски је хор отпевао песму Св. Саве, и тада је г. Милан Дукић, предавач, држао, помоћу телурпијума и планетаријума, своје предавање из природних наука: о небесним телима, земљи, сунцу и месецу и осталим планетама. После његовог говора опет је гимназиски певачки хор отпевао песму „Долине тутње“, и онда је, по програму, декламовао Драгомир Протић ученик IV разр. „Част им“ од З. Ј. Ј.

Раднички певачки хор отпевао је песму „Народни Збор“.

За овим музикални ђачки збор свирао је на виолинама неколико народних песама Програм је довршен песмом „Боже братинства“, коју је отпевао такође гимн. хор.

По свршеном програму стигло је много телеграфских поздрава и писама — између осталих и од Њег. Високопреосв., г. Митрополита Михаила, министра просвете и цркв. послова, г. Николића, ректора Велике Школе, г. епископа Никанора и др. —, које је директор шабачке гимн., г. Витомир Младеновић, по краткој уводној беседи, прочитао у присуству г. Стев. Ловчевића, начелника министарства просвете и црквених послова.

НАУКА И НАСТАВА

ПРИЛОЗИ ЗА ПОЗНАВАЊЕ ЈАДРАНСКОГ ПРИМОРЈА

(ПРОМАТРАЊА ¹⁾ И СТУДИЈЕ)

од

Д-р. Ј. ЦВИЈИЋА.

I

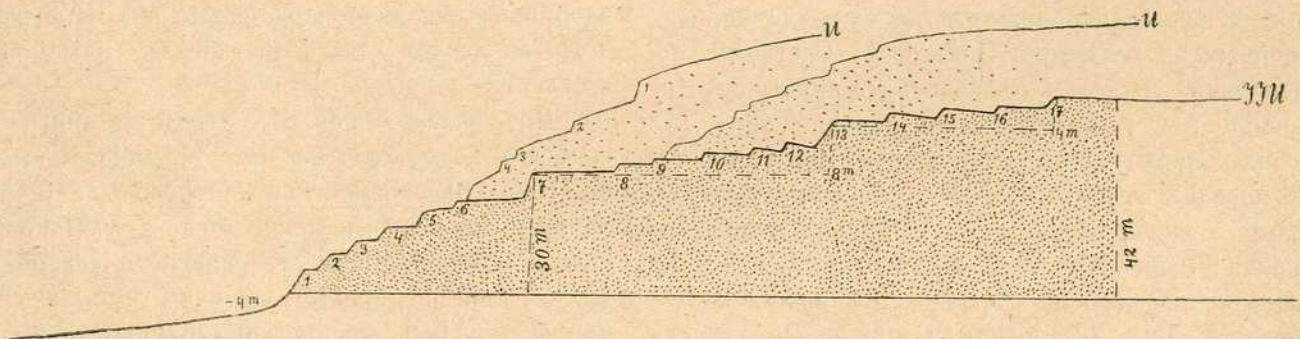
1. Скрадински Бук.

Идући од Скрадина уза Крку налази се после 3—4 км. на слап, који по лепоти спада у најлепше водопаде у Европи. Из даљине од 1,5—2 км. угледа се одсек у кориту Кркину. Вода се сурвава преко њега са тутњавом и жуборењем, запенушена је и има лецу, као снег белу боју. Под сласом је вода падањем издубла корито у бучницу, која је 4 м. под морским огледалом; услед стропоштавања са велике висине млазеви водени се разбијају у пљусак, у ситне капљице, које прште на 10 м. даљине и, при високој температури, претварају се у пару водену. Испод и изнад слапа вода је Кркина зеленкасте боје. Приликом велике воде степенице се слапа скоро са свим изгубе: вода у маси, без раздеока, прејури овом стрмном равнином.

љене из бигра, незнатне су висине, која ретко достиже 2 м., само пета, једанаеста и седамнаеста примичу се висини од 3—4 м. Теме је у већине степеница заобљено, тако да се вода одмах разлије, распршти и пенуша. У десно су од главне две краће степенасте стрмне равнине, пружене више према Истоку; оне показују у главном исте карактере као и главна стрмна равна. Водопад је, дакле, не само степенаст, већ и разбијен у три главнија слапа, између којих су мале узвишице од бигра, обрасле жбуњем.

Висину слапа одређивао сам два пута простим нивелманом (senkrechte Canalwage) и неколико пута анероидом; средња вредност, добивена нивелманом, износи 42 м., анероидом 38—40 м. ¹⁾

Проматрања под сласом и изнад њега до става Крке и Чиколе уверила су ме да Кркина вода садржи много раствореног калциум-бикарбоната, који се на подесним местима таложи као бигар или седро. Жбуње и дрвеће, које се налази између појединих слапова, на странама њиховим и у дну, често је до круне увијено у бигар. Вода се раз-

Уздужи пресек Кркина слапа. — 1, 7 и 13 су највећи одсеци, 3—4 м. високи. 7 — Тачице означавају бигар.

Корито Кркино је, на месту где је слап, широко; голе стране, влаке, састављене су из рудистичког крењака, између њих је уметнута у кориту речном моћна пречага од бигра; она је терасирана у степенице и узрок слапу. Главна терасирана равна (види профил) пружа се према ЈИИ и састоји се из 17 главнијих степеница; све су састав-

¹⁾ Писац се бавио о проучавању Јадранског Приморја у два маха: у лето 1889. и месеца априла и маја 1892.

лива око њега, испарава и таложи бигар; осим тога познато је да биље својим животним процесима одузима води CO_2 и наспорава таложење бигра. Око многих воденица, подигнутих у дну слапа, издвојене су огромне количине бигра, и то око неких нових у кратком времену. — Између водопада и става Крке и Чиколе успорен је ток

¹⁾ По Клајићу (Prirodni Zemljopis Hrvatske. Zagreb p. 267) је скрадински бук висок 31 м.

воде нагомилањем бигра у слапу; корито је речно пространо, по њему су многи мали спрудови од бигра обрасли вегетацијом, тако да ток Кркин има изглед мреже састављене из спрудова између којих су ведарци бистре, зеленкасте воде. Интересније је да су и стране корита Кркина изнад слапа местимице инкрустиране навлаком од бигра. Узрок су томе инундације, које наступају приликом јаких и дуготрајних киша: ниво водени по том постепено сплашњава, остављајући бигар по странама. — На саставу Крке и Чиколе корито је речно јако сужено једним ртом кречњачким, који се од десне обале пружа у реку. Он је у доњем делу састављен из кречњака, преко којег долази моћна навлака од бигра. Кад надође вода, она, због уског корита, прелази преко овог рта у облику слапа; тако је сталожена навлака од бигра преко кречњака. Осим тога овај рт нас уводи несумњиво у право схватање слапа скрадинског.

Јасно је да скрадински водопад спада у травертинске слапове, који и сада расту. На последњи закључак наводе и велике масе бигра, које се и сада у горњем крају слапа таложу. *Крка садржи велике количине раствореног СаСО₃ у облику Са(НСО₃)₂ мала пречага, рт или ма каква сметња у кориту речном, на месту, где је садањи водопад, довољна је била да проузрокује таложјење бигра и пречага је тиме постала већа и слап растао брже.*

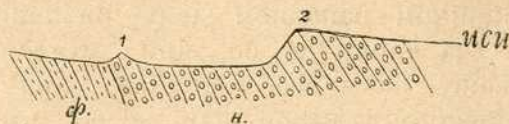
Скрадински слап није усамљен и по свој је прилици само типски представник већине водопада, којима се одликују реке у западном, кршном делу Балканскога Полуострва. Неки водопади у Лици и Крбави по свој прилици су травертински слапови, а за слапове Плитвичких Језера може се то са великом вероватноћом тврдити према подацима у Фрасу¹⁾, Клајићу²⁾ и Вукотиновићу³⁾. Бистрица се код Водена у Македонији разлила у четири велика и два мала слапа, који, према опису А. Боуе-а, поуздано спадају у травертинске.⁴⁾ У ову ће врсту спадати и по-

знати слапови на Пливи у Босни. Исто тако су травертински слапови већина од оних у Источној Србији, који се зову скок, скоковац, рипаљка и рипала.

2. Слапови у Цетини (Велика и Мала Губавица).

Од Омиша се иде кроз кањонску долину Цетинину четири сата до водопада Мале и Велике Губавице код Села Задварја и целим се путем промаљају огранци или највиши врхови Мосора и Биокова. Код Задварја је разривено земљиште типскога крша; тешко је у овом типском кршном земљишту наћи такав зараван, који збиља изгледа богињав од многих вртача, као овај. И овде и у Херцеговини називају такве кршеве „Љутим.“ Цетина је удубла своје корито у овом заравну за 280—300 m, и тек у тој дубини виде се одсеци у кориту речном, преко којих се вода стрпоштава. Оба водопада нису дакле степенести, већ са осецима, чија је висина у Мале Губавице 7 m., а у Велике око 100 m. У дну дубоког корита распштава се вода при паду, цела маса њена изгледа као снег кад би га ветар заковитлао, а са врха те усковитлане масе дижу се облаци паре водене. Шум и тутњава појачани су дубином корита, тако да би ту збиља „узгрозни бук Цетине могао наћи уточишта само очајник, који бежи од сунчане светлости“.¹⁾

Мала Губавица, на коју се најпре наилази идући уз Цетину, у нумулитском је кречњаку (види профил). Одмах под њом настаје зона флиша, састављена из меких шкриљаца и пепчара. Око 100—150 m. изнад

Ф. = флиш; н = нумулитски кречњак. — 1. Мала Губавица — 2. Велика Губавица. — Уздужин пресек корита Цетине око М. и В. Губавице.

Мале находи се Велика Губавица, чији је одсек такође састављен из нумулитског кречњака; иза нумулитске зоне настаје рудистички кречњак. Цела серија слојева, флиш, нумулитски и рудистички кречњак, пада СИ.

¹⁾ Abbate Alberto Fortis. Reise in Dalmatien. Aus dem Italienischen H. Bern 1776, p. 116.

¹⁾ Fras. Vollständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze 1835 p. 55.

²⁾ Klaić Prirodni zemljopis Hrvatske. Zagreb 1878 p. 284.

³⁾ Ludwig v. Farkaš-Vukotinović. Die Plitvica-Seen. Aus den XXXIII. Bde. S. 268 des Jahrg. 1858 der Sitzungsberichte der math. — naturw. Classe der kais. Ak. der Wissensch. Wien 1859.

⁴⁾ A. Boué. Europäische Türkei I, p. 39 и даље.

тако да овде имамо један прекрилни набор (Ueberschiebung), какви се често виде дуж далматинске обале. У рељефу се особито истиче граница између флиша и нумилитског кречњака: флиш је депресија оивичена одсецима нумулитског кречњака. Кроз тај се одсек пробија Цетина, улази у флиш, и на граници њиховој је први водопад Мала Губавица.

Цетина, дакле, долази из рудистичког и нумулитског кречњака, који су јаке отпорне моћи према ерозији, у меки флиш, у којем лако своје корито дубе. *Удубљивање корита врши се у двама суседним тачкама различном брзином и интензивношћу: на граници меког и тврдог материјала морао је постати водопад.* Тако би био објашњен водопад Цетинин на граници флиша и кречњака. У водопадима ове врсте наступа увек ерозија у назад и они се померају уз речно корито. *Од првобитног водопада на граници кречњака и флиша остала је само Мала Губавица, ерозијом у назад померен је главни водопад уз речно корито и створена Велика.*

Са речаштем, које се југоисточно од Задварја пружа, нису водопади у вези.

За висину водопада усвојио сам бројеве, које *Клајћ* наводи, пошто је поуздано да су они или тачни или врло близу истини. До дна водопада *немогућно* је се спустити, ако је земљите влажно и клизаво, као што је било за време киша при крају априла 1892. године. Силазио сам и мерно висину за 30 m., даље сам за 30 m. спуштао пантљику, која није дохватила дна, и према овоме је поуздано да је висина водопада већа но што је у Фортиса (150 стопа¹⁾ забележено.

У кршном западном делу Балканског Полуострва наићи ће се, при детаљнијем испитивању, на многе водопаде, који постају ерозијом у назад, али услед других повода. Реке понорнице, које се губе у *каменитим, вертикалним понорима*, карактерисане су у близини ових понора целим редовима мањих скоковаца; то су *скоковци око понора*. Услед напрасног пропадања речне воде у вертикални понор бива нормална крива пада на том месту поремећена; речна ерозија тежи да поврати нормалну криву и еродира поглавито у близини по-

нора, управо ивицу његову. Ерозија напредује од понора уз реку, и отуда се у близини понора стварају у кориту понорница редови скоковаца. Таквих сам скоковаца проматрао на Зети око њеног понора у Сливљу (Никшићко Поље); слабије су изражени скоковци исте врсте у понору реке Фојбе код Пазина у Истри. У Србији спадају у овакве слапове око понора: велики водопад у понору Речака у Бељаници и скоковци пред понором Радованске Реке у Кучају.

4. Облици источних обала Јадранскога Мора.

Далматинска обала Јадранскога Мора са свим је друкчија од италијанске. Изузев рта-сто полуострво Гаргано и рт Конеро, италијанска страна је друкчије геолошке грађе и облика, богатија је водама, слабије је разуђена од далматинске, и уз њу нема острва. Осим тога, море је дубље дуж далматинске обале него дуж италијанске: средња дубина мора уз далматинску обалу је 50-100 m., а уз италијанску 20—30 m.¹⁾ Најдубља корутина у Јадранском Мору је на пучини, западно од обале, која се пружа од Котора до Драча, и најдубља њена тачка је 1645 m. испод морског нивоа.²⁾

Далматинска страна је врло сиромашна речним наносима, отуда је на њој са свим мало равне песковите и шљунковите обале или жала, превлађује стрмна стеновита обала, која је или неразуђена и права, или разноврсно разуђена; у последњем случају су облици обале у тесној вези са облицима површине земљишта, управо су резултанта тих облика и позитивног померања обалске линије.

Неразуђена обала.

Неразуђена обала Јадранскога Приморја или је стрмна и састављена по правилу из кречњака, ређе из пешчара и глинаца флиша, или је равна и саграђена од речних наноса; прва врста обале је у Јадранском Приморју јако распрострањена, друга је ограничена само на делту Неретве и ушћа албанских река.

Стрман еразуђена обала је местимице права без затона и дужих ртова. Њу чине

¹⁾ K. K. Kriegsmarine-Generalkarte 1 : 350,000

²⁾ Berichte der Kommission für Erforschung des östlichen Mittelmeeres. Erste Reihe. — Denkschriften der kais. Akademie d. Wissensch. in. Wien. Bd. LIX, Taf. I.

дугачки планински гребени, махом састављени из кречњака, и правац такве обале слаже се са пружањем слојева ове стене; овакве обале су дакле лонгитудиналне стрме обале. Реке се нису могле пробити кроз кречњачке гребене, и оваква приморја немају река, и за то нема дуж лонгитудиналних обала ни здробина ни речних седимената. Таква је источна обала морлачког канала, коју чини гребен Велебита, обала од Трета до делте Здобине (Изонца) и северна обала острва Хвара.

На јадранским острвима и Пелопонезу има такође оваквих стрмих обала, особито је типска обала Кинурије.¹⁾

У северном делу Јадранскога приморја овакве су обале местимице шкрапама карактерисане.²⁾ На обалама Пелопонеза се често види непрекидна зона од шкрапа, које су 7—8 м. над морским нивоом и рапавије су од шкрапа на копну.³⁾ Шкрапа има местимице и по обалама Итаке и Кефаленије.⁴⁾

Много чешће је стрма обала Јадранскога Мора *разноврсно изрецкана*, али није још разуђена. На њој се смењују мањи и већи ртови (Punta, Кар) и лучна удубења, која су тако мала да се не могу затонима назвати. Ако су ратови врло уски и кршевити, називају их *Оштрим* (као на улазу у Боку) и *Оштрицама* (на јужној обали Прокљанског Језера). Као што су ртови према мору заострени, тако се и удубења у обали према копну сужавају, осим тога су она често терасирана у полице, којих по правилу има две, ређе три, и изнад највише полице обала је још гола и пуна улака до извесне висине, па онда настају стране обрасле вегетацијом. Облик ових удубења, полице и оголићеност до исвесних висина, показује, да су оне постале аброзијом таласа морских.

¹⁾ Philippson (Pelopones II. p. 508) је утврдио, да је ова стрма обала везана за расед, који се распознаје и по дубоком олуку залива науплијског.

²⁾ Hilber. Geol. Küstenforschungen zwischen Grado und Pola. Sitzungsber. d. kais. Akad. Wiss. in Wien; math.-naturw. Klasse Bd. XCVIII. Abth. 1. p. 54. — Das Karstphänomen p. 314.

³⁾ Boblaye. Notice sur les alterations des roches calcaires du littoral de la Grèce. Journal de géol. III. 1831 p. 156 fig. 4.

⁴⁾ J. Partsch. Kephallenia und Ithaka. Ergänzungsheft 98 zu Petermanns Mitth. 1890 p. 6. и 19. — Стaxe (Die liburnische Stufe und deren Grenzhorizonte. Abh. d. geol. R.—A. Bd. XIII. Heft i. p. 14) је проматра, као и Хилбер, на западној обали Истре.

Оваква обала није никад потпуно лонгитудинална, већ се правац слојева кречњака или пешчара и глинаца флиша сече са пружањем обале под већим или мањим углом. Таласи ударају или право на главе слојева или их са стране поткопавају и стварају удубења у обали.

На изрецканој обали има местимице и таквих удубења, која чине прелаз правим затонима. Она су ограничена поглавито на стрме обале из флиша састављене, и има их на западној обали Истре око Копара, Пираниа и мање око Пореча.

Најчешћа су уска удубења између дужих и оштрих ртова. Источном обалом Истре превлађују овакви облици, а типски су у малом затону Рапцу испод Лабина. Око Цавтата је обала дубље изрецкана, а најразноврснијих је облика око Дубровника; кад ветрови пресиле и разбијају таласе, њихове капљице одлећу до великих висина, и површина обала је око последњег места тако рапава да изгледа као тросква.

Није редак ни последњи облик изрецкане обале: ртова управо и нема на њој, већ се састоји из лучних испупчења, а између њих су мали зарези, који дубље у копно не продиру. Таква је источна обала Истре око Бломина, северне обале острва Хвара и Првића ит.д.

По стрмим обалама, ма које врсте биле, има местимице особитих облика и појава, као што су рикавице, пећине, за тим вртаче, морске воденице и обиље врела.¹⁾

Рикавице и пећине, које смо овде уврстили, налазе се поглавито на оним стрмим обалама, које морски таласи најјаче подривају и поткопавају. Оне су овде честе, по што је Јадранско Море врло узбуркано. Вртаче, неке пећине, морске воденице и врела у вези су са карстом, који је карактеристика источних обала Јадранског Мора.

Рикавице (Blaslöcher, Blow holes,²⁾ Буфадерос) су окна на обали у непосредној близини мора; њихов доњи отвор потопљен је у море, а горњи, на површини, обично је 2—3 m изнад морског нивоа.

¹⁾ Das Karstphänomen p. 100—103. Овде је прибрана литература о тим појавима у Јадранском и Јонском Мору.

²⁾ На кречњачкој обали јужне Аустралије има рикавица, које Инглези овако зову (Woods. Geol. Observations in South Australia. London 1862. p. 169.)

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Неколико рикавица сам проматрао на дубровачкој обали код *Св. Ђорђа* и једну у *Бегиној Сици*, опет на дубровачкој обали према Локруму. Ово су појави, који се на њима дешавају:

Талас се креће од пучине према обали и удара о њу изнад доњег отвора рикавице, па се мало после појави запенушена вода из горњег отвора, и у неколико махова се разлива око њега; отуда око сваке рикавице има неправилних канала, по којима се ови таласи крећу. За време док се таласи повлаче од обале, вода, која се око горњег отвора рикавице разлила, враћа се у њега.

Таласи су, према јачини ветрова, разне величине; за то има изнад рикавица по неколико полица у кречњаку и оне обележавају границе, до којих допиру таласи разне јачине, пошто се разлију око горњег отвора рикавице. Осим тога се површина земљишта око рикавица одликује многим улокама и шупљикама, тако да површина кречњака код *Св. Ђорђа* изгледа као тросква; томе су узрок капљице, које постају при распрскавању таласа, што излази из рикавице.

Истоветне облике, које такође зову рикавицама, проматрао је *П. Парч* на острву Млету.¹⁾

Поред ових има и таквих рикавица, чији је горњи отвор 5—10 m. изнад морског нивоа, тако да морска вода не може кроз њих продрети на површину. Он продире у овакве канале само до извесне висине, истерује при том ваздух, који се, пошто се талас повуче, враћа нагло у канал. При високим таласима звиждање и праскање у овим рикавицама тако је јако, да се чује на даљини од 2—3 км. Таква рикавица има на јужној обали Млета близу Бабиног Поља. На Кршним обалама Пелопонеза констатовао је *Бобле* рикавица, нарочито по обалама науплијског залива²⁾.

Пећине или сици. У јадранском приморју има пећина у нивоу мора. Таква је *Бегина Сици* код Дубровника. Она има врло простран отвор, а за тим се, према унутрашњости, сужава, Стране су јој глатке и онако исто изрецкане као стрме неразуђене обале Јадранског Мора. Постала је подри-

вањем и подлокавањем таласа морских. Већа је *Ескулапова Сици* код Цавтата, која је и сталактитима богата. *Бисовска Шаиља* је још пространија, врло богата пећинским накитом, а може се у њу једино чамцем унићи. На острву Млету има пећина, које су по правилу у морском нивоу; особито се јужна обала Млета одликује многим малим пећинама,¹⁾ које би у нас звали *окашине* или *цоткашине*.

На кречњачким, кршним обалама Пелопонеза налазе се безбројне пећине²⁾, које бисмо могли згодно назвати обалским поткапницама, јер су све у истом нивоу и кратке; са свим су ретке међу њима дуже пећине. На острву Сфактерији има прераст или природни мост висок 15 m.; кроз њега се улази у мало пристаниште.³⁾

Вртаче као мали затони и подморске вртаче. Кружни или елиптични мали затони, који су често врло уским каналима с морем везани, представљају потопљене вртаче; поред облика, и дубине њихове се слажу са дубинама вртача на површини. Такве потопљене и у мале затоне преобраћене вртаче јесу Велико и Мало Језеро (*Lago grande, Lago piccolo*) на јужноисточној обали острва Млета. Потопљена вртача је по свој прилици и кружни *прилучки затон* у северном крају кварнерског залива.

Затон Кери на јонском острву Занту јесте, по *Ј. Парчу*, такође потопљена вртача.⁴⁾

На Пелопонезу има више таквих потопљених вртача. Таква су мала пристаништа: *Портохелије* код рта Матапана, *Келадија* и *Вурнија* на арголидском полуострву.

Порско пристаниште на полуострву Арголиди и *наварински затон* јесу потопљене вртаче, које су у вези с морем два канала.⁵⁾

У кварнерском заливу има субмаринских или подморских вртача различног облика. Једна је код Мошћенице, дубока је 70 m., а пречник њен је само неколико метара велики. Друга је близу пристаништа Ике, уз истарску обалу⁶⁾, и мало је мања од прве. На дну њихову су извори слатке воде, која

1) P. Partsch. Op. cit. p. 4.

2) Boblaye, Op. cit p. 151 и 152.

3) Boblaye, Op. cit p. 153.

4) Die Insel Zante. Petermanns Mitth. 1891. p. 165 и 167.

5) Philippson, Pelopones II стр. 531.

6) Lorenz. Physikalische Untersuchungen im quarnerischen Golfe, 1863. p. 32 и 52.

1) P. Patrsch. Das Detonationsphänomen auf der Insel Meleda p. 6.

2) Puillon Boblaye. Journ. de géol. III. 1831, p. 150 Fig 4.

се у море излива. Оне одговарају оним вртачама на површини, из којих избијају јаки извори (Quelltopf) и потичу целе реке.

Морске воденице. На кршној обали Јадранскога Мора има више места, на којима морску воду усишу пукотине, којих у стени на обали има. Најпознатије је окно између Опатије и Ловрана, у које морска вода доста нагло јури¹⁾. Њега је Лоренц узимао за парника аргостолској морској воденици.

У аргостолском рту на острву Кефаленији продире морска вода најпре за 36—40 m. у копно, а за тим пропада у пукотине стена. На местима, где вода струји у пукотине, подигнуте су воденице, и по њима се ови појави називају у опште морским воденицама. Аргостолске воденице су биле предмет многих студија, којима се тежило објаснити узрок овом чудном феномену²⁾. И на источној обали ртастог аргостолског полуострва има неколико места, на којима се исти појави дешавају.

Филипсон је на кршној обали Пелопонеза констатовао пукотина, у које струји морска вода.³⁾

Врела Стрме неразуђене обале и затони кварнерскога залива особито су богати изворима, којих има од две врсте: једни избијају на морској обали, а други су подморски. Сви су богати водом, често целе реке, температуре су врло ниске, ниже но што је средња температура места на којем су.

На Карсту изнад Реке нема извора, сиротан је и рекама. Кварнерском заливу притичу Речина код Реке и неколики периодски потоци и речице, као они код Мартиншчице, Црквенице и Новога. Готово сва атмосферска вода, која падне на Карст, појави се тек на обали у безбројним изворима. Њих има цео низ северном обалом кварнерског залива од Кандриде до Истре; особито су богати водом извори на речкој обали и у бакарском заливу. И на истарској обали има много извора, особито око Ике. И даље према Југу има на јадранској обали много јаких извора, као што су: Река (Ombla), онај јак поток у Котору, извор у залеђу сланског затона ит.д. Сви су или у морском нивоу или непосредно над њим. Свуда се дуж источних обала Јадранскога Мора види

противност између обиља у изворима на обалама и потпуне безводности брдоравни и планина, које су у непосредној близини ових обала.

Многи подморски извори слатке воде налазе се по дну кварнерскога залива. Поменили смо подморске изворе код Ике и Мошћенице уз истарску обалу. Констатовани су подморски извори и на неколико места дном морским између Реке и Волоска, за тим уз обалу код Сења¹⁾. — Извора има и на острвима Јадранскога Мора, особито пак много у депресијама, чије је дно ниже од морског нивоа. На острву Цресу је језеро *Врана*, чија је вода слатка. Он је у дубокој депресији елиптичног облика, и дужа осовина њена има правац СЗ—ЈИ, паралелна је дакле са правцем пружања слојева. Стране су јој врло стрме и дижу се око 250 m. изнад нивоа воде језерске. Растављено је од мора низом уских брегова. Језеро нема ни видљиве притоке ни отоке. Дубина језера је 37 m., његов ниво је 16 m. над нивоом мора, а дно језера је, дакле, 21 m. испод морског нивоа. Слатка вода његова је у доњим слојевима температуре 6,4° Ц., а на површини 9,4° Ц. Ово језеро снабдевају водом извори слатке воде, којих мора бити по дну и странама његовим.²⁾ — И друго језеро код Старог Биограда у Далмацији, које се такође *Врана* зове, хране и извори, којих има по дну његову. Велико је 34 km.², дубоко 3,3 m., а ниво његов је 2 m. виши од морског нивоа³⁾.

И уз кршну обалу Кефаленије има много подморских слатких и сланих извора, особито пред источном обалом Ериса, у самском заливу и уз југозападну обалу залива Св. Еуфимије.

Источна обала аргостолског залива врло је богата изворима; извиру 2—3 dcm изнад морског нивоа, а има их 18⁴⁾.

И на кршној обали Пелопонеза има извора, од којих су неки слани⁵⁾.

Жало или *равна обала* је у источном делу јадранскога приморја слабо заступљена и по правилу није разуђена. Као што је поме-

¹⁾ Tieze. Der geol. Bau der österr. Küstenländer. Ausserord. Beilage zu den Monatsblättern des wissensch. Club in Wien 1885, VI p. 34.

²⁾ Lorenz. Der Vrana. See auf Cherso. Petermanns Mitth. 1859. p. 510.

³⁾ Gavazzi. Vransko Jezero u Dalmaciji, p. 6, 11.

⁴⁾ J. Partsch. Op. cit. p. 20.

⁵⁾ Philippson. Pelopones II, cit p. 494.

¹⁾ Lorenz. Jahrbuch d. geol. R.-A. 1866. Verb. p. 66.

²⁾ Види код Парча: Kephallenia u. Ithaka p. 22.

³⁾ Philippson. Pelopones II, p. 495.

нуто, има је једино око ушћа Неретве и албанских река и састављена је из седимената, поглавито песка и шљунка, који ове реке доносе, и у залеђу њеном се дижу стрме, из кречњака састављене стране.

Око Неретвине делте је пространо жало: простире се од рукава *Мале Неретве* до *Бачинског Језера*, а средином његовом тече Неретва, сада регулисана. Око ових канала је жало највише, те Неретва не дренира добро своју околину, и она је мочарна. Отуда овде има језераца у алувиуму, која су ужим или ширим алувијалним *превлакама* од мора одвојена а одговарају лагунима око ушћа реке Поа и лиманима Црнога Мора; највеће је од њих *Модрићко Језеро*. Из овога алувијалног жала дижу се местимице већа и већином стеновита, узвишења, као *Козјак* и *Галичак*; она одговарају стеновитим остеоњцима Јадранскога Мора, која зову *шкољама*. По овим знацима и општим особинама далматинске обале вероватно је, да област око ушћа Неретве представља континентално жало, које је створено на потоњеним деловима копна а насипањем реке, која носи много седимената.¹⁾

Јужно од ушћа Бојане има пространа равна алувијална обала, испресецана рекама: *Бојаном*, *Дрином*, *Маћом*, *Ишмом*, *Арчером* и *Дарчем*. По подацима карата аустријске марине она представља жало, састављено поглавито од песка и шљунка, из којег се овде онде дижу поједина узвишења. На местима, где су ушћа река, обала је испупчена према мору, а између ушћа је у облику лука издубена.

Разуђена обала.

Најпростији облик разуђене истарске и далматинске обале јесу левкасти неразгранати затони, који су дугачки један или неколико километара; и дубина њихова, као и ширина, опада у правцу од мора према копну. По правилу су без везе са геолошким склопом земљишта, ређе се пружају паралелно са правцем слојева. Они су идентични са *ријасима* бретањске и галицијске (на Пиринејском Полуострву) обале, а зову се на Истри редовно *каналима*. У већини

¹⁾ Бушењем би се једино могло поуздано доказати, да ли алувијални седименти на ушћу Неретве допиру и испод морског нивоа.

случајева канали представљају ушћа река или доње делове мањих ерозивних долина, и услед ове везе намеће се мисао, да су канали потоњена ушћа река ове области, која је изложена позитивном померању обалске линије. Неки врло мали затони ове врсте могу бити и друкчијег постанка. Реке североисточне половине јадранског приморја теку кроз Карст. Оне већином немају страну речну област, већ им је слив ограничен на корито њихово; зато немају ни притока, њих замењују извори, којих има по дну и странама корита. Такве реке или немају никако седимената или врло мало. У долине њихове таласи узбурканог Јадранскога Мора лако продиру и освајају их, пошто нема седимената, који би ту инвазију спречавали и зауставили.

У мање ријасе спада *Рабачки Затон* на источној обали Истре. Од Лабина се спушта према мору стрма и уска долиница, која је у доњем делу пространија, покривена дебљим слојем алувиума и обрасла гором од маслина („улиге“). При дну, испод маслина, море је продрло у ову долину, и Рабачки затон је морем заузети део лабинске долине.

Сличан је и затон *Мартиншице* између Реке и Бакра. Он се продужава у странију долиницу, која бива све ужа и прелази у уску а дугачку лонгитудиналну долину, која се пружа од Реке до Св. Кузме изнад Бакра и зове се *Драга*. Овај затон истина спада у врсту канала, али је морфолошки представник валона, које ћемо доцније споменути.

Ријаси су и ови затони на далматинској обали: *Славо*, у чијем залеђу је врело непосредно изнад морског нивоа, затим дубровачко пристаниште *Груж* и *Река* (Ombla) код Дубровника.

Последњи затон је врло интересан и најбољи представник ријаса средње дужине на далматинској обали. У одсеку, који је сав испросецан дијаклазима и диже се до 400 m. висине (*Голубов Камен*), налази се мала пећина, из које избија врло јако река. Слојеви кречњака падају Северу и пећина је у том правцу нагнута, а вода из ње Југу отиче, тако да је ова пећина по свој прилици сифонског облика. И *Мартел*¹⁾ с разлогом мисли, да ће она бити слична во-

¹⁾ Les Abimes, p. 184.

клинском врелу у јужној Француској. Дужина реке од овог извора до мора је око 5 km. Долина њена се састоји из два дела. У горњем току, од извора до села *Превора*, корито реке је уско и вода њена је слатка, али се већ овде осећа успор од морске воде, те се река разбијала у рукаве и обале су јој мочарне и под барским травама. Одмах испод ушћа потока, који се зове *Славјан*, корито реке се прошири, слатка и слана вода се мешају и вода у кориту речном је бочата (*Brackwasser*). За тим долина достиже највећу ширину од 400 m. и испуњена је само сланом водом. Одавде управо настаје затон. Таласи морске воде крећу се при ветровима уз овај залив према извору Реке, особито нагло кад дуне *Tramontana* и вода пресили. Тим процесом, а можда и позитивним померањем обалске линије, и преобраћена је долина Реке у затон.

Много су шири и дубље у копно залазе левкасти затони исте врсте на обалама Истре. Они су такође потоњене доње партије речних долина. Такви су канали *Мирне* и *Леме* на западној обали Истре и канал *Раше* на источној страни овога полуострва.

Долина Раше (*Arsa*) састоји се из два дела: праве долине, која се просто назива Рашом и пружа од Цепићког Језера до Барбана, и Рашиног канала, који представља доњи у затон преобраћени део њене долине, дугачак око 13 km.

Долина Раше је ижлебљена у кршном висоравну, који је прекриљен вртачама: неке су од њих испуњене водом, зову их у опште локвама, а свака има и засебно име¹⁾; остале су, као и висораван, покривене дебелом слојем црвенице (*terra rossa*), коју овде зову *краваница*.

Стране долине Рашине су стрме, обично нагиба 20—25°, и обрасле жбуњем и шумарцима. Са страна их не просецају споредне долине, већ су једино избраздане вододеринама и жлебницама, између којих су гломазна ребра. Оне се ломе силазећи на тле долине Рашине и ограничавају га готово геометријски: смењују се конвексни луци, који одговарају ребрима, са оштрим издубеним угловима, који коинцидирају са жлебницама.

Тле долине Рашине је тако равно да се оком не примећава никакав нагиб, и по

њему нема крупнијих седимената, већ се састоји једино из финог беличастог муља, који чини контраст према црвеној боји њених страна. Река тече 8—10 m. широком јаругом, која вијуга кроз пространу долину, и вода њена је беличасте боје. Али поред ове главне водене жице избијају у клобуцима многи извори по равном тлу Раше, нарочито на местима где се стране ломе и прелазе у равницу, и протичу 1—2 m. широким јаругама у главно корито. Ове изворе називају Истранци «*вода греванка*», и поглавито су на њој од камена саграђени млинови, којих има доста у долини Раше. Због тих извора долина Рашина је на многим местима мочарна, а осим тога бива плављена у пролеће и јесен, те су по њој само ливаде, њива нема.¹⁾

У овакве ниже долине, чије је дно у нивоу издани (*Grundwasser*) и чије реке немају седимената, продире море и потапа њихове доње партије.²⁾ Канал Раше је такв. Он је по пластици једнак са горњим непотоњеним делом долине Рашине: исти жлебници и ребра окружавају и њега, а само се не ломе у равно тле, већ у ниво мора.

На разуђеној обали Јадранског Мора јављају се, чешће од канала, други облици, који се зову *Valone* или *драге*³⁾.

То су потоњене и у заливе преобраћене уздужне долине, по правилу елиптичног облика, и дужа њихова осовина је у

¹⁾ Раша почиње од Цепићког Језера, које је по хидрографским приликама слично пољима западне Босне и Херцеговине: поред Вољунчице, која му протиче, оно добива воду и од врела а, по свој прилици, и од двеју еставела, које су на јужној ивици његовој. Хидрографске прилике овога језера. хидрографске везе између њега и Раше, за тим вештачка водоваја од Цепићког Језера до Бломина, све то спада у најинтересније хидрографске теме, вредне нарочите студије.

²⁾ И код далматинских река, кроз чије сам долине пролазно, опача се сличан појав: изгледа да су на путу, да им доњи делови буду потоњени и преобраћени у затоне облика ријаса. Крка, а нарочито Цетина од Омиша узводно, имају сличне хидрографске карактере као Раша. Долине њихове су прави канони, нарочито долина Цетине, немају притока и носе врло мало седимената; пад је у доњим партијама минималан, долина је мочарца и обрасла барским травама, вода бочата. За развиће оваквих пластичких и хидрографских особина од важности су, поред карата, ови утицаји: са свим незнатна ерозија река, готово потпуна оскудица седимената у њима, велики утицај таласа јако узбурканог Јадранског Мора и његово продирање у долине, освајање долине, и на послетку позитивно померање обалске линије. Можда је са последњим утицајима у вези и честа појава водопада код далматинских река.

³⁾ Драгом се у северном делу Јадранског приморја зову уске и дугачке долине, као што су: винодолска драга и поменута Драга између Р. и Багра. И кад су под морем и у заливе преобраћене, зову их и драгама. Тако ми г. Др Храновић јавља, да се каже и бакарска драга.

¹⁾ «Свака локва има име как човек» кажу Хрвати на Истри. ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК 1894.

правцу пружања слојева. Море је у њих зашло кроз уске *продоре* (Durchbruchskanal), који су, поред драге, саставни део оваквих залива. Ови облици нису више мали затони, већ прави заливи, дубоки, заклоњени од ветрова, најзгоднија пристаништа. Њима је источна обала Јадранскога Мора разбијена у ртаста полуострва и многа острва, они управо чине, те је та обала богате артикулације. На послетку и велике отоке *морлачка* и *монтањска* нису ништа друго до такве потоњене уздужне долине или драге.

Овом типу припада *бакарска драга* (Valone di Bissari), који се састоји из једнога продора, на чијој је обали Краљевица и уздужне морске долине, праве бакарске драге, на чијем је једном крају Бакар, а на другом Бакарац. Исте је врсте и залив *Малого Лушиња* и др.

Није ретко да овакве потоњене драге двома продорима с морем комуницирају; оне су тада одвојене од мора малим уским острвом. Тако *раиско пристаниште* стоји у вези с морем двома продорима, између којих је острво *Долин*.

Често море продре у две, три или више уздужних паралелних драга и претвори их у заливе. Тада имамо и неколико потоњених драга или валона, које су продорима једна с другом и с морем везане. Бока је сложен залив ове врсте. Канал између јужне обале острва Пага и далматинског копна није ништа друго до отворен из пет валона састављен залив, који је на једној страни у вези с морем, а на другој са морлачком отоком.

Ако јаче реке утичу у драге, које су продорима с морем везане (били продори речном ерозијом или таласима морским пробијени), онда драге бивају или испуњене бочатом водом или седиментима засуте. Први је случај на далматинској обали много чешћи; Крка протиче кроз две такве драге; *прокљанску* и *шибеничку*, које су једна с другом и с морем уским кањонима везане и садрже бочату воду.

НОВИЈА ИСТРАЖИВАЊА О ПРАДОМОВИНИ ИНДОЈЕВРОПСКИХ ПЛЕМЕНА.

Приказао

С. Н. ТОМИЋ.

(Наставак)

III

Геологија даје основу за хронологију рода људскога, разликујући у образовању земљине коре више слојева (тавана), а находећи у горњима више трагова од органскога свега, који, што се иде дубље унутра у земљу све ређи бивају, док се најпосле и не изгубе. Или, идући од слојева примитивних састављених из самих кристаластих минерала, имамо тако звану еру у историји земље азоичну (без живота, или знака од њега), па онда четири велика доба: примарно-палеозоично; секундарно-месозоично; терцијерно-неозоично, кенозоично и кватерно доба човекове појаве (поуздано потврђене).

Неки мисле, да је човек, предак данашњих људи, живео још у терцијерно доба геолошко — при крају његово, али се то тешко може доказати, по што се трагови терцијерног човека мало могу разликовати од трагова антропоида-животиња, чији крој главе у младости много личи на човечји крој. А артефакти, дела руку човекових, што се мисле да су од терцијерног човека, могу бити и случајем постали, те се не сме по њима судити о бићу човекову у оно доба. — Према материјалу, што га је човек узимао градећи своје оружје и разне алатљике и наките (човек из кватернога доба), обично се предисторијско доба у историји рода човекова дели у три главна дела: 1., палеолитско доба, 2., неолитско, и 3., доба метала. Одредити од прилике, колико је трајало свако доба, није могућно, научници служећи се геолошком хронологијом, т. ј. како су се збивале промене на земљи за онога четвртога доба, разликују два мања времена: *старијег наноса*, *дилувиално*, и *млађег наноса*, што допире у наше доба — *алувиално*. Човек је за старијега наноса, за дилувиалнога доба градио оружје и алате само од камена, разуме се служио се по потреби и дрветом, костима, и т. д.

У почетку дилувиалнога доба мења се клима у Јевропи, лед и снег обавијају знатан део континента, чија је форма другојача била од садашње, све су планине носиле на себи непомичне ледене масе, ледењаци, (гледере, glacier). Температура је врло ниска, ваздух влажан. То је у науци познато *ледено* доба, које је врло дуго трајало, и ако је, како се из испитивања геолошких може извести, некада и попуштало или настајао прекид, тако да се може узети као да су била два. Свршило се и то ледено доба, опет настају у Јевропи лепши дани, топлота бива већа, вода, што постајаше од отопљена леда и снега, прорива себи пут к мору и тако постају корита рекама. Али још над неосушеним континентом душу хладни ветрови, сухи као и данашњи у Сибирији. Средња је Јевропа без вегетације, то је мрачна пустиња као северне руске степе и сибирске тундре. С временом се долине покривају шумом, а равнице травом и цветом, тако постају огромни пашњаци. Као год што се биље све више ширило и напредовало, и фауна је бивала све богатија, све разноврснија.

Човек је био сведок свих тих промена, што их је Јевропа поднела за дилувиалнога доба. Он се бави у низијама и долинама и кад су глечеристали уступати даље на север, и он је за њима ишао узастопце. Трагова човека из леденога доба находимо у глини (цигларској земљи). Тај је „човек“ живео у пољу, под ведрим небом, под дрветима или у пећинама, особито кад наступи зима и рђаво време. Али он има у пећинама и других становника, с којима је морао делити кров, који се и зову по тим становима пећински: медвед, лав, хијена, па колосални мамут и велики јелен, ирвас и дилувиални коњ. Дилувиални је човек живео и без домаће стоке и без хлеба, јер нема хлеба без мотике. Нису се ове животиње јавиле у Јевропи одмах, већ поступно, тако да се по њима разликује неколико мањих периода: као доба северних животиња; доба степних животиња, па доба травних, што се на пашама хране и најпосле доба шумских животиња. У Јевропи се после леденог доба опажа кретање: прве се тундре средње Јевропе претварају у пасишта и ливаде, за тим се јављају и велике шуме: тундре уступају на исток, пашњаци, кад шуме настају, исто тако —

тако да тај хронолошки развитак имамо у одношају, у ком стоји средња Јевропа према руским степима, и оне према сибирским тундрама.

Дилувиални човек нема друге историје него историју културе, коју је имао од прве своје појаве до свршетка те периоде. Није то култура у оном смислу, као кад се говори о култури примитивних људи нашега доба (људи на врло ниском културном ступњу). Дилувиални је човек у нечем још нижи у култури но данашњи дивљаци, и ако им много и налик. Нема сумње да је испрва ходио го и бос, спавао под ведрим небом, под дрвећем и у пећинама. Морао је тражити стан, кад је било хладно, а још више кад је ледено доба настало. За то доба станује у пећинама, гради одећу од неучињене коже каменим ножем, крајем дилувиалне епохе употребљава копче од костију. Ни по какима се траговима не може мислити, да је дилувиални човек ткао и плео материју за одећу.

Главно „занимање“ и главни начин, да себи набави храну, беше дилувиалном човеку лов, а имао га је изобила у степима и шумама. Све док је трајало лова, није се старао да одомаћи и припитоми животиње. Тако није био ни пастир ни ратар крајем овога доба. Ловио је и рибу, где је за то било згоде, пловио у чуновима које је ватром дубао из стабала. Месо је од уловљене животиње пекао на ватри, на ражњу или на камену, а кости крцао да извади срч. Огањ је добивао крешући кремен о кремен или тарући дрво о дрво. Је ли волео дилувиални човек почастити се телом свога ближњега, нема непосредних сведочанстава; али судећи по оним намерно ломљеним костима људским, што се налазе и за то доба, па још и доцније, као да није био с раскида и тако се почастити.

Поред тојаге и вилице од животиња главно је оружје било од камена: камен је различан, а и разног облика за тај посао употребљавао, али је израда врло проста. За омање справе употребљавао је кости, рогове, особито за стреле, игле, ножеве и шила. Колико је поуздана тврдња, да је још палеолитски човек градио грнчарију, о том се не може овде претресати. Али што се тиче вештине, с којом је човек неке предмете радио, ваља потпуно признање одати

њему, јер је заиста и у њега било укуса, естетичнога поимања што је лепо, што је симетрично. У почетку се виђају први знаци од орнаментике: резе, црте и рупице на алатима и оружју, често и фигуре из природе снимљене (дрвета и животиње — у контурама). У лакоћи, како је палеолитски човек хватао и преносио контуре предмета, данас се културни средњи човек не може поредити, а то се опет виђа у првобитних племена: аустралијских, самоједских, ескимских и т. д.

Испитиваоци културе човека из палеолитског доба гледају, може ли се шта знати о вери његовој, о верским обредима, је ли владао артикулованим говором. О свем се том може нагађати; неки међу тим веле, да је истом с новодошлим племеном у Јевропу донесен и религиозни елемент — из Азије.¹⁾

Нова се неолитска култура од пређашње разликује не само тим, што су камено оружје и алати рађени од углађена камена, него и целокупним карактером својим. У неолитско доба човек оре земљу, да се хлебом храни, гаји домаће животиње, сахрањује мртваце, с особитим обредима, на особити начин.

Француски археолог Мортиле (Mortillet) вели, да нова јевропска култура, неолитска, није резултат развитка старије, није се у Јевропи развила, већ је њу са стране донело ново племе. Да је то тако, сведочи му појава новог народа у самом почетку неолитске периоде. Тај народ гаји домаће животиње, ради земљу, грнчаријом се занима, гради савршеније оружје и алате од камена. Палеолитски је човек измакао из средње Јевропе на исток и североисток за животињама, које је ловио, да би живео и издржавао се. Према том би између старе и нове културе био неки прекид, зев (хиат), као што се о том може судити по неким пећинама у Француској, које су добро испитане.

Многи археолози не мисле да је такога прекида било. Могла се нова култура као наставак старије развити, тако да је овде отпочето и гајити стоку и радити земљу. Особито је тако морао већ крајем дилувиалног доба поступати човек, по што је или лова било све мање или је био далеко, јер су животиње оне епохе отишле на североисток

и север. Остаци грнчарства сведоче да се оно још с краја дилувиалног доба отпочело радити. Није необичан ни нов начин обраде камена. Што се тиче промене у вери, у обредима при сахрањивању, питање је, је ли то вера што се у примитивних људи виђа. Али ниједан опет не може одрећи, да није нов народ дошао у Јевропу, јер о том сведочи нов тип костура, нов крој главе. Народ, који је дошао у Јевропу, могао је наћи већ доста пустих земаља. И ових се дошљака костури налазе у мегалитским гробовима у Француској и у Данској.¹⁾

Неолитски је човек становао или под ведрим небом или у пећинама или градио себи веће или мање заклоне, колибе и т. д. Где је год становао и дуже боравио, остављао је трагова о том. — Тако често находимо на самој површини земље или у слоју првом озго таквих места, што јасно сведоче, да је ту некада боравио предисторијски човек. Така су места, где је становао неолитски човек, обично покривена ситнијим или крупнијим комађем камена, од алата ту нађених сви су од камена. Ту се даље наилази на кости од домаћих или дивљих животиња, на препове од судова, пенео и угљевље и кухињски смет. То су позната места, „неолитске станице“, или ако се поред остатака налази и повише израђених камених алата, „радионице.“ Могао је човек ту стално боравити а могао и на време. Ту је човек живео под ведрим небом, што улови доносио и готовио храну на ватри, а ако је на мети било камена згодна за алате и оружје, радио је и то. А људима, који су у пећинама стално боравили и живели, така станишта у пољу службаху као ловачка преноћишта или као места, где је на руци било материјала за алате и оружје, а чега није било дома.

У Данској су сачувани трагови о предисторијском борављењу у великим гомилама кухињскога смета „kjökkenmödding“-а. Овде имамо обично велике масе смета, које на источном приморју данских острва и полуострва јутскога бивају до 3^m високе, 6—60 широке а 100—300 дуге. У њима има љуштурса од шкољака, пужева, костију од риба и животиња, пепела, камених алата и препова просте израде, али још никака трага

¹⁾ О језику дилувиалног човека шта се може знати, в. у *Ursprung der Sprache*, 4 Aufl. 1888., стр. 264—266 од Хајма Шгајтала.

¹⁾ В. у делу д-ра Лубора Нидерла *Lidstvo y době predhistorické v Praze 1894.*, passim, исто тако у Moritz Hoernes, *die Urgeschichte des Menschen*, Wien 1892. 219.—225.

од жита или метала. Кости припадају јелену, срњи, дивљем вепру, „туру” и другим зверима. Ирвас је редак, а у старијим насипима, тако се могу звати, нема трагова од домаћих животиња, док се у млађима налазе од овце, козе, прасета и коња. Уопште се може извести, да је ту боравио врло сиромашан народ, који је живео о лову, проводио све време под ведрим небом лети и зими или у врло простим колибама. Живот тих људи личаше свакако на живот становника на Ватреној Земљи у јужној Америци. Црепови од судова врло су просте израде. Таких гомила кухињскога ђубрета има осим северне Јевропе и у другим деловима света.

Међу главна станишта спадају неолитске пећине, у којима се неолитски човек настањивао или још и пре ту живео, као што је и доцније за доба метала било троглодита (од *τρῳγλή*-пећина) у Италији по сведоци Диодора. Неолитске је пећине човек удешавао нарочито за становање и по том се оне могу разликовати. У њима су и мртве сахрањивали. Данас су понајбоље проучене у Француској и Белгији. Неке су пећине биле праве костурнице, гробља, а често се налази трагова да су мртве спаљивали. Најчешће се ту налази од оружја секира, судова без ручица, накита од камчака, шкољака и зуба. Неки предмети приказују и цртеже секира, па и ликове људске, мисли се, симболе домаћих божанстава.

Али у неолитско доба човек није могао стално становати под ведрим небом; студен и зима, ветар и киша нагоњаху да се уклања од непогоде, а пошто свуда није било готових станова — пећина, ваљало му се и побринути да их направи. С временом је ту човек достигао знатан ступањ вештине. Али је у прво време понајчешће заклон била проста од прућа оплетена, сламом или кожом покривена колиба. Од њих нам се не сачувале остаци, али да их је градио — у то се не може сумњати, јер о том сведоче тако зване „културне јаме”. Јаме су пуне пепела или глине, угљевља, кухињских остатака, животињских костију, црепова (и целих судова кадшто има), људских костију и костура. Као што је тешко разазнати, је ли то гроб са спаљеним телом или јама под колибом, неке су могле и за једно и за друго служити. То је могло бити, имамо ли на уму погледе на други живот у дивљака; — они ве-

рују, да душа људска не гине с телом већ живи и да јој је за живот све потребно, као и на овом свету. Да је тако било и у неолитских људи, може се веровати, иначе би тешко било објаснити, како да они остаци од даћа, што се дају умрлима за душу, допру у гроб. У културним јамама нема металних предмета, и ако су оне могле постати у доба метала, јер је и метал тада могао бити врло драгоцен, па се нерадо с њим одвајаху, баш и кад се тиче душевнога мира покојника. За културне је јаме нарочита карактеристика у керамици. — Колиба (кућар) над јамом обично се градила од прућа и сламом или кожом покривала, често и глином била облепљена. Грчки и римски писци описују сличне колибе и станове у варварских племена (Ксенофон, Витрувије, Тацит), тако се исто прича о скитским и сарматским племенима. Миленхоф из старих записа византијских писаца налази да су такви станови могли бити у Фина и Словена (в. *Deutsche Alterthumskunde* II.). На триумфалним стубовима М. Аврелија, Антонина и Трајана у рељефима виђају се такве колибе.

Из каменог су доба гробнице с комором у средини, у коју споља води ходник. Остатака таквих има на северу и у Данској. Човек је и станове тако градио, као што се и сад виђа у северних народа што лети живе у јуртама а зими у траповима, јамама с дрвеним кровом, на ком је земља и бусење набацано. Могло је таквих колиба бити у групи, више, читаво село, а често су опасивали своја села и насипима, с бедемима и палисадом. То су *градишта*, утврђени тaborи из неолитскога доба. У равницама је често тако село опкољавано двоструким насипом. Ти су насипи и бедеми од глине или од камена. Али се обично тражило место и самом природом за тврђаву намењено. Нису сва така места грађена ради одбране, већ су то могла бити и посвећена места. Тешко је увек одредити, је ли које тако градиште из неолитскога доба или млађе.

Човек се постепено настањивао у Јевропи: у дилувиално доба нема поуздано одређених станишта човекових у Скандинавији, Данској, Финској и у северној Немачкој. У неолитско су доба већ ти предели насељени, истина ретко, али о том сведоче кухињски остаци, чија старина иде врло далеко по рачунању неких археолога. У Скандинавији

Монтелиус разликује две културе, које припадају двама различним народима. Скандинавски научници приписују северне остатке финском племену, Лапонцима, а јужне аријском племену, праоцима Шведа и Норвежаца, које у те крајеве дође с обала Црнога Мора недалеко од ушћа Дунава.

Најкарактеристичнију групу чине између свих станова неолитскога човека насеља и колоније на кољу на језерима и барама. Та су се насеља држала на пр. у Швајцарској и за доба бронзе, дакле већ из новијега доба. У неолитско доба швајцарска су брда била ледом покривена као и сада, а долине су биле обрасле бујном вегетацијом, човек се и онда на лепим бреговима језера настањивао, јер је рибе и лова било изобила, а тако крај обале и земље за ратарство и поља за пашу стоци. Станове су често градили далеко од обале на 50, 100 и више метара: тешко је докучити да ли због напада непријатеља двоногих и четвороногих или ради риболова. Обично разликују остатке насеља из три периоде: 1) сиромашну остацима старију периоду, сви су алати рађени из домаћег камена а судови руком и врло прости, нема трага од метала; 2) насеља на кољу из периоде прелаза — прелазну им периоду, где је камен савршеније обрађиван; секире су од ређих минерала, посуђе је лепше израде, има кадшто комада меди или бронзе; 3) трећу — најмлађу периоду насеља, која чине прелаз ка култури бронзаног доба, и ако је у Швајцарској уместо узети и једно време меди. — За така се насеља обично бирало место у заветрини, подаље од обале, а да нису на ударцу валовима. Диреци и коље грмово ватром, каменом или секиром заострено побијају се у језерско дно, озго се удари под, а на њему граде колибе као на копну. Пожар је много уништавао така насеља, као што сведоче богата находишта на језерском тлу, иначе да је сеоба на миру вршена, мучно да би се таки лепо примерци разних алата одржали.

Споменули смо већ, како се вршило погребивање мртваца у неолитско доба (у пећинама, у јамама и т. д., у гробљима—градиштима, у гробницама мегалитским). Али се млађег каменог доба по начину сахраивања види јака разлика према старијем, о ком ништа не знамо, како је било. За нео-

литско су доба особито карактерни надгробни споменици мегалитски, од којих има више облика (менхири, стеле, дилити, трилити, долмени, могиле). У прво су време ти надгробни споменици само означавали гроб, доцније и нешто друго: то су они замци, из којих се развише посвећена места, олтари и храмови, као што је то према Тајлорову анимизму извео Спенсер. — Још се као особито обележје неолитског доба могу сматрати грбови — спалишта, згаришта. Спаљивање не беше у обичају пре неолитскога доба, а и у првој половини његовој су ретки трагови. По том обичају судећи многи археолози мисле, да се така коренита промена у погледима на загробни живот у неолитскога човека није развила, већ да је са стране донесена. Кад је дошло ново племе, и донело нову културу, онда се јавио и нови обичај спаљивати тела мртваца. Други пак веле, да је ширење ишло полагано, јер северна Јевропа није знала за тај обред погребивања. Спаљивање је пре бронзе.

Да прегледамо летимице «културу» неолитских људи. Прво се човек и за млађег доба камена бавио о лову. У то је доба средња и западна Јевропа била сва прекривљена шумама, исто тако још су лежале велике баретине. Још живе животиње карактеристичне за дилувиално доба поред јелена, срна, дивљих вепрова. Ирвас још живљаше јужније и западније, као што сведоче остаци његових костију у данском смету кухињском. Исто се тако држаху зубар и тур до историских времена. Даље се неолитски човек бавио о риболову, али се све више као главно занимање његово истиче сточарство и земљорадња. Многи су мислили, да су ова два културна елемента са стране унесена — с истока, из Азије. Старији дански насипи кухињскога смета немају других остатака од домаћих животиња осем од пса, на млађима је пак наћи и остатке од других домаћих животиња и стоке. Свакако је човеку пас помогао да припитоми друге животиње. Има остатака судова, који сведоче, да је човек сирио сир. У културним јамама и у траговима од насеобина на кољу имамо трагова од земљорадње. Жито се мелело на ручним жрвњима или туцало у ступама, од брашна месио хлеб, од кога се сачуваше комадићи. У насеобинама на кољу има остатака три врсте пшенице, од јечма две, лана,

проса, граха, сочива (лећа). Од овса и ражи нема ни трага¹⁾.

Овај смо преглед о предисторијској прошлости човека у Јевропи изнели с тога, што се у последње време и са стране предисторијске археологије и са стране неких лингвиста а и антрополога много полаже на ове старије одношаје. Али их треба допунити још и прегледом о предисторијским племенама у Јевропи према краниолошким испитивањима и у опште према физичком им типу.

Није могућно тачно одредити, је ли дилувиално људско племе у Јевропи било једнога антрополошкога типа или није. Док једни знатни антрополози разликују неколико племена, други то не усвајају; то се колебање може разумети, има ли се на уму, како има мало поузданих остатака од тела дилувиалнога човека, а и оно што се зна, растурено је по многим јевропским крајевима. Према неколиким главама — лубањама тешко је извести опћи тип, неке су опет под сумњом, да ли су баш из дилувиалнога доба. Француски антрополози А. Катрфаж и Е. Хами све остатке дилувиалних људи расподељују у четири групе, и веле да представљају четири непозната племена по имену (зову их по месту где су нађене кости) 1) племе канстатско, 2) племе кромањонско, 3) племе тришерско, 4) племе грнелско или *фирфооско*. Прва су два племена по кроју главе долихокефална, друга два брахикефална, а последње би чинило неку средину. — Мортиле држи да је прави представник типа неолитскога човека *неандерталска* глава. Опет неки немачки антрополози и о њој сумњају. Према деоби, коју изведе Мортиле, палеолитско је доба знало само за једну расу (канстатску), сви су остали трагови из неолитскога доба, предстаници оне расе, што је донела нову културу у Јевропу.

Од неандерталскога (канстатскога) типа има трагова и у другим крајевима средње Јевропе. Палеолитски је човек, држе, био омањег раста, здепаст, али јак, имао дугу главу, пљоснату, чело ониже назад угнуто, јако савијене очне повије, нос напред истурен. Професор Шафхаузен је тај тип реконструисао, али се ту огледа тежња да се

према теорији развитка од дилувиалнога човека направи средина, прелаз од мајмуна к човеку. Ну знаци који одликују неандерталски тип, не допуштају да се тако јако одвајао дилувиални човек од данашњег средњег типа. И нолетска је вилица давала повода такomu мишљењу, али оно, чим се она одликује, не наводи се у свих дилувилица. — Према неким траговима — костима дилувиалнога човека — мислило се да је ишао погурен као велики мајмуни, кад иду на задњим ногама. То се опет од стране других објашњавало другојаче, не као атавизам, већ као физиолошка појава, која се јавила механички због силне употребе задњих мишића, што често бива и код планинаца. Нађен је и један тип различан од кромањонскога, али савршенији, а из истога доба.

Много се више зна о племенама и типовима неолитскога човека: по остацима из неолитског доба може се закључити, да је било више типова и племена. Неки антрополози, као што је споменуто, узимају прекид између неолитскога и старијег доба, када су једни стари становници из западне и средње Јевропе отишли преко Гибралтарске протоке у Африку, па су Кабили, Бербери и канарски Гуанси потомци племена те расе, неолитскога човека, а други да су отишли за северним животињама — и да им имамо потомке у Ескимима.

По типу се неолитско становништво дели на двоје: долихокефално и брахикефално. Кројем главе одступа долихокефални тип од кроја најстаријег јевропскога типа (канстаског, неандерталског) Задржана је дужина главе, ако је нов тип постао из старијег, у шта многи не верују; индекс је испод 70, лице је упало, ако су делови спљоштени или је испуцано с испалим јамама очним и уском рупицом за нос. Много тај тип личи на остатке што се налазе у *Reihengräber* (Сред. Јевропа, Пољска, Русија). Особито је чест овај тип у Француској и Енглеској, а и другим земљама У Шпанији у гомилама кухињскога ђубрета, што се налазе на источном приморју, налазе се остаци човека, који показују велику сродност с кромањонским типом, раширеним на афричком копну и Канарским острвима. Пре доласка Шпанаца на Тенерифу живљаху староседеоци у пећинама, сахрањиваху мртваце у њима, не знаху за метале, већ се слушаху

¹⁾ Таку слику имамо о старини историји јевропскога становништва, в. Lubor Niederle, *Lidstvo v době predhistorické, I díl* (до 200 стр.), и *M. Hoernes. Die Urgeschichte des Menschen*, III и IV га.

каменим оружјем као неолитски јевропски прастановници. У Италији при крају неолита јавља се брахикефални тип, а долихокефалнога типа беху стари Лигури, најстари историјски становници западне Јевропе. — У Немачкој и у другим северним земљама постоје два типа: долихокефалан и брахикофалан, тако је и у Чешкој, Мађарској и Пруској; у руским се курганима налазе у неолитско доба и доцније усколики долихокефали.

Док се о поретлу долихокефалних становника Јевропе у неолитско доба води спор, је су ли потомци неолитских становника или досељеници — и оба случаја могу имати могућности; представници се брахикефалнога типа сматрају као дошљаци с истока. Крој главе им најбоље карактеризује тип: глава је краћа а шира, лице ниско и широко, као у средњоазиских племена уралскоалтајске групе. Други је исто тако карактеран знак те главе: пљоснат затиљак. Нови је народ заузео знатан део Јевропе, али је доцније опет сузбијен, остаци његови су се сачували у крајевима око Алпа: кратка лубања. Брахикефалија се за неолитског доба у једној земљи јавља раније, у другој доцније, у неким је није никако ни било. У Шпанији је у мањини, у Француској претеже над старим типом, особито у поречини Сене и Марне. У швајцарским насеобинама на кољу искључиво се налазе представници неолитскога долихокефалнога типа. Док је у Немачкој редак овај брахикефални тип, у данским мегалитским је гробовима врло чест, у Угарској је мешавина, у словенским земљама исконским је врло ретка брахикефалија.

*Тешко је одредити, с којим племенима данашњим стоје у свези неолитска долихокефална племена. Обично прва идентификују с историјским племенима иберским и лигурским, која некада бејашу многобројна и држаху у поседу знатан део југозападне Јевропе. Није далеко од истине, ако се узме, да су пиринејски Баски (Еускари) потомци старих Ибера, а да се у долихокефалним становницима Италије чувају трагови старог лигурског типа (тако мисли талијански научник Зампи). — Знатан је део јевропских долихокефала припадао „ариском“ племену, које је још за неолитског доба, можда на измаку његовог, живело у Јевропи, северној, средњој и источној. Руски је антрополог Анатој Богданов, како уверава Нидерле, пот-

пуно доказао, да је индојевропско племе боравило у Јевропи од најстаријих времена.¹⁾

После овога може нам бити много што шта јасније у погледима разних представника јевропске ипотезе. Један од најзаузимаљивијих је К. Пенка. Поглавито се његово мишљење оснива на поставци о физичном типу „арискога“ пранарода. Најчистије се одржао исконски тип тога народа у германских скандинавских племена. Истичући како су антрополози нашли да ариско племе има шест типова: германско-скандинавски, два типа келтиска, словенски, ирански и индиск — вели: један је келтиски тип од спомињате расе кромањонске, други се слаже са словенским, тако, да треба само одредити, који је од сведених типова старији, исконски ариски. Германско-скандинавски је тип долихокефалан, с плавим очима и косом, плавом комплексом, напротив брахикефалија, затворенија боја очију и косе карактеризује словено-келтиски. Ниједан од ова два типа није постао један из другог. Деоба се ариских племена не може пренети даље од 3000 година пре Христа. Има типова, за које историја зна већ на пет тисућа година, као што је на пр. негарски на скулптурама из Мединет-Хабу а који се ни у чем није променио. Исто је тако бео тип одржан, као што се види из египатских сведочанстава: од XVII. в. пре Хр. до III. нашао је трагове Брукш. — Ако се не може један од она два типа извести из другог, један од она два није ариског поретла, већ је унесен усвајањем језика. Словени и Келти су арианизовани Монголи, од германско-скандинавских долихокефала, изводи као опћи резултат свој Пенка.

Старо је претежје долихокефалија одржала свуда племена тога типа крче пут цивилизацији, граде градове, утврђења, и т. д. а то се, како археологија учи, не налази у брахикефалних племена. У већини је народа по Пенки, плав тип у аристократије. Било би и сувише упуштати се у појединости оваких закључака о претежју једног типа над другим. Историја најбоље учи, откуда је у Јевропу дошла култура и где су права огњишта цивилизације, и док су једна ариска племена под јарким лучама са истока сунца стварала генијалне производе духа, мисао о лепом у кипу, слици и речи овековечила,

¹⁾ В. op. cit., 219 стр.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

дотле су друга „та славна и културна, боље рећи културтрегерска“ китила главе роговима дивљих бикова, да уплаше освајаче света! Лепу паралелу би могао Пеика повући између својих Тевтона у борби с Маријем и арианизованих Семита (Грка).

Да не заборавимо споменути, да је Пеика у прилог својој инотези скандинавској употребио све друге дисциплине, што се при таким питањима питају за савет, па и лингвистику. Да је у овој области он потпуно био туђинац, види се по његову тврђењу, да је познато, да је готски вокализам најближи индојевропском; или на пр. да у пражезику није било k, t, p, већ њихових аспирата kh, th, ph, за то само, што „прави Немци“ увек тако изговарају те гласове, тврди Пеика.

(СВРШИЛЕ СЕ)

УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ КРСТАШКИХ РАТОВА

ИСТОРИЈСКА СТУДИЈА

од

† СТЕВ. Н. ЋОРЂЕВИЋА,

ПРОФЕСОРА ПРВЕ БЕОГРАДСКЕ ГИМН.

(Наставак)

По тој деоби царевина је овако подељена: Цар латински доби четврти део царевине као домену с палатама Влахерном и Буколеоном, остале три четвртине раздељене су међу Млечане и Французе, но с тим да Млечани задрже у целој империји све повластице које беху добили од пређашњих царева грчких; свештеници добише све бенефиције црквене и право да изберу патријарха. Дванаест лица делила су земље на феуде и почасти тако исто одређиваху та уста лица; осим тога одмах је углављено да феуди буду наследни и да вазали буду у оном истом одношају спрам цара, у коме су и вазали јерусалимске краљевине спрам свога краља. Млетачки војвода или боље рећи Млеци не стоје ни у каквом вазалном одношају спрам нове царевине. Ово је било уговорено још пре него су освојили варош.

Не могу даље излагати деобу источне империје међу освајаче, већ ћу споменути само то, да Млечани задобише већи део државе од оног који припаде латинском цару. Но и то није све, они откупише од маркиза Монтеферата острво Крит, које му беше припало као феуд, а за тим Млечани објаве да ће свакоме ономе дати у феуд оно острво које буде за рачун Млечана и на њихов

— млечански — трошак освојно. Услед тог позива многобројне лађе крстараху по архипелашким водама, и готово сва архипелашка острва припадаху Млечанима. За тим дужд посла војску да освоји острво Крф, којим беху овладали пирати пизански и Ђеновљани.

Док беше латинска царевина на истоку, дотле Млечани задржаше сва освојења своја; ну када Грци помоћу Пизанаца, а нарочито помоћу Ђеновљана, срушише латинску царевину, од тада Млечани изгубише свој престиж у Цариграду а с тим и многе повластице. Од овог доба су између Византије и Ђенове настале тешке везе¹⁾.

С друге стране опет ваља споменути и ваља имати на уму при одређивању последица крсташких ратова по Италију, да она беше зборно место свију крсташа било да иду на исток, било да се отуда враћају. Каква мешавина! Какви различни елементи по своме моралу и карактеру?! Ја не смем да предузимам опис тога хаоса и тог конгломерата људског. Само песник могао би те контрасте да наслика. Ту беху измешани једни с другима ритери, просјаци, испосници, ренегати, све врлине, сви пороци; све то једно с другим долажаше у додир, једно се од другог склањаше, једно друго тражаше, једни се подсмеваху побожности других, ови опет сажалеваху подсмеваче и мољаху се за душу њихову; једном речи ту беху искупљене и заступљене све страсти људске. Ту се могаше наћи потајни убица, саставити најамничка војска, задовољити свака страст. —

Да резимирам с две три речи последице крсташких ратова по Италију. Крсташки ратови увећаше богатство појединих вароши, али у исто време потпомогаше и политичку поцепаност Италије.

Што се тиче политичких последица по пиринејско Полуострво, оне су повољне, али су више посредне. Шпанци и Португалци нису учествовали у походу на исток, јер имаћаху да се боре с неверницима код своје куће. Ну ратови, који су вођени на истоку између хришћана и мухамеданаца, задржаваху ове последње, те не могаху да помогну својим једноверцима у Шпанији. Има више примера, да поједине крсташке чете у путу своме са севера враћаху у Шпанију и помагаху Шпанцима ослобођење њихово. Ти крсташки са стране основали су и португалску државу²⁾.

Имамо сада да разгледамо какве беху последице крсташких ратова по источну империју.

Видели смо посланике Алексијеје у сабору

¹ Michaud Hist. d. Crois. II. p. 446—447.

² О учешћу крсташа у борби Шпанаца против Мавара види Michaud Hist. d. Crois. t. I. 411, t. II. 189. и 384.

у Пијаченци и Клермону, куда беху отишли да траже помоћ од папе, надајући се да ће моћи западном снагом одбити источног непријатеља Али чудно је да баш они, који се надаше да ће највише користи извући од крсташких ратова, као вазали, папе и Грци, најгоре прођоше у тим ратовима. Грци се надаху не само да ће одбити непријатеље, већ да ће и изгубљене земље повратити, али ствари се тако окренуше и развине, да и сама византиска царевина постаде плен крсташких ратера.

Позивајући западне народе у помоћ, Грци свакојако нису очекивали да ће крсташки плућни кроз грчку државу, пљачкати и чинити свакојака насиља, а кад су видели да они то чине, у први мах, докде беху у опасности од Турака, који беху на догледу Цариграда, императори византиски трпљаху крсташе, али чим се на место селдушких држава основа на границама византиске царевине краљевина јерусалимска, одмах Грци почеше правити различне сметње, које често беху прави сукоби, пролазу крсташке војске.

Кад је војска, коју предвођаху кнежеви јевропски, дошла у Цариград, Алексције употреби све могуће начине да му Готфрид Будоњски и остали подложе заклетву верности, што ови и учине.

Првој војсци крсташкој, изузевши превару приликом освојења Никеје, нису Грци правили сметње, али је нису ни помагали. Ну када Јерусалим буде освојен и када Алексције виде, да је полагање заклетве верности императору грчком остала празна форма и да крсташки основаше своју државу, већ поче император да се стара да му крсташки не могу штетити.

С тога Грци, видећи да су се у нади преварили, почеше тражити начин да крсташе сатиру и да их упропасте. Први озбиљнији сукоби појавише се између Грка и крсташа, које вођаше Конрад II. у Филипопољу, а доцније, кад та војска пређе у Азију, грчки спроводници заведоше је те готово сва пропаде. Док се Конрад и Луј VII бављаху у Цариграду, грчки цар затражи да му крсташки подложе заклетву верности; то тако разгњевани крсташе, да у ратном савету Луја VII искрсе предлог да се Цариград освоји¹⁾.

Када се по освојењу Јерусалима диже Фридрих Барбароса на исток, посла пре похода посланике грчком цару да му јави за своју намеру, као и то, да ће проћи кроз његову земљу и да ће куповати храну, која је војсци потребна, само нека је буде спремљена. Ово посланство буде лепо примљено и Манојло пристаде да чини све

олакшице крсташима. Међу тим Грци се беху тада заратили са Србима и осталим својим суседима северним. Када Фридрих пређе Дунав, изађу код Равна (Ђуприје) многи жупани, а међу њима и Немања, те га ту дочекају, понудивши му да се удруже па да освоје грчку царевину. Фридрих на то не пристаде, већ посла посланство Манојлу да га увери о пријатељству, које Фридрих осећа и гаји спрема Манојла. Но ти посланци Барбаросини буду затворени у Цариграду, јер се Грци бојаху да их Фридрих не вара и да ће он најзад освојити империју. Од Филипопоља већ почињу се отворена непријатељства између Грка и крсташа. Барбароса у један мах у љутини помишљаше да освоји Цариград.

До сада су крсташке војске ишле преко Балканског полуострва и састајале се у Цариграду. Својим понашањем Грци беху раздражили крсташе, а ови опет удли Грцима страх од њих. Већ почињу Грци да гледају, да се повим савезницима — Турцима — осигуравају од крсташа.

Перфидност своју Грци скупо платише. Крсташки, пролазећи кроз источну царевину и бавећи се у Цариграду, видели су потпуно трудост и слабост источне царевине. Но у исто доба видели су луксуз и богаство византиско. Само се чекаше згодна прилика па да се крсташки тога блага дочепају.

Ту прилику дадохе опет старе и на двору грчком укоренење династичке сплетке. Четврти крсташки поход сврати са свога пута у Јерусалим, и у место да поврате св. гроб, Млечани и Французи оснују латинску царевину на истоку (1204—1261)¹⁾.

Оснивање латинске царевине на истоку, коју мала сила освајача не могаше одржати, а завист и индиферентност запада напусти да пропадне брзо, од великог је значаја по источну царевину. Стара империја показа потпуну немоћ своју. Лакоћа освојења показа и осталим народима на границама царевине, да се она може лако освојити. Истина, Грци под Михаилом Палеологом повратише Цариград и протераше западне господаре, али и иначе лабаво јединство њено беше тим освојењем са свим ослабљено, царевина беше раздрузгана и после крсташких ратова не могаше се ни из близа успети на онај ступањ моћи, на који долажаше по који пут под појединим владаоцима пре крсташких ратова. Снага царевине не могаше се више опоравити, нови императори затекоше царевину у оном стању, у ком затекоше и палате царске по Цариграду; све беше опљачкано.

¹⁾ О историји латинске царевине и осталих држава које, су основане на развалинама византиске империје, види у Michaud-y Hist. d. Crois t. II. 429—464.

¹⁾ Michaud Hist. d. Crois. tome I. p. 385—386.

поврхано и испрето. Њима је требало неколико деценија мирнога развића и то на много здравијим основима, па да се царевина опорави. То освојење беше као нека опомена да се предузму реформе у држави, и да се на другим основима почну развијати. Али мира не беше, рефорама још мање. На двору византиском наставише се исте силетке, које беху доведле крсташе у Цариград; наставише се ратови са балканским народима, против којих Грци почеше узимати Турке или као најамнике или као савезнике. Ови пак ступише на балканско полуострво најпре као најамници и савезници, а после за кратко време постадоше господари балканског полуострва. Византиска империја после крсташких ратова изгледаше као изнутра труо, а с поља пагорео храст, кога прва олуја сруши. У опадању своје и болести својој заразила је и оближње суседе своје, од којих они ближи пре, а они даљи доцније пропадоше.

Последице крсташких ратова по Грчку беху фаталне; тренутну помоћ, коју им крсташе беху у I-вом рату указали, отеравши Турке, скупо су платили, цена беше егзистенција државна.

Простор, време и оскудица извора не дозвољавају ми да се на овоме веома важном и веома поучном питању задржим.

Да би био што краћи, мислим да ће овде бити место да прегледам: од каквих последица беху крсташки ратови по поједине сталезе јевропских држава, који учествоваху у крсташким ратовима, а за тим како су утицали на развиће политичких установа у западним државама, остављајући у исто време да у одвојеном одељку прегледам утицај и последице по папство, свештенство и религију.

Видели смо напред какво беше феудно друштво на западу; видели смо у каквом стању беху поједини сталези, видели смо каква беху њихова права и какве беху њихове дужности; видели смо сељаци у ропству и бедн, племиће у сили и слави, у њиховим рукама само права и сила, јер од испуњавања дужности браћаху се мачем, а на сељацима и варошанима лежаху само терети и дужности. Сад да видимо те сталезе на крају XIII и у почетку XIV. века. Сви су учествовали у крсташким ратовима; да видимо како су и колико на њихов положај ти ратови утицали.

Када је Петар Јеремит проповедао крсташку војну и када је после папа држао сабор у Клермону, дигло се сви сталези да иду у борбу за веру. Многобројни племићи упутише се на исток да тамо окушају срећу свога оружја, које беху већ

успешно код своје куће употребљавали. Први рат и јесте њихово дело, а не владалачко.

Пре поласка на исток снага државна беше распарчана и подељена на поједине феудалне господаре, они имађаху снагу земље фактички у рукама, а краљеви беху само титуларни господари. Снага пак њихова почиваше на непокретном имању. У колико који вазал имађаше под собом већи и насељенији феуд, у толико беше и сиљан.

Међу тим кад се одлучише да пођу на исток, ваљало је спремити се за пут. За то је требало новаца, но новаца не беше или га бар не имађаху колико им је требало. Дације, које вазали примаху од поданика, беху већином у природним производима. Трговина беше веома неразвијена услед несикурности саобраћаја и осталих препрека, те вазали не могаху и немаху коме своје приходе продавати. С тога почеше продавати или залагати своје феуде. Од многих забележених примера о залагању феуда ја ћу споменути само, да између осталих који пођоше на исток заложу свој феуд, војводство Норманско, Роберт војвода нормански, син Виљема освајача. Он даде свој феуд у залогу брату своје Виљему II Црвеном, краљу енглеском. А колико је још било таквих залагања или продаја феуда, нарочито мањих. Мишо вели на једном месту, да имања беху врло јевтина и да се готово не могаху ни продати, јер не беше кунаца. Све што се не могаше понети на исток, вели даље исти писац, не имађаше никакву вредност за крсташе. Многи ритери продаваху своје феуде, надајући се да ће моћи на истоку задобити нове феуде, ако не и државе, па даваху своје феуде у Јевропи буд за што.

Тако се племићи у току крсташких ратова мало по мало лишаваху основа силе своје — непокретног имања. Јер одласком својим на исток они из основа, нарочито у Француској уздрмаше свој сталез. Краљеви пак почеше да шире своју власт. Кад се племићи вратише са истока, већ не беху више онако сиљни; они, који беху сачували своје феуде дугим осуством и не вршењем власти беху изгубили онај утицај, који пре имађаху; а они опет, који беху продали своје феуде, мораху да се додварају поново свезеренима за нове феуде; но већ краљеви француски не даваху више тако лако земље у феуд, као што то пре чиняху. Многима не остајаше друго, него да иду у духовничко-ритерске редове, који беху за време крсташких ратова образовани на истоку.

У току крсташких ратова племићи беху тако материјално опали, да већина, готово сви, мораху

да примају плату из касе Луја IX. за време последњег крсташког рата; исто то види се и у четвртој рату. Племићи, који се дигоше на исток, дошав у Млетке не пмађаху новаца да плате превоз Млечанима, већ морадоше возарину платити мишицом својом¹⁾. Оба примера показују да је француско племство нарочито страдало.

Мишо врло згодно вели, говорећи о последицама крсташких ратова по феудни систем и по феудалне господаре: „Крсташки ратови помогли су знатно да се сруше злоупотребе феудног система, они у исто време послужеше да се из тог система сачува све оно, што је задахнуто племенитијим осећајима, а припомогаше да се у исто време међу племићима развије оно, што потпомагаше цивилизацију“²⁾.

Крсташки ратови дакле рунисаше племиће и вазале материјално, али њихов морални углед уздигоше. Када изгубише материјалну силу остаде им морална, као награда за губитак материјалне снаге. Но Мишо вели, прерогативе на почасти, које им остадоше, а за које не беше везана фактичка сила, изазваше против њих завист, коју имаће материјалног богатства не беше изазвало, јер може се опазити, да самољубље наше и сујета наша радије и лакше подноси да је други богат него ли одликован. Доцније су племићи и сами могли приметити да су погрешили, што се нису ставили на чело покрету општина и њиховог ослобођења, што су лако могли учинити и што би им помогло да одрже свој улаз и углед, као што то беше у Енглеској. Племићи пустише у Француској краља да потпомаже ослобођење општине, па се краљ и користи тим.

Да видимо сада како деловаху крсташки ратови на сеоско становништво — сељаке робове (serf).

Видели смо да тај сталеж грцаше у највећој беди, сиротињи и незнању. Њихова поља беху сатирана у непрекидним приватним ратовима; за њих не беше нигде правде ни заштите. „Роб не пмађаше другу наду, до ону, коју даје вера, и својој деци не остављаше ништа друго, до ту исту наду и пример стрпљења. Он не могаше закључити какав уговор нити могаше оставити тестамент“³⁾: тако Мишо карактерише њихово стање. Из тога ропског положаја, у коме се поданици вазалски налажаху, произлажаху све беде средњовековног друштва. Они немаху ништа, што би их подстицало да тај свој бедни положај олакшају; свака радња, да своје стање поправе, беше

немогућна и одмах спречавана. Ако би се где и помислило да се ради на бољитку и поправци њиховог стања, племићи би те покрете угушивали, а угушити лако могаху, јер племићи беху и војници, а несрећни сељаци немаху другог оружја до руку својих. С тога многи ступише у редове само да избегну колико толико своју злу судбу.

Ну чим се крсташки ратови отпочеше, поче се и њихово стање по мало поправљати. Поправка беше мала, али је тек поправка. На сабору у Клермону установљен је мир божји, за све време докле поход траје, тај је мир поштован много боље него пре; многи вазали отидоше на исток, те тако не беше више оних, који вођаху приватне ратове. На тај начин њихова летина не пропадаше у ратовима приватним, јер не беше никог да их води.

У крсташку војну оде тако много сеоског становништва, да многе покрајине остадоше готово пуне. Услед тога, онима, који остадоше морале се судба колико толико поправити, јер у колико људи беху потребнији, у толико се с њима блаже поступаше¹⁾. Један од писаца, кога Мишо наводи, казао је да сељака беше тако много, да би их морали убијати, јер се не би могли хранити, и с тога крсташки ратови беху добро дошли да се сувишак популације удали. Али да то не стоји, Мишо потврђује тиме, што сељачким крсташима од III крсташког рата беше забрањено да иду у крсташку војску без дозволе господарева.

Кроничари средњовековни говоре само о многобројним гомилама крсташа, које одлажаху на исток, а бележаху само повратак кнежева и осталих знатних лица, а о повратку сељака не беше ни речи. Међу тим, ма да су они и путем у Јерусалиму највише гинули, опет их се доста и вратеше натраг у Јевропу. Ти људи нису сигурно пристајали да поново савију врат у јарам, већ су гледали да се из тог стања избаве. Њихови господари нису могли да рекламирају једнога свог човека, који се борно на истоку онако исто као што по феудном праву рекламираху остале своје људе, који би иначе одбегли; већ крсташ уживаше колико толико неке, ако не повластице, а оно бар сирам њега се пмађаху извесни обзир. Ето где се почињу рушити најбитнија права господарева. Многи су вазали при повратку свом ослобођавали своје људе, који их беху пратили на исток и који су с њима претрпели заједно све опасности којима крсташки беху изложени, те се и на тај начин умножаваху слободни људи³⁾. Но како они не

¹⁾ Види Michaud Hist. d. Crois. t. p. 2. — Исти т. IV. p. 235.

²⁾ Исти т. IV. p. 239.

³⁾ Michaud IV. p. 267.

¹⁾ Michaud Hist. d. Crois. t. IV p. 268.

²⁾ Michaud Hist. d. Crois. t. II p. 69—70.

³⁾ Види још о ослобођењу сељака (serf) у Диријевој Историји Француске т. I. p. 321—328.

имаћу сопствености непокретне, то им не остављаше друго, него да ступају као најамници у војску, било краљеву, било пначе; нарочито је Италија по свој прилици највише из тих редова бивала војнике.

У току крсташких ратова задобише слободу многи становници око Рајне. Они беху дошли са обала Зéланда, одакле их излив мора отера, и наставише се источно од Рајне у покрајине, које беху изложене непрекидном нападу Словена. Досељеници добише потпуну слободу, но под условом да сузбијају Словене¹⁾. У Немачкој многе слободне вароши помагаху ослобођење сељака, тако исто у Италији и Шпанији вароши а и поједини вазали олакшаваху судбу тога потиштеног сталеша. У Енглеској пак сељаци мораху чекати више векова да се њихово стање поправи¹⁾.

У осталом веома је тешко у споменцима онога доба разазнати, како се, мало по мало, поправљаше стање сељака, јер та поправка не долажаше отуда, што би биле донесене нове уредбе и закони, који би од једном у целој држави поправили стање сељацима, већ бољитак њихов долажаше са ширењем образованости и са питомијим обичајима и наравима господара. Тако н. пр. феудни господар XIV па и XIII века не употребљаваше сва права, која могаше да употреби и примени на својим поданицима, већ по нека напушташе, а по нека замењиваше другим обвезама.

Крсташки ратови истина нису бог зна колико поправили социјални положај сељака, али су ипак учинили толико, да већ при крају крсташких ратова почињу се сељаци овде онде бунити против угњетача, а то је већ опет добит, кад људи не подносе са свим пасивно тиранију, него покушавају да јој се одупру. Да се сељаци отресу чаме, која их у X и XI веку онако беше притисла, и да почну покушавати да се боре за своја права, доста су помогли и крсташки ратови, у којима сељаци опазивше да своју снагу могу употребити и у војничкој борби, а не само у тежаким пословима.

Но сељаци расути по пољу и раздвојени међу собом не могаху постићи бог зна какве олакшице и поправити свој положај. Али што не могаху сељаци, то постигоше вароши и њихове општине.

За време крсташких ратова почеше се вршити и ослобођења појединих вароши, па треба да видимо колико они томе ослобођењу припомогуше.

У средњем веку видимо вароши, које се у главноме могу поделити на двоје. Једне беху

¹⁾ Michaud IV, 280. — ²⁾ исти IV, 270.

остале још од Римљана и беху задржале бар оне у јужној Француској по нешто од својих старих муниципалних права. Друге опет беху „нове вароши“, које постадоше доцније око племићских замкова, око којих се скупилаху сељаци да под заштитом господара замка живе. Господар имађаше разлога да заштићава сељаке, који прибегоше у она несигурна времена под његово окриље, јер у колико они беху сигурнији, у толико долажаху у већем броју, а тим се увећаваху и приходи и војничка снага господарева. Ако беху повољне прилике, број досељеника биваше све већи, и епископ тада подизаше ту особиту парохију и у први мах унутрашњим пословима управљаше парох, заводећи наредбе које добива онако, као што се то радило у старим муниципијама римским Свештеник, који беше на челу парохије, предвођаше своју паству када би то господару требало

И једне и друге вароши пак имаћу своје господаре. Док господари беху снажни и докле беху по један у вароши, дотле и становници не покушаваху да се ослободе, али кад господари поделише и варош на феуде, када се луксуз увећа, а у исто време када се и становници варошки трговањем и радњом разних заната обогатише, онда господари почеше потраживати веће дацнице, али варошани већ помишљаху да се ослободе. И већ крајем десетог и у првој половини XI века почеше се на различним местима у Нормандији дизати буне за ослобођење.

У другој половини једанаестог века почеше многе вароши тражити, да све дацнице плаћају од једном и да буду сведене у један облик, а поред тога да се управљају саме, т. ј. да бирају чиновнике међу својим грађанима, који ће вршити различне административне послове. Варош Сен Кантен прва доби од свога господара повластице које је тражила; њена је повластица од 988.¹⁾

Када крсташки морадоше поћи на исток, многи господари, који имаћу под собом поједине вароши, продаваху варошанима слободу коју су тражиле. Тако крсташки ратови још одмах почеше припомагати ослобођењу вароши. За време самих ратова богатство се варошана увелича, јер они спремаху све што крсташима требаше и те им потребе продаваху; обогативши се све већма тежаху да се ослободе.

Дири у својој историји Француске износи занимљив пример, како се варош Лаон ослободила од свога епископа, који јој беше господар. Он казује да је варош Лаон за време одсуства свога

¹⁾ Michaud. Hist. d. Crois. t. V p. 275. Дири у Ист. Француске I. св. стр. 289. узима половину XI века.

WWW.UNIJR.BS
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

епископа и господара купила од његовог секретара повластицу да бира чиновнике. Када се епископ врати, и сам приста за извесну суму новаца да потврди ту повластицу, коју његов секретар беше дао. Тако је трајало неко време, али када епископу неста новаца, намисли да им одузме ту повластицу, коју им беше дао и коју беху Лаонци поднели и краљу те је потврдио. Из тога се изроди сукоб између епископа и грађана. Епископ буде убијен, варош опљачкана и разрушена, а Лаонци мораше да се раседе¹⁾. Таквих је примера по речима Диријевим било много, да господар покуша да одузме право које је једном продао. У таком случају вароши француске обично се обраћаху краљу за помоћ и овај се увек томе одазиваше. Помоћу вароши краљ у Француској сатираше вазале, а доцније поче и права појединих вароши ограничавати.

У осталој Јевропи, као у Италији и Немачкој, вароши добиваху различне повластице, нарочито за време борбе између папа и царева немачких. У италијанским варошима особито се разви трговина и индустрија, али у међусобној борби слабљаху снагу своју. Међу тим немачке вароши склапаху савезе међу собом за одбрану своје трговине, те тако оне све више и више цветаху²⁾.

Крсташки ратови дакле помогаше и ослобођењу вароши. Утицај њихов беше ту више посредан него ли непосредан. Посредан је, јер би ослобођење вароши морало и иначе настати, као што беше већ и почело још пре крсташких ратова, али како племићима требаше новаца за спрему у рат, владоцима исто тако за вођење рата, било са вазалима или иначе, то продаваху повластице појединим варошима, које се нарочито за време крсташких ратова почеше обогаћавати, те тиме ослобођење вароши за време тих ратова веома брзо напредоваше.

Утицај крсташких ратова на папство, свештенство и религију.

Као представник религије, папа римски узе у своје руке да руководи ратовима, који се за религију вођаху. Да видимо сада од каквих су последица крсташки ратови по папство, по свештенство и по религију.

Видели смо да папе пригрлише идеју крсташких ратова оберучке кроз читавих двеста година, они је експлоатисаху на све могуће начине. У име вере кретаху папе западне народе и против неверника на истоку, и против јеретика на

западу, и против својих политичких противника свуда где год их имађаху. Лаковерност, нада на материјална блага, себични интереси и социјалне прилике пђаху папама на руку, те се под заставе крсташке скупљаше доста бораца, од којих сваки тежаше да постигне свој циљ.

Ну као што се дугом употребом ствар каква похаба, поквари и издоми, и као што се оружје у рату употребљено мора заменити другим новим, савршенијим, тако се исто и идеја религиозних ратова дугом експлоатацијом и злоупотребом од стране папа профаниса и изгуби сваку моћ своју, тако, да у данима када Турци пређаху да поплаве Јевропу, на позиве папске да западни народи пођу у крсташки рат против истока, нико се не одзиваше. Пије II мораде узвикнути: „вера је умрла“.

Крсташки ратови по самој природи својој дадоше у руке папама све силе и сва средства католичке Јевропе. Папска моћ беше тада на врхунцу своме. И народе и владоце слаху на исток, као да они беху војници, са којима ђенерал — папа — по вољи располагаше. Сви који одоше на исток пропадаху, немачки цареви нарочито. Ако би се који од владалаца и успротивио да иде на исток, одмах је такав владалац одлучен од цркве и поданици разрешени од верности томе владоцу. Тежња вазалска за еманципацијом пак вазда прибављаше важност анатемн папској, и владоцу не остајаше ништа друго, већ да се покори. Крсташки ратови утицаху дакле на ојачање папске силе и моћи врло повољно; у њима бар папе тренутно располагаху, као духовни поглавари, и физичким силама своје пастве, а за том и таквом моћи папе су вазда тежиле.

Осим тога, на рачун крсташких ратова, могаху располагати благом целе Јевропе, и под изговором да им треба новац на вођење рата против неверника, приграбише у своје руке сав новац, који се даваше на побожне цели, и почеше прикупљати приходе од свију манастира. Од II крсташког рата ударена је пореза на свештенство и на манастирска имања, за тим је уведен „Саладинов десетак“, а после, приликом сваког новог похода, ударана је нарочита пореза и на манастире и на свештенства. Сви ти приходи продажаху кроз папске руке. Али много је више новаца, који беху покупљени за вођење рата на истоку, потрошено на покоренење запада, па и на друге недостојније ствари.

Папе дакле беху у ратовима крсташким постигли своју мету, располагали су материјалним благом и физичком силом западне Јевропе, потвр-

¹⁾ Duruy, Hist. de France t. I 291—294.

²⁾ О овоме опширније у Мишоу t. IV p. 273—276.

живали су избор патријараха у Цариграду, дакле били су глава хришћанства. Папство беше на врхунцу.

Ну та сила трајаше само доиде, док се на западу вероваше у анатему папску; али и та вера мораде опасти. Папска моћ почиваше поглавито на вери у истинитост и чудотворност религије, и то оне каква се беше међу западне хришћане раширила; али чим се западни народи индуктивним путем — јер то је најбољи и најсигурнији пут за лечење од религиозних предрасуда — уверише, да се за ослобођење светих места не бораху анђелске војске, да се кандиди на гробници Христовој не пале сама и т. д., као што им је о свему томе говорено; даље, чим видеше да најсмиренији и најпобожнији људи, какав међу осталима беше и Луј IX, прођоше најгоре, одмах одзивање позивима папским да се иде у рат, да се прилажу новци на ослобођење св. места, биваше слабије и слабије¹⁾, а упоредо с тим слабљаше и моћ папска.

На кратко да сведем. Последнице крсташких ратова по папство беху фаталне. За време самих ратова оно истина беше моћно и силно, али у току самих ратова потпуно се показа лабавост темеља на коме почиваше моћ папска. У крсташким ратовима видеше даљни западни народи из непосредне близине, како беше папство и његова система, видеше и разочараваше се. Онако, као што се и Италијани беху давно разочарали, гледајући папске свађе с царевима немачким, па не пођоше у крсташку војну у оноликим гомплама и из религиозних побуда, као што то учинише Французи, тако се и остали западни народи разочараше, упознавши папство из ближе. Свака сила лепша је из далека, као што су позоришне декорације, брегови и пирамиде и човек у фотографији лепши. Кад се пак тој сили приђе близу, а нарочито кад осетимо за вратом њену руку, кад ту силу разгледамо из ближе, онда нам се и она као брегови, пирамиде, позоришне декорације представи онаква каква је, и у нама се буде тада други осећаји.

О свему што рекох могао бих навести доста примера, но за потврду овога што сам рекао, само ћу указати на Бонифација VIII и на његову судбину. Тај је пример, мислим, довољан. У крсташким ратовима папство не само што изгуби много од свог угледа и своје силе, већ злоупотребом религиозних осећаја своје пастве изгубише и онај

¹⁾ Веома је интересна анализа, зашто одушевљење за крсташке ратове поче слабити. Тај процес опадања одушевљења као и разлику између појединих крсташких ратова по ирвобитном плану имао сам изнети у засебном одељку, ну како сам изненада морао план мењати, то је и тај одељак испео.

утицај на њу, коју могаху вековима задржати — изгубише утицај религиозни. Од крсташких ратова број људи, који гледаху на папу као на свима слабостима подложног човека, увећаваше се сваки час. Беренгар из Тура и Петар Абелар беху помрли, али број људи, који мишљаху као они, увећаваше се једнако.

У току крсташких ратова показаше се последице и по свештенство, које такође учествова у тим ратовима. На прво место, њихово имање увећа се знатно, нешто тим, што побожни људи, умпрући, завештаваху по нешто од свог имања, за тим многи крсташки даваху при поласку по нешто и свештенству, а поред тога свештеници куповаху од вазала њихове феуде, када ови полажаху на исток. Све то увећаваше њихово имање, а са имањем увећаваше се и раскош међу свештеницима. С друге стране и свештеници беху феудни господари и стајаху у вазалским односима као и други вазали. По начелима феудалним беху дужни да ратују, а по начелима религиозним беху дужни да шире мир, и према томе беху у двојком положају¹⁾. Према личним особинама епископовим или абатовим, они одговараху једној или другој дужности већма. Крсташки ратови одлучише у једно време многе свештенике да иду у рат. Ну у исто доба они у крсташким походима, нарочито кад би крсташки запади у беду и кад би међу њима морал поклизнуо, опомињаху људе на милост божју и на страх од казне божје. Али с друге стране опет лабавост дисциплине у погледу духовничком учини, те многи свештеници живљаху противно завету своме. С тога се, а и са нагомиланог блага, поче подизати глас против таквога начина живота у свештенству и против њихове силе. Свештенство би такође изашло ослабљено из крсташких ратова као год и племство, јер крсташки ратови беху у опште фатални по сталезе; али нешто то, што прелати не могаху отуђивати феуде црквене ни под каквим изговором, а још више што се свага његова непрекидно обнављаше, могаху свештеници да задрже своју стару силу, само мало ограничену, и после крсташких ратова.

Није било могућно да се један тако велики догађај у име вере изврши, а да не остави трага и да не буде од последица по саму веру. Одушевљени религијом крсташки починише чуда храбрости. Треба се сетити само какво чудо учини „свето копље“ међу крсташима, који беху опседнути у Антиохији. Ми данас у XIX веку не можемо да појмимо то одушевљење религиозно, које

¹⁾ Michaud, Hist. d. Crois. t. IV., 248.

владаше западним народима у време првог похода на исток. Слични примери одушевљења за идеју могу се видети само у великој револуцији француској и на барикадама париским. Само идеја слободе моглаше одушевити свет, да на самртном часу борац за слободу узвикује: „хоћемо Бастиљу“ Но то је било крајем XVIII века, данас ни тога нема. Идеја слободе толико је пута злоупотребљена, да би она данас тешко могла да под своју заставу скупи све народе!...

Разгледајући историју појединих крсташких ратова опажа се, да у доцнијим ратовима нема чудеса. Нико не покушаваше да своје борце одушевљава каквим копљем или витезом одевеним у бело одело, који стајаше на догледу бораца, који освајаху Јерусалим. Важност тих чудеса беше већ престала. Кредит религије беше усколебан; истина она још и после крсташких ратова беше моћна, још је народ гледао мирно како света инквизиција спаљује људе у име божје, али нема примера да су где год сами хришћани убили каквог јеретика. Осим тога, до крсташких ратова, па и за време њихово, многи идоше и у рат и иначе на исток да нађу и донесу различне реликвије, које спасаваху од зла. Но баш у току самих ратова сваки имађаше прилике сваки час, да се увери да реликвије не вреде ништа. Ужасно уверење! Оно што су људи до јуче, тако рећи, обожавали, данас немаше никакве вредности. Већ поче пијетет спрам религије замењивати старо одушевљење и веру у њу. Све оно, што беше на Христову науку наелењено са стране, или што је унеда болесна уобразиља пустињика и ограниченост светих отаца, све беше уздрмано; од крсташких ратова ти се наелепци држаху само силом оружја, по и број бораца, који хтедохе науку Христову да очисте од тих страних и шткодљивих елемената, биваше све већи и већи.

Крсташки ратови били су дакле по догматичко хришћанство од рђавих, а по Христову науку од добрих последица. У додиру западних и источних хришћана ваља потражити корен различних сектама, које се крајем XII и почетком XIII века појавише на западу. Томе су истина помагали и односи јевропских књижевника с Маврима, али главно је да крсташки ратови учинише те се те секте могаху и утврдити у појединим местима у Француској, Италији, па и у Немачкој.

Последице крсташких ратова по културу и цивилизацију.

Приступам сада најтежем и најважнијем питању ове расправе и делу њеном, у коме треба да

кажем, какве беху последице крсташких ратова по културу и цивилизацију јевропских народа; треба да сада обележим какав беше резултат од међусобног додира различних народа, као и од додира истока са западом, једном речи, треба изнети резултат додира две различне културе и две различне цивилизације. Какав је леп, а колико је тежак задатак! Ја не мислим на њега одговарати. Ја ћу покушати само да кажем: како би требало одговарати.

Да се на горње питање одговори како ваља, треба се упознати у појединостима са историјом трговине и пропалазака, стањем науке пре и после крсташких ратова и т. д. Треба нарочито упознати народну литературу истока и запада; и то изворно, каква беше пре и после крсташких ратова, па кад се све то упозна и једно с другим упореди, онда би се тек могла видети она узјамна променна идеја, која се изврши за време крсташких ратова, онда би одговор на постављено питање био тачан и могло би се видети колику и какву улогу у свему томе играху крсташки ратови.

Тако сам схватио питање, а тако сам мислио да одговарам на њ.

Међу тим, кад сам га почео редити, нашао сам се у оном положају, у коме се налази војска какве државе, коју у најкритичнијем времену напусте њени савезници и ставе се у положај „оружане неутралности“; ђенералштаб њен мораде тада на врат на нос мењати ратни план... Моји савезници беху различни извори, које сам се нашао овде наћи и одакле сам мислио поводити грађу која ми је нужна. Када ништа нисам нашао што сам тражио, морао сам, изменивши цео план ове своје расправе, и свршити је са онолико грађе, колико се има. У осталом сви, који се баве историјом, а нарочито у нас, често долазе у Танталов положај.

Да пређем на саму ствар.

Редом ћу прећи какве беху последице у погледу зближења народа, за тим како утицаху на трговину индустрију и проналаске, а после ћу прећи на последице по науку и литературу народну.

У оно несигурно доба, какво беше у X и XI веку, беху ослабиле, готово са свим преклипите везе не само између појединих народа, већ и између појединих провинција истога народа. Додир међу народима беше само у рату, иначе они слабо познаваху једни друге. Непрекидни приватни ратови, распарчаност земље на феуде, као и несигурност путова спречаваху сваки живљи саобраћај. Од тога је нарочито патила сувоземна трговина, а услед

тога и цео народ. Ми смо видели да вазали има-
ђаху права наплаћивати ђумручину на границама
свога феуда, осим тога наплаћиваху друмарину,
бродарину и различне друге таксе од трговаца,
који би дошли у њихов феуд, чак се иђаше до-
тае, да поједини ритери иђаху у заседе и пљач-
каху путнике. Услед тога настаде потпуни за-
стој у трговини, а индустрије готово и не беше.
Сав новац повучен је из саобраћаја, јер нико не
смеђаше да се усуди да га покаже, по чем би
феудални господари одмах на богатије људе уда-
рили дације и глобе. Различност монете такође је
отежавала трговину, јев вазали, који имађаху право
ковати новце, не примаху други новац у својим
феудима до свој, а таквих вазала беше у Фран-
цуској крајем X века 150.

Што се тиче стања поморске трговине имам
да кажем ово. Она беше такође на ниском ступњу
пре крсташких ратова. Бродарство беше веома не-
савршено, бусоду једва ако примењиваху у прак-
тици Маври, па и они то знаће чуваху као нај-
већу тајну, европски народи и не сањаху о њој.
Саме лађе беху веома несавршене. Бродари не
смеђаху никада да се удале далеко од обала да
не би задутали. Услед тога бродоломи беху че-
шћи почем су таласи поред обала већи и беше
много сакривених гребена о које се лађе разби-
јаху.¹⁾ Но то није све. На самим морима госпо-
дараху нормански, сараценски и италијански гу-
сарн. Државе морске, као Византија и друге, за-
плетене у непрекидне ратове, ретко када могаху
обратити пажњу на истребљење гусара. Они вла-
даху свуда и готово може се рећи, да сви, који
вођаху трговину преко мора, беху гусари. Кад би
се на широком мору среде две лађе, ако нису из
истог места, ретко би се прошле без сукоба. По-
бедилац опљачка лађу побеђених, поубија или пр-
вом приликом распрода људе, које је опљачкао,
и после са свим мирне савести враћа се у своју
варош или улази у прво пристаниште, где распро-
даје и купљени и опљачкани еспап.

Но при свем том опет беше неких трговач-
ких веза између истока и запада. Нарочито Ви-
зантинци одржаваху те везе са истоком и сви ца-
реви, почевши од Јустинијана Великог, стараху се
неко мање неко више да трговину развијају. Па
и старе трговачке вароши из западне Европе, на-
рочито Марсељ, Ђенова, Пиза и додњије Млеци.

¹⁾ Имам један камен драгоцености од дијаманта, уз-
викиваше један француски вазал, чији феуд беше на обали
морској. На тај камен мелао би сигнале, којима вараше аа-
ђаре када настане бура, да се тобоже ту на сигурно место
склоне. А кад се лађари преваре и лађа разбије, све што
вода избаци припада по феудном праву, господару феуда... У
Диријевој историји.

почеше одлазити на исток и развијати своје од-
носе трговачке, нарочито са византиском импери-
јом. Само што ти односи беху слаби, а нарочито
ослабише у XI веку

(Наставиће се)

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ РАЗВИЈАЊА СРПСКИХ ЈУ- НАЧКИХ ПЕСАМА

НАПИСАО

Д-Р АСМУС СЕРЕНЗЕН

ПРЕВЕО

ЈОВАН РАДОНИЋ

УВОД И ПРВИ ДЕО: ЈУЖНО-ДАЛМАТИНСКЕ ПЕСМЕ ДУГА
РАЗМЕРА ПО ВРЕМЕНУ И МЕСТУ ПОСТАНКА СВОГА

У В О Д

(Наставак)

А. угарско-српски круг песама

(Бор. 8—35.46. Archiv 1. 3.)

IV. Код већине ових песама (9., 14—16., 18,
20., 21. 26—35. Песме 1 и 3 у Архиву III) је краљ
угарски главно лице, око кога се радња креће, или
ако то не, а он се бар узгред спомиње. Обичан
му је назив „краљ будимски“, ређе „краљ угар-
ски“, каткад и „земаљски краљ“, „земаљски го-
сподар“. Већином се име не помиње; код Боги-
шића у песмама 21., 28., 29. и у песми 3. у Ар-
хиву III спомиње се краљ Владислав. Матијаш се
помиње у песми 12. и 1. у Архиву III, као и у
песмама 30—31. у којима се пева о његову избору
(назива се он Матијаш Јанковић). Још се помиње
Матијаш у песми 10. као син Јанков, за тим у песми
23. поред брата Лајоша. А ко је тај Владислав?
У песмама 21, 29. и Арх. III. 3. мисли се Вла-
дислав I. јер се доводи у везу с поразом на Ко-
сову године 1448., а овај се пораз у усмени
стопио са поразом на Варни год. 1444. У песми
28., где се пад Будима спојио са поразима на Варни
и Косову, постало је већ ово име типично.

Којег пак краља онде да разумемо, где се име
не спомиње? У песмама 12., 14—16 види се већ
из самога склопа, да се ту мисли краљ Матија. У
песмама пак 9., 18., 20., 26., 35. Владислав I., у пе-
сми 27. може се и на посмрче Владислава мислити.
Врло је мадо песама, где се назив краља односи
ма на коју особу. Такове су песме под бр. 33. 34.
Овде се нигде не јавља краљ будимски само као
типична појава, као што је то у песмама код Вука,
што је са свим појмљиво, када помислимо, да су

ове песме свакако ближе добу, када је постојала угарска краљевина, док је међу тим у XVIII веку свака успомена на њу ишчезнула.

Поред краља певају се „господа угарска, бани угрови и угричићи.“ Као банови спомињу се Јанко војевода, Михајло Свилојевић, Секула сестричић, Павао Стрјемљанин, у опће бан словински, бан босански и бан пољички. Деспот Вук Бранковић износи се у неком особитом одношају верности и вазалности према краљу Матији, а Деспот Ђурађ Бранковић је увек несталан према краљу Владиславу, управо према губернатору Хуњадскоме.

Сав овај круг песама може се опет на две групе разделити. У мањој групи изnose се догађаји из друге половине XV века; ту се пева о краљу Матији и деспоту Вуку. Друга, већа група пева о краљу Владиславу, Јовану Хуњадскоме и о осталим јунацима битке косовске, дакле по својој садржини пада у прву половину XV века.

Прва група

(Бог. 12—16. 30. 31. 1. у Арх. III)

V а. Бирање краља (30. 31).

Од ове песме имамо два варијанта. Изгледа, да је песма под бр. 30. старија. Ове песме сачувале су тамну успомену о тешкоћама при избору Матијину. У песми 30. јавља се неки Миклеуш бановић као противник Матијин, те тражи круну за себе, али је Јанко, који се представља као жив, добива божјом пресудом за сина. Да је пресуда божја тек доцније продрла можда из какве приче у историјску песму види се отуда, што је ова пресуда са свим излишна после одлуке краљице будимске (која се овде јавља само као типична фигура).

Није круна Миклеушу по дјелу ни по кољену,
Нег је круна по кољену Матијашу сину своме. (стр. 82).

Песма даје Матији право наследства на круну, но при том се и додаје, да је и заслуга његове куће (по дјелу) много допринела, што је круну добио. Онај мотив, како круну бацају и како она пада на главу онеме, коме је суђено да буде владар, пренесен је у новијој песми код Петрановића, бр. 17. (особито у ст. 274. и даље) на младога српскога краља Уроша, што свакако нема смисла, јер је Душан умирући тачно и изречно наредио, ко ће после њега доћи.¹⁾

Пресуда божја није била по вољи угарској господи, али му се ипак поклоне и признају Матију за краља, само се Миклеуш Бановић удали са срџбом у срцу. Мени се чини, да се под овим име-

ном без сваке сумње крије Михајло Свилојевић. Треба само прочитати, како Фракноји разлаже одношај Свилојевићев према своме нећаку Матији. Још је ово јасније тиме, што у варијанту 31. на место Миклеуша долази Мишић¹⁾ Стјепан. Код Јагића на стр. 215., где цитира један одељак из Бараковића, јавља се поред Михаила Свилојевића неки Стипан Мусијевић. Као што и Јагић узима, да је Бараковићево причање по народним песмама, биће по свој прилици, да су у тим песмама оба ова лица стојала у тесној вези. Тако би било могуће, да је у овој нашој песми једно лице заменило друго.²⁾

Међу тим је у песми 31. претендат на круну само фигурант; прави ривал *Матијин* је Јанко. Овде се божја пресуда и сувише претерано приповеда. У песми 30. бачена круна спушта се Матији на главу, па и онда, када је место променио. У 31. песми излеће круна из краљева двора, да потражи главу Матијину, кога је отац намерно на поље извео. Чини се, да је у осталом ова представа, да је Јанко био ривал своме сину, из песме 31. продрла у старије излагање песме 30. Према оној јасноћи, која је у стиховима 7., 41., 56., а особито у стиху 59., стоји у тако великој противности ст. 61. а тако исто и цела епизода (ст. 86—93), да не можемо распознати доцније уметке³⁾.

Како је пак у овим песмама историјска истина помућена, јер је Јанко Хуњади већ био мртав, те није могао учествовати у избору свога сина, свакако је онда песма о томе избору, па и првобитна песма, како је најбоље сачувана у песми под бр. 30., *постала* у XVI веку. Напротив није немогуће, да је овој песми била основа друга нека историјска песма крајем XV века, која је такођер певала о избору Матијину за краља. Овака песма могла је постати само у Угарској, јер тешко, да се још когод

¹⁾ У оригиналу стоји Мисић. Прев. напомена.

²⁾ Никако не могу усвојити мишљење поштованог писца, да се под Миклеушем Бановићем има разумети — у народ. песмама толико познати — Михајло Свилојевић. Како овога последњег увек сретам под његовим правим именом, то бисмо онда морали имати одређених, врло важних узрока, да у народним песмама сем његова имена имамо још које, које би њега означавало. Тих важних узрока немамо, шта више историја зна за једно одређено име, које је за ову ситуацију врло угодно, и које би збиља могло бити Миклеуш Бановић. То би био сини Никола Илочки, који је неко време био претендат на престо. Упор. Fessler Klein III. стр. 5., 10., 15. Hube III. 131., 134., 136. и даље, Смичићлас I. стр. 615 и даље. В. Јагић.

³⁾ Како се оба варијанта један према другом односе, доста је да знамо, да нити овде нити онде нема оне првобитне песме (основе). Не може се поуздано утврдити, да ли песма 31. *полази* са 30. песме у онеме области, какав сада има 30. (са већ поменутих уметцима), или су ти уметци у 30. уметнути по неком угледу, као што је то нпр. у песми 31. Ово последње чини ми се вероватније, по што се 19. ст. песме 30. тек 46. стихом из 31. песме разјашњава.

¹⁾ Ова песма стоји у тесној вези са песмом у Мидутиновића под бр. 69., где су речи: круну даде младоме Урошу — коју му је цар оставио — служиле за основ песми код Петрановића.

Угарске интересовао за чисто унутрашње угарске ствари. Не може се ни замислити, да је могла постати у Далмацији. *Сеоба песама из једнога краја* у други захтева много више времена, да би се за то време песме могле саме од себе развијати. Да су се ове песме прилично пре него што су записане, дуго, у Далмацији певале, најбоље се види по оним силним талцјанизмима и дубровачким језиковним особинама. Ове су песме познате биле и у Србији, јер се један мотив у овим песмама преноси у круг прича и песама које су у Србији постаде. Из свег овога излази, да су се ове песме кренуле из крајева северно од Дунава и Саве, на прешавши Србију стигле у јужну Далмацију и то у току XVI. и XVII. века.¹⁾ Око 1800. године нема више ни једне песме, о избору Матијину.

VI б. Деспот Вук Огњени (12—16. 1 Арх. III). Личност која се пева у овим песмама јесте унук српског деспота Ђурђа Бранковића († 1456). Вуков отац беше најстарији син Ђурђев, Гргур, кога Турци год. 1441. ослепише. Вуково је потпуно име: Вук Гргуровић Бранковић.

Године 1459. услед и посред жалосних негода и комешања потпаде Србија са свим под Мухамеда II. Изгледа, да је тада млади Вук Бранковић био са својим оцем у Цариграду. Знамо, да је године 1465. био у једном турском посланству, које је ишло Матији, да углави мир између Угарске и Турске. По њега је било ово од великога значења.

После смрти Хуњадскога и Бранковића (обојица су на брзо један за другим умрли), још се

¹⁾ Писац ме није могао уверити ни овде ни иначе, до порекло тих песама морамо тражити баш северно од Дунава и Саве. Угарску XV веку играла велику ролу у очима хришћанских народа на Балканском полуострву који су престано помоћи ишчевивали, те се према томе не може рећи да се може назвати избор краља у Будиму чистом „унутрашњом угарском ствари.“ За оно мало, што се у песмама 30. и 31. о том догађају прича једва да је и потребна така непосредна близина ономе месту, где се избор десио Писац силно хоће на основу оних песама да усвоји „сеобу из крајева северно од Дунава и Саве, кроз Србију у јужну Далмацију.“ То је тврдња коју тек треба оснажити врло јаким доказима, да би могла бити вероватна. Знамо, да се епске песме из унутрашности Србије, Босне и Херцеговине шире далеко на запад и север (шта више и на југ Бугарима), по одаца сеоба, како је писац замишља нема — бар колико ја знам до сада слична примера у животу српске епике. Али ипак дужни смо писцу захвалити, што енергично ради, да своје становиште утврди. Из разних мишљења креснуће варница истине.
В. Јагић.

већма поштрила мржња између ове две куће. Тако на сабору у Сегедину год 1458. одузима Матија кући Бранковића сва добра, па их даје босанскоме краљу. Али у бурној години 1459., када Србија паде, утиша се ова мржња. Могућност је дата била да се они измире. Мора да је Матија видео, колико млади Бранковић вреди, те одлучи, да му пружи руку за измирење. Он му поврати, колико је могао, већином све поседе које је кућа Бранковића имала, оне крајеве Срема, које је српска емиграција посела у току XV века; сем тога даде му стару титулу „деспот“, око које се светлио још неки слабачак сјај старе државне самосталности и народне независности; а од Вука је за то Матија искао да му буде одбрана на „размјерној покрајини“. Овај се позив толико пута понавља у овоме слоју песама. По историјским подацима је Вук умро 1485. године.¹⁾

Код далматинскога песника Ханибала Луцића²⁾ (1480—1525) већ се јавља деспот Вук као славни јунак поред војводе Јанка, те јунаке своје маште све, упоређује са Вуком (Јагић стр. 214). Зар не смемо дакле на основу тога закључити, да је већ прво колело после његове смрти певало песме о њему? Разгледајмо мало боље ових пет песама, које о њему говоре

У песми 12. и 1. у Арх. III. фактични су историјски одношаји мање више верно изнесени. Песме 14. и 16. стоје према 1. у Арх. III. већ између историјског и епског излагања. У 15., а особито у 13. песми већ је јаче избио типски облик епскога причања.

У песми 12. се лепо види појетично народно схватање измире између Вука Бранковића и Матије и враћање Вукових добара. Обоје је мизанс, који му доноси жена Барбара. Она је заиста кћи Сигисмунда и Франгепана и Вукова жена из другог брака; у песми се износи она као сестра бана босанскога, и као његова је жена у првом и једином браку.

(Наставиће се)

¹⁾ С. Новавовић „Последњи Бранковићи“ 1886. За чудо у делу Фракијевићу нема никаквих података о Вуку Бранковићу. Тек када сам са овом расправом готов био, дође ми до руку дело од Pesty-a Brankovics György rász despotai и т.д. 1877. (b. Lit. Berichte aus Ungarn I. стр. 480).

²⁾ Луцић је умро 1553.

Прев. нап.

ПРОСВЕТНИ КОВЧЕЖИЋ

ПИСМА ИЗ ПЕТРОГРАДА

(Изворни дописи „Пр. Гласнику“)

XVII.

Из прошлости руске цензуре. — Време цара Павла. — Шта је осећао књижевник у то доба. — Цензурни потоп. — Павлови указаи против књижевности. — Цензура у пристаништима. — Указ од 18-ог априла, 1800-те год., забрањује увоз у Русију свију иностраних књига, сем тунгуских. — Цензори стрепе над сваки изразом. — Примери над драмама Августа Коцебу-а. — Ирој Павлова времена, Фјодор Осипович Тумански. — Његове забране. — Његова потказивања. — Случај с рижким књиџарем Хартнохом. — Историја једне невине жртве Туманског. — Петроград зими. — Петроград лети. — Нечистоћа и колера. — Куд иде наша сувремена поезија. — Две врете наших стихотвораца: једна, која преводи с руског, и друга, која се руски потписује.

Цензору Красовском¹⁾ био је претходник цензор Тумански, представник једне мрачњачке епохе, којој није равне у руској историји.

Било је то страшно време. „Француска, изнурена постовима под монархијом, опијена рђавом ракијом Русовљева Друштвеног уговора и двадесетине других смешаних или јаких пића, по том ударена на мах капљом у главу²⁾“, предавала се страшним оргијама изопачене Револуције, кад седе на руски престо син Катарине II., цар Павле Петровић (1796—1801. год.). Да спречи сваки покрет у том правцу, његова мати показала му је, у последњим годинама своје владавине, пут којим му ваља грести. Озбиљни радници на пољу народне просвете, као Новиков, и књижевници, као Рађишчев, беху затворени; рад у приватним штампаријама обустављен; а књиге, заостале из старих, бољих времена, спаљиване тисућама на гломачама. Изгледаше, да се даље није могло. Цар Павле показа, да је све то цвеће било.

Полицији би мало, што је мотрила на сваки корак и на свако словце, већ обрати пажњу и на одело. Да се избегне све, што би подсећало на Револуцију, беше забрањено носити округле шешпире, фракове, прелуке, чакшире, обућу и црне капе с ушима — све, како се онда носило у Паризу. Мушкиње се обуче у просте кафтане са усправљеним јакама, метну на главу шешир на три ћошка, а на ноге — ботфорте; за даме изађе такође прописана мода.

1). Види Писма из Петрограда, IX.

2). H. Taine, la Révolution, Paris 1878, I, 460.

Сваком, иоле интелегентном човеку било је тешко, а списатељима и књиџарима понајтеже. Они беху већ унапред уписани у шириоце бунтовничких начела, и као такима, живот им је увек висео о концу. Ноћу дођу, узму вас и одведу, не казујући вам узрока. Сутра сте већ на путу у Сибир, и ако вас не терети никаква кривица. Доста је што вас је неко потказао, што је пала далека сумња на вас, или што вапа госпођа, шетајући се, није на време скочила с кола и поклонила се цару, кад се провезао крај ње.

Шта је осећао у то време књижевник, живећи у Петрограду и радећи на литератури, најлепше нам казује Август Коцебу¹⁾, у својој књизи *Знаменита година мога живота*.

„Указујући цару, човеку добру раду од природе, свуда на нека страшила, зликовци, пише он, учинише, да у Русији завлада терор. Свако вече легао сам с мрачном слутњом, трзајући се ноћу и скачући у самртном страху из постеље, чим би се чуо шушањ, чим би прозврјале какве кочије. Свако јутро била ми је прва брига избећи све беде, које би ме тај дан могле снаћи. Пошав од куће, тражио сам још из далека Господара очима, да на време изађем из кола; пазио сам, да ми је одело скројено и сашивено по пропису и да је боје, која се захтевала; био сам приморан, да указујем пажњу женским сумњива гласа и мушким ограничена ума; гутао сам дрскости мужа г-ђе Шевалије, глупог учитеља балетног; кад год се давао мој комад, дрхтао сам од зебње, неће ли будна полиција или тајна експедиција наћи у њему какву увреду или нешто сумњиво. Увек, кад ми се супруга с децом не би на време из шетње вратила, стрепио сам, нису ли је можда одвели у затвор, као жену го-

1). У Русији бавио се је Коцебу од год. 1783.—97., служећи у Ревелу, из почетка као асесор апелације, а по том као начелник магистрата. Ту се је и оженио Рускињом. Год. 1800-те замоли Павла за дозволу, да дође у Петроград, да се види са својим синовима, који се васпитаваху у тамошњем кадетском корпусу. Мрзећи у души све књижевнике, особито иностране (а Коцебу је онда био „драмски писац Њ. В. Императора аустријског“), цар му је љубазно даде, наредив међу тим, да га затворе, чим ступи на руско земљиште и пошљу у Тоболск, у Сибир. Тако и би. Дуго би он тамо остао, да добра намера не намери неког младића на његову драму *Стари кочијаш Петра III-ег*. Младић је преведе и приказа императору, којему се комад веома допаде. Он обдари преводиоца и нареди, да се писац врати из Сибира и да се богато награди. Коцебу доби у Лифландији имање, које му је доносило 4000 руб. годишњег прихода, и поста управник немачког дворског позоришта у Петрограду, са чином дворског саветника. Отуд дело „Знаменита година мога живота“.

стигничара Демута, што је, сретнувши се с царем, доцне изашла из кола. Ретко сам поверавао своје јаде којем свом пријатељу, јер су и зидови имали уши, и брат се није могао поуздати у брата. Нисам могао набавити никаквих дела, да читањем разгоним терет тог тужног и јадног времена — скоро све књиге беху забрањене. Морао сам престати писати: зар се ишта дало поверити хартији, коју су ми сваки час могли одузети! Кадгод би ме пут нанео поред двора, излагао сам опасности здравље своје, јер у свако годишње доба, ма какво било време, сви су морали скидати капу приближујући се тој хрпи камења и удаљујући се од ње. И најневинија шетња прометнула би ми се у мучење, јер скоро увек сусретах несрећнике, осуђене или на затвор или на шибе“.

Не заборавите, да то пише званично лице, тадашњи управник немачке трупе дворског петроградског позоришта, личност, цару знана и од њега радо виђена. Шта су тек морали осећати књижевници, који нису имали ни заштите, ни везе с двором! Ко није био затворен или прогнан у Сибир, гледао је да умакне у иностранство¹⁾ или у дубоку унутрашњост, па да очекује боље дане. Славни баснописац Крилов провео је све то време сакривен на добру кнеза Галичина, сужња на свом рођеном имању. Тако су многи чинили.

Терор револуције у Паризу изазва терор депотизма у Петрограду.

* * *

Цензура иступаше све јаче из обичних обала својих, да као бујна река поплави сав сувремен живот.

Год. 1797., 4-ог јула, изиђе царева заповест, да се свако сумњиво или забрањено дело поднесе на преглед Савету, ком је председник био генерални прокуратор кнез Курјкин (доцније кнез Лопухин), и чији је рад пратио сам император. Тим начином књижевници потпадоше под непосредан надзор врховне власти.

Исте године појави се онај славни указ, којим се забрањује употреба некојих речи. Цензори су морали строго пазити, да свуда место *грађанин* дође *становник*, место *отаџбина* — *држава*, место *стучањ* — *класа*, и т. д. Реч *друштво* била је сасвим избачена из руског језика, факат, који најбоље карактерише владу Павлову.

Ну великом назадњаку не би доста, да стегне књижевност само у границама своје царевине Њему је задавао бриге Запад, а особито Француска, као

огњиште превратних мисли и идеја, и 1798. год., 17-ог маја, видимо га, где издаје указ, наперен против иностраних списа.

„Садања француска влада, пише у њему, жели, да, помоћу разних новина и књига, напуњених штетна умовања, рашири своја безбожничка начела по свима уредним државама, не би ли развратила мирне становнике њихове. Потврђујући поново пређашње указе о француским издањима, познатим под именом *Монитера* и њима сличним, и видећи многе новинаре, како се, било подстакнути од Француза, било из своје рђаве намере, угледају на њих, нашли смо за потребно наредити нашем Сенату: 1. Нек образује у свима пристаништима цензуру из једног или двојице чланова, да не пропуштају књиге, новине и друга издања, доведена на корабљима, док их не прочитају и не одобре; царинарски пак начелници, чим корабаљ пристане, нек објаве ту наредбу и капетану и путницима. 2). Наш Сенат нек обнародује по свој царевини, да ће свако ко добије од путника, куријера или поштом ма какве новине или друго које периодично издање, и да га другом, пре но што га је поднео цензури, бити предао суду, што није слушао законе“.

И то би мало. Не верујући цензурама у унутрашњости, цар их потчини 17-ог априла, 1800-те год., петроградској, наређујући им, да не пусте у штампу ни једног списка, док не добију од ње допштење; а сутрадан, 18-ог априла, издаде указ, који је јединствен. Он гласи: „Пошто разне књиге, које се увозе из иностранства, развраћају веру, грађанске законе и наравственост, наређујемо од данас па до нове наредбе, да се у нашу државу не пуштају сви без разлике инострани списи, ма на ком језику били. То исто важи и за музику¹⁾“.

Реакција достиже до врхунца. Праунук зазида оно окно, које велики му прадед, Петар, проби у Јевропу. Китајски зид одели Русију од просвећена света.

* * *

Можете мислити, како су цензори стрепили над сваким изразом, над сваком речју. „9-ог октобра, 1800-те год., пише Коцебу у истој књизи, добих налог, да одмах дођем у Гатчину. Кренух се, чим је свитало. Куријер дође поћу по мене, и ја дршћући одох да се опростим с женом. Судећи по брзини, којом ми саопштише цареву наредбу, мислио сам да се ради о нечем врло важном. Нимало! Император ми нареди, да као управник најстроже пазим над избором позоришног комађа и

¹⁾ И ако је то било веома тешко, скоро немогућно, јер је цар сам издавао пасоше.

¹⁾ Пазетак је био учињен само за књиге на тунгуском језику, потребне Бурјатима за богослужење.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

да избацујем сва сумњива места. Још уочи тог дана он је говорио својој околици, како би цензура ту била потребна, па хтеде, ето, да је мени повери. Ја сам одлично појимао, да ће ми се та дужност раније или доцније начинити каменом сметње, степом погибли, о коју се мој слаби, једва спасени од буре чун може поново разбити. Замолих га, дакле, да назначи за моје комађе нарочитог цензора, упозорујући га, како писац није у стању цензурисати сам себе, и како заслепљен самољубљем може и нехотице учинити нешто, супротно вољи господаревој. Много ме стаде муке, да ми се молба оствари. Најзад ми пође за руком; моја савесност чак се допаде цару, те ми даде за цензора Аделунга, знаменитог издаваоца споменика старе германске књижевности, човека врло учена, који је поред научности имао много добра укуса.

„Тешко је замислити невероватну строгост, с којом је тај достојни муж морао водити цензуру мог, а ја туђег комађа. Доста је навести неколико примера, да се види, како ми је тај посао био одвратан:

„Реч *република* не смеде остати у мојој драми *Октавија*. Антонију не би допуштено рећи: *умирем као слободан Римљанин*. У комедији *Епиграм* морасмо од *императора* Јапана начинити простог владара једног острва. Тако исто ваљало је избацити штетну мисао, да се *икра добија из Русије* и да је *Русија далек крај*. Камерхер није се смео држати за *добра патриота*, што није хтео да ступи у брак с неком иностранкињом. О дворском лакеју није се смело рећи, да је *дрзак*. Требало је избацити фразу, у којој се говорило, да император *није болестан* и да *није ослепео*. Није се допуштало кнезу, да има хрта; саветнику — да чеше носе за ухом, а пажима — да међу саветнику на главу калпак од хартије.

„У комаду *Опат Еге* није било допуштено, да у Тулузи живе *графани*. Франвал није смео рећи: *тешко мојој отаџбини*, већ — *тешко мојој земљи*, ер је Русима било нарочитим указом забрањено имати *отаџбину*. Опат, који, као што се зна, долази из Париза, није могао доћи отуд, ни споменути о лицеју те вароши, па чак ни о Француској. *Јестаственица* Биџонова, *наука* Даланберова, *осетљивост* Русовљева, *ум* Волтеров — све је то било избачено једним потезом пера. Из *Секретара* требало је изоставити сву завереничку улогу.

„И ако сам навео само оделите примере, случајно узете, и из њих се види, с коликом је строгошћу цензор морао вршити своју дужност, супротно жељи својој. Ала сам се некад смејао глупости цензора из Риге (Туманског), савршено тупа

човека, који је, н. пр., у мом *Примирењу* избрисао ове обућаре речи: *Идем у Русију, веле да је тамо још хладније него овде* (он је сагоревао од безнадежне љубави), заменив их изразом: *Идем у Русију, тамо су сами поштени људи!* Нисам онда мислио, да ће се у Петрограду морати кад тад чинити из страха оно, што је чинио Тумански из глупости у Риги.

„Дошли бисмо у неприлику, кад би нас нар, дознав за слична избацивања и прераде, запитао, зашто смо то урадили? Н. пр. из *Октавије* беху међу осталим, изостављена два места. На једном се прича, како неки властелин награђује куvara за укусно зготовљено јело, кућом која чак није његова. „Учиних ли ја икад ишта налик на то? Могао би нам рећи император, па кад знате да нисам, откуд назресте у том увреду за ме?...“ На другом месту говори Цезар, како се Антоније, као што је свима познато, налази под утицајем властитих робова. Господар нас је такође могао упитати: „Е да ли мислите, да се и ја налазим под господством разних љубимаца и дворских госпођица? А ако то не претпостављате, зашто избацисте те речи?“

„Зато што страх има велике очи, ваше величанство“, могао би му одговорити Коцебу заједно са сваким цензором.

* * *

Огранак малоруске породице, некадашњи ученик гетингенског универзитета, Фјодор Осипович Тумански, био је ирој тог времена. Своје извештаје кнезу Курјакину он је обично завршавао овим речима: „Јављајући о том, сматрам за највећу срећу, што ми се дала прилика да се ставим под високу заштиту ваше светлости, вечно остајући са страхом, истинском преданошћу и најдубљим високопоштовањем — ваше светлости, пресветли кнеже и милостиви господару, најпреданији и најпонижнији слуга“. Лакејска душа говори најлепше из тих редова.

Био је он цензор у Риги. Да се нису сачували властити му реферати, тешко би било веровати, шта је он све чинио. Назирући у свакој књизи неки преступ, он је тражио да проникне у тајни смисао сваком редићу, и ако се није дала открити кривица у речима, старао се наћи је у интерпункцији! Ево неколико његових забрана:

Журнал за фабрике, мануфактуре, трговину и моде. „У првом реду, на 306-ој страни, лукаво се критик је знаком питања једна света изрека; на стр. 434-ој говори се о помазанику Божјем онако исто, као о простом трговцу; а на стр. 435-ој, у чланку неког Лифланђанина, налази се неко бун-

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

царе о Русима, како, тобоже, стењу под железним ропским јармом! Руси, потпуно задовољни својим стањем, не моле трговце из Риге ни да пишу њима, ни да их жале“.

Француска у 1797-ој год. „Све су стране пуне размишљања о француској револуцији, а на 189-ој наштампана је песма самоволе и то још с нотама“.

Моја путовања по долини беде и несреће. „На једном месту стоји, да сваки треба да пије, ко хоће да буде министар; кад се испави нек скупим порезу, па опет нек пије, терајући тако док је жив; на стр. 145-ој: ја сам краљ и бићу краљ, док сам пијан. Таки ружни изрази опасни су и у шали у наше време“.

Енглески листићи. „На стр. 140-ој наводи се женскињу грдна увреда, јер се једна знатна дама назива кокетом, као слушкиња у кухињи, а домаћица — инвалидним месом; на стр. 148-ој писац тврди, да велика господа немају укуса за књиге, јер им је глава, тобоже, празна, без разума; на стр. 227-ој грде се сви цареви, почињући од цара Давида па надаље“.

Човек у оковима. „Размишљајући с монархистом о начину владавине, републиканац даје у свему првенство републици, а наводећи разна зла, која истичу из монархије, склања свог сабеседника на своју страну, те тиме доводи у искушење слабоумне читаоце, да и они у њу посумњају“. Цар Павле дописа: „Књига да се спали, а они, на чије је име стигла, да се предаду суду, што су је поручили“.

Правила Друштва за помагање болнима, удовицама и сиротицама. „Никакви закони не могу бити штампани без монархове потврде, ова пак књига зове се *Правила*, а правила су закони; по § 12-ом у друштво се могу примати разни сталежи, а међу тим ништа се не говори о дворанима и официрима“.

Путовање Гуливера од Свифта. „На стр. 308-ој стоји, да само велики људи могу скакати на ужету“.

Народна галерија, Штутгарт, 1794. год. „На стр. 4-ој стављена је Русија у ред деспотских држава заједно с Турском; а на стр. 15-ој говори се о руском племству, да је свирепо и жестоко, а о руским сељацима — да су несрећни“. Савет пропусти ту књигу, ну император нареди да се забрани „заједно са свима списима, означеним на натписном листу ма којом годином француске револуције“.

Ну сличне забране иностраних издања, лишене често и мрве здрава смисла, још не би биле тако страшне, да Тумански, цензуришући свако дело неколико месеци, није кочио трговину с књигама уоп-

ште. Ко би се потужио на полагани му рад, ево како је пролазио:

12. септ., 1797-е год., ришки књијар Харткнох поднесе Савету жалбу на Туманског, у којој наводи, да му је од почетка пловидбе па до краја јуна стигло из иностранства 34 колета с књигама, у вредности преко 25 тисућа рубаља. До 12-ог септ. цензура је отворила само шест, од којих су му издана три с делима научног садржаја; друга три непрестано се разгледају; а осталих 28 још леже у царинарници.

Бројећи у Петрограду многе велике чиновнике у своје пријатеље, Харткнох пође од једног до другог, молећи их, да му помогну. Сви га обезнадише, називајући његов поступак опасним, а председник врховног суда чак га сусрете сухо и охоло, и, изопачујући славну изреку Катаринину, рече му:

— Боље нек буде спаљена стотина добрих књига, него да умакне једна ма и с циглим изразом, који мирише на револуцију“.

После четири дана (16. септ.), у четири часа ујутру, групу полиција књијару у собу и одведе га управнику, који му саопшти, да га тражи врховни прокуратор кнез Куракин. Знајући, да кнез живи у Гатчини, Харткнох замоли за допуштење, да најми екипаж, на што му грубо одговорише: „За таку господу, као ви што сте, у нас су своје кочије“, и, стрпавши човека у просте таљиге, отпратише га с куриром онако гладна, а уз то и болесна. Пројурив 45 врста брзином, којом јуре курир и књијар, на половину обесвешћен, изиде пред прокуратора. Кнез му рече, да га не тражи ни зашто друго, до ли да му објави највише решење: да се законима треба покоравати, а не размишљати, и да треба да је вечно захвалан милосрђу његовог величанства, што га суд није узео на одговор и зато што је поручивао књиге, штампане у време француске револуције.

Ма колико да је био сустао и уморан, књијар се ипак опаса храброшћу и рече:

— Зар су ме довели из Петрограда с куриром једино, да чујем тај одговор?

Куракин се зачуди. Он није издавао никакве наредбе, ни да Харткноха затворе, ни да га тим начином спроведу, већ, не знајући му стана, поручио је полицији, да га потражи. Полиција се хтеде одликовати.

Тек сад се Тумански поче светити књијару. Пре свега потказа га у Петрограду као човека врло непоуздана. Услед тога, кнез Рјѣпин написа војном губернатору ришком, грофу Бенкндорфу, да пази на Харткноха, који још с неколицином припада

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

штетној секти идуминатској, намерној да низвргне све власти. Губернатор, знајући окривљеника лично, не предузе никаких мера.

Цензор пође даље.

Издавалац *Революционарног Алманаха* запита писмом Харткноха, хоће ли му и сад, пошто је уведена цензура за иностране књиге, слати то издање и у колико примерака? Да би му могао одговорити, књиџар замоли Туманског да му допусти, да може поручити један примерак тог Алманаха за 1797-му годину, обвезујући се, да ће га одмах, чим му стигне, поднети цензури, те да се види, хоће ли се књига смети продавати у Русији или не. Тумански пристаде, а Харткнох учини, као што је обећао.

Разгледав Алманах, цензор нађе, да, и ако у тексту није ништа штетног по публику, ни погибаоног по државу, ипак се књига не може продавати, пре но што се изваде из ње разне слике из француске револуције. Док књиџар написа издаваоцу да тако учини и да му пошаље потребан број примерака, Тумански, и ако се све, као што видесмо, радило с његовим одобрењем, јави у Петроград, да је Харткнох мимо цензуру добио поштом један примерак *Революционарног Алманаха*, који се налази у списку забрањених издања, и тиме отворио тој штетној књизи пут у Русију.

Горе повероваше 5-ог нов., 1797-е год., упаде полиција у књиџарницу Харткнохову и одведе га губернатору. Бенкидорф му каза, да је добио заповест од тајне полиције, да га одмах затвори и с куриром пошаље у Петроград. Несрећни човек мораде у напред платити све путне трошкове.

Бура прође лакше, по што се било надати. Моћни пријатељи, објаснивши где је требало, у чему је ствар, учинише, те га власт, после 14 дана истражног затвора, пусти на слободу.

* * *

На несрећу, за сваку жртву Туманског не беше у Петрограду пријатељске заштите; свакој се чак није дало ни помоћи. Немачки пастор Зејдер спадао је у последње.

Ево шта он прича у својим *Мемоарима*:

„Добив почетком 1792-ге год. свештеничко место у Рандену (близу Дорпата), узех неколико малиша у пансион. Обучавајући их немачком језику, хтедох да прођем с њима одломке из најбољих наших писаца, па поручих некоја славна дела, и неке популарне романе. Тим начином дођох за кратко време до мале књиџнице. Суседи и познаници обратише на њу пажњу, молећи ме да им позајмим то једну, то другу књигу; а кад мало

по мало све прочиташе, рекоше ми, да оснујем већу библиотеку, предлажући ми унапред новац, као плату за читање, и уверавајући ме, да ће и околне спахије пристати у наше коло. Замисао се оствари; предузеће пође да не може боље бити. Набавив најновије списе из свију књижевних грана, уживао сам мотрећи како се развија укус и знање у моје околине.

„Неколико година управљао сам том књиџницом; ну свему долази крај. Последње две године било ми је све теже попуњавати је новим делима. Увођење цензуре за владе императора Павла одјекнуло је северној музи, као звоно на сахрану. Најжешћи непријатељ књижевности био је ришки цензор Тумански. У намери, да угуши сваки излив човечјег ума, он је ревностно стражарио, да ниједна светла мисао не продре међу читаоце. У таким приликама свака поступа смотреније, па и ја, отказав старим претплатницима, престадох примати нове. Сваком поштом почеше ми стизати пошиљке с књигама, које ми враћаху моји читачи. Једна од њих дође доста поцепана. Разгледав је, видех да у њој није прве свеске Лафонтонова *Весника љубави*, а из списка је излазило, да би требало да је. Замолих писмом читача, да ми јави, није ли је можда случајно задржао, а кад ми он даде поштену реч, да ју је послао, не могах више сумњати, да је пошиљка на путу била отворена и, тим начином, да је књиге нестало. Ваља ми приметити, да је онда сваки љубитељ читања веома ценио и пазио дела, дотле набављена. Мени пак било је тог Лафонтонова списа тим жалије, што га не могах поново купити, јер је цензор Тумански баш онда забранио многе најбоље књиге.

„То ме побуди, да прибегнем јавности, најбољем начину да се нађе, што је нестало. Објавих, дакле, у *Дорпатским Новинама*, „да се из књига, послатих с имања А. у ранденски пасторат, изгубио путем први део Лафонтонова *Весника љубави*, а пошто ја имам све остале, молим свакога ком дође до руку, да ми га врати. Свеску ми убрзо послаше, ну оглас, наштампан у новинама, поста извор моје несреће. Лист допаде шака Туманском, а он објави да је то дело забрањено, и предузе мере против мене“.

Изгледа, да је Тумански имао пред очима читаву интригу.

„Говоре, пише Коцебу у поменутој књизи, да је то чудовиште смерало нахулити не толико пастору Зејдеру, колико одличном лифландском губернатору Наглу, мрску му због неке увреде. Додав још неке беде на пастора, он написа о свему свом закрилнику и старешини Обољјанову, проку-

ратору тајне полиције; а овај, са својим додацима, изнесе лаж пред цара. Зејдера окривише, да је мимо цензорску наредбу и даље држао библиотеку за читање, и, дајући својим претплатницима књиге бунтовничког садржаја, да је распростирао међу њих штетна начела. Све је то било представљено владару у тако лажном и гнусном облику, да је одмах наредио, да се пастор баци у затвор, у тврђаву Петра и Павла, а књиге му да се јавно спале“.

Последњи глас, о спаљивању, биће Коцебу рђаво дочуо. Из Зејдерових Мемоара види се, да му је библиотека била запечаћена (20-ог маја, 1800-те год.), и отправљена с њим заједно у Петроград. Чим је сишао, после неколико истражних питања, вргоше га у тамницу. Суд му није судио, већ је само извршио цареву пресуду, која је гласила: да се пастор баци на мацке и пошље у сибирске руднике.

Ево како то Зејдер описује:

„Врата се отворише и ја ступих у дворану. За столом, покривеним црвеним сукном, седи неколико људи. На првим местима спазих двојицу у орденима, а према њима два свештеника. На очи ми навуче се влажна магла, и сакри све остале предмете од мене. У соби владаше страшна тишина. Начинив још два корака, стадох уз ступ крај уласка. Секретар изиде на среду и разви неку хартију. Трзавични му покрети казиваху о унутрашњој борби његовој. Он поче читати, а ја пажљиво пратити речи његове, напрежући сву моћ своју, не бих ли чуо, да сам оправдан. Али, Боже, шта ја чух?! Осуду!.., Читаоче, прочитај ове редове, и не заборавај, да смо сви људи:

„Пошто је његовом имп. величанству, гласила је заповест, дошло до знања, да пастор Зејдер, из Рандена у Лифландији, има и даје на читање забрањене књиге, изводело је наредити да се библиотека пасторова запечати и заједно с њим пошље у Петроград врховном прокуратору. Кад је то било учињено и кад је пастор Зејдер објаснио читаву ствар написмено, њег. имп. величанство заповедило је највишем суду: зато, што је пастор поступио супротно високој наредби, да му се суди као преступнику и нарушиоцу закона, да се осуди на телесну казну и пошље у нерчинске руднике. Сагласно с тим суд је наредио: по заповести њег. имп. величанства да се пастор Зејдер казни са 20 удараца кнутом и отправи у Нерчинск у заточење, пошто га прота Рајнбот лиши духовног сана“.

Секретар још није ни довршио читање, а грчевита трзавица већ ме натера, да се наслоним уза зид. Још бејаш при себи, кад свештеници усташе и кад ме Рајнбот освоји речма:

„Овим вас лишавам ваше дужности и духовног сана и разрешујем вас од заклетве ваше и обвеза свештеничких“.

Изгубих сазнање и грунук о под. Несвестица, вероватно, није дуго трајала, јер кад ме подигоше, био сам са свим при себи.

— Боже мој, узвикнух, да грдне неправде! Ја сам невин! Нити сам преступник, нити непослушник законима! Нека ми Бог буде судија! Какве у мене беху забрањене књиге? Зар немам права, да ишта речем себи у одбрану?

— Немате, немате, одговори ми прокуратор, дршћући, блед као крпа. Ваше су речи узалудне. Тако хоће император, разумете ли, то је његова воља.

— Да жестоке осуде, узвикнух, подигав небу руке. Да неправде, која виче до Бога! Ти ћеш ме покајати, вишњи Судијо!

„Изговарајући те полубесвесне речи, одступих од зида на неколико корачаји, и би ми зло. На прокураторов знак, послужитељ ми здера мантију и огрлицу, та спољашња одличја духовног сана. За тим ме поведоше у нижи спрат. Мислећи, да ће ми дати бар ту да мало одахнем, хтедох присести, ну они ми наредише да идем даље, и у соби, где ме предаше тајној полицији у руке, срушише ме на камениту плочу, иза које се ступ дизао. Затуривши ми руке за леђа, привезаше ме за њ ужетима тако крепко, да ми се је крв следила у жилама, и ја узвикнух од бола и почех поново нарицати.

„Муке, претрпене у те часке, затрле су у мојој памети траг свему, што сам онда говорио; ну из оног што сам запазио могу бар толико казати, да речи моје беху подобне, да се кобну и најокорелијег срца. Тамничар, прост војник, који по свој прилици гледаше у мени неког злочинца, и чије занимање већ унапред убија сваки осећај саучешћа, кад ми приђе с оковима, заста преда мном као укопан. И ако сам био ванредно узбуђен, ипак га видех, како утире сузе и оклева тако дуго, да га прокуратор мораде опоменути, нек врши дужност своју. Уздахнув, он ме окува.

„Кад бејаш у оковима, одрешеше ме од ступа; не могах се маћи с места, те ми помогаше да устанем. С првих корачаја звека железа поново пробуди у мени осећај увређеног човечанског достојанства, и ја прожет сазнањем о невиности својој, подигох смело глас свој тако да су зидови задрхтали од вапаја мојих. Сабрав се с последњом снагом упорно сам се борио са стражарима, који ме тераху на ћутање. Речи: *неправда, жестокост, кривични суд, невиност, освета, жена и дете*, које

сам најчешће понављао, уплашише моје судије. Прокуратор истрча и рече ми:

— Не вичите, Бога ради, несрећни човече! Сад ће вас повести војничком губернатору; још можете бити помиловани.

Удес пасторов дубоко је тронуо сав Петроград. У многим кућама пролеваху сузе над несрећним свештеником. Сви су тражили и молили, да му се умекша горка судбина, па чак и руско духовништво, ма да је било непријатељ лутеранском. Највише се заузимао да га спасе обласни губернатор, гроф Пален, али узалуд.

3-ег јула, 1800-те год., Зејдера поведоше на место казни. С пола пута вратише га натраг, да га пастор Рајнбот причести, а за тим — спровод се опет крену. Већ му руке беху привезане за ступ, већ га свукоше да га шибају, кад на једанпут стиже курир и шану целату нешто на ухо. Овај одговори понизно: »слушам«, и двадесет пута вешто дизаше и спушташе кнут, не додирујући се пасторова тела. Нека добра душа, кад га већ не може спасти од бешчашћа, бар га је избавила од физичних болова.

Све што је пастор проживео за то време, тако га је потресло да је добио као неку врућицу, те га пренеше у полициски лазарет. Ту га посеђиваху људи из свију сталежа. Гроф Пален гледао је, да га под разним изговорима што дуже задржи у престоници, не би ли тиме мало одмакнуо рок одласка његова у руднике, ну император је тако упорно настојавао, да је требало уступити.

Једанаести дан после казне, изнесоше Зејдера још неопорављена од болести, и метнуше га на просте таљиге. »Полициско двориште било је дупком пуно народа, прича он у својим *Мемоарима*, многи плакаху, крхајући руке и уздишући. Гомила ме је пратила кроз неколико улица. Лежао сам замотан у плашт, горко ридајући. Кола прођоше још нека пуста места, и кад минусмо градска врата, Петроград оста за мном. Придигох се.

— Збогом, драга жено, збогом моје мило дете, узвикнух убијен од јада, и као очајник падох на седиште!»

Више од године провео је Зејдер у нерчинским рудницама, а остао би и дуже, да завереничке руке не избавише Русију од Павла. Кад се Александар зацари, престоница заплива у радости. »Неколико дана после његова доласка на престо, прича Коцебу, кнез Зубов приреди у једној рестаурацији велики обед од сто куверата, сваки по 25 рубаља без вина. Веселе је текло као голема река; добра браћа искапише четири стотине боца шампањца,

свака по пет рубаља. Куцајући се чашама, неко спомену о несрећном пастору и одмах му скупише у корист 10.000 рубаља».

Крајем 1801-е године Зејдер је био ослобођен заједно још с неким несрећним жртвама Павлове владавине. Александар, убеђен о невиности његовој, издаде указ, успостављајући му част и достојанство.

»Ослобађајући, стоји у њему, од сваке кривице бившег ранденског пастора Зејдера, који је несрећним случајем био лишен сана и казну претрпео, најмилостивије наређујемо: да се, сагласно правилима протестантског црквеног устава, гл. XIX., §. 21. поново рукоположи у пређашњи свештенички сан, и да му се, по протестанском закону о парохијама да нурија, која буде празна и за њ подесна. Док је пак не добије, заповедили смо државном благајнику, да му издаје половину прихода, што је уживао у ранденском пасторату, т. ј. 715 рубаља годишње».

2-ог јануара, 1802-ге год., у присуству многобројног света, онај исти прота Рајнбот, који је, по Павловој заповести, лишио Зејдера сана, посвети га, у храму св. Ане, поново у духовни чин.

Тумански је и даље остао онај стари. Он није ни приметио, да је ветар духнуо на другу страну, и да је сва Русија постала хуманитарна и либерална. »Тумански, који је, пише Коцебу, толико времена био страшило Риге, свршио је врло жалосно своју улогу. Киван на рипке становнике, што су га презирали, он хтеде све да их упропасти, па их потказа цару као јакобинце, приложив уз писмо дугачку листу, на којој, као револуционари, беху записани први грађани и чиновници, па чак и стари губернатор Нагл, и то на првом месту. Прочитав тај пасквил, Александар објави, да је Тумански полудео, и стави га у пензију».

Врли цензор повуче се на Украјину, и проведе остатак свог живота, заборављен од свију, на свом добру Радионовци, где и умре 1810-те године¹⁾.

* * *

Диван је Петроград у зиму кад га покрије бели снег, кад стегну јаки мразови. Нева се заледила; по њој се начинили путеви за највеће терете; ступови у дугачким редовима стоје у леду, и запаљене светиљке на њима изгледају кроз магловиту даљину као низови тамно-црвених пега. Велике улице блистају се у електричном сјају; на брзим, дугогривим коњма крви арапске, у лаким саоницама пролеће петроградски лепо свет, сав бео од кристалних

¹⁾ Види: А. М. Скабичевский, *Очерки истории русской цензуры*, гл. V.

снежних пахулица, које се нечујно на земљу спуштају. Вранци, црни као гавранови, ржу, бела их пена попанула, са копита снег им одлеће и залеђен прља госпођама дивне бунде од црвене и плаве кадиве. Ујутру сва се варош запуши од страшне студени; сунце изгледа као мала црвенкаста кугла, која се диже из маглина мора. Магла пада, па кад је око подне нестане, кад пукне над Петроградом плава небесна пучина, онда га треба видети у свом бају његову. На небу чисто, прозрачно плавило, на земљи дивна, чиста белина. Једна боја одбија од друге, једна другу улепшава. Коси сунчеви зраци дочаравају невиђене лепоте. Смрзнут снег искри се, гори и прелива се у стотини огњених боја; по гранитној обали Невиној сјаје се као драго камење велике сребрнкасте шљоке; Исакову цркву превукао мраз танким белим велом, па мрамор огромне зграде чини се ведријим, веселијим. Сви су споменици бели, свуд се блистају топази и сафири, сав је град у белини. Свака гранчица уресила се тисућама сребрних иглица, па Летња Башта изгледа као северни вилистан из дивне какве бајке са Севера.

Онда је живот у њему.

Руси се не састају као ми у каванама, већ у домовима добрих познатика и пријатеља. Свака породица има одређено вече у недељи, кад је полазе знанци и родбина. Уз чашу чаја ту тече пријатан разговор до поноћи. Зими су сјајне игранке и концерти; онда се дају представе у позориштима, онда се разлежу звуци у опери, да се дивите и да тапшете првим светским глумцима и глумицама, певачима и певачицама: Коклену и Сару, Маџију и Дузеовој, Мазинију и Зембрих-Коханској. Онда се свет стиче на предавања, онда су отворени музеји и царске галерије слика у Ермитажу. Славе иду за славама. Да вам је видети богојавленску свечаност на Неви. И десну и леву обалу и дворски мост што их спаја, прекрилео силан свет. Некоји су ухватили место од осам часова ујутру и чекају на зими од 25 степени. Да свечана тренутка, кад се сиђе на лед митрополит са свештенством, кад цар ишета из Зимње Палате са царицом и великим кнежевима, кад загрме топови са тврђаве Петра и Павла, и по великој смрзнутој реци полети света песма: „Глас Господњи вапије на водама зовући све, да приме Духа мудрости, Духа разума, Духа страха Божјег.“ Или да вам је стати на гледати, кад император пред Зимњим Дворцем, на оном тржишту, које краси огромна мраморна колона у част Александру Благословеном, окружен одличном пратњом, прегледа своје гардиске пукове. Да видите сјајне оклопе на оклопницима и блиставе орлове на шлемовима њиховим. Ту је све одабрано, и коњ и коњаник. Коњи

су сви једне масти, сви врани или сви мрки, а јачахи су онаки какви могу бити, кад се бира један по један, највиши и најјачи из насељења од сто милијуна. Да видите лаке копланичке пукове плавовласе деце мајке Украјине; да видите Черкезе, бујне синове високог Кавказа: на коњма црне боје као да су израсли црномањастим витезовима у пурпурном оделу, с фишецима на грудима. Дивићете им се, то су вештаци у јахању. Кад пролети војска пред моћним владарем, врховним вођем и господаром својим, кад земља затутњи, и нехотице отеће вам се из груди узвици усхићења.

Лети је друкче.

Кад руско женскиње скине са себе *шубу* (бунду), која је прикривала све махне неукусног одела његовог, половину је изгубило; кад с Петрограда снадне зимње рухо, све је изгубио. Да ужасне вароши! Врућина је, сунце скоро никад не залази, ходате као по паклу. Праве, широке улице отегле се у бестраг; нигде дрвцета да их зачини, да пружи мало хладовине. Да шарених кућа! Отворено плава, жута или црвена као бичја крв боја дречи на њима. И најнадеранији укућанин може на сто корака распознавати дом свој. Свака трећа још је шаренија са великих црвених и плавих дасака, које покривају и довратак и оба крила на вратима, и на којима стоји огромним, ишараним словима *Завод за шике*. Оне мора да су чараличке привлачне моћи, јер их је раднику тешко мимоћи. Да прозаичних кућа! Не знате која је већа од које и која је саграђена с мање укуса. Архитектонски украси ту су још непознати. Стил касарна — то је петроградски стил.

Затворите очи, али и нос запушите. Из канала и речица, које протичу кроз варош, диже се задах. Како је ту зимус било лепо, кад су електричне лампе бацале белу, млечну светлост, кад је по леду трчала весела младеж уз звуке веселе музике! Зима однела поезију, лето донело смрад. Није узалуд још Петар Велики наређивао, да се смрћу казни свако, ко би их се усудио загадити. Забрана је била забрављена још за живота великог цара. Данас су то отворене клоаке, куда се стиче нечистоћа, којима се разноси зараза по граду. Ако вам речем, да по њиховој црној, смрадној води плове лађице, возећи свет тамо амо, нећете веровати. Чак шетајући се Невином обалом, где су најлепши дворци, морате добро пазити, да обиђете некоја места. „Рус не може живити крај воде, да је не загади“, писало је *Ново Време*.

Зато свако, ком је иоле могућно, бега лети из Петрограда, било на дивна зелена острова, било у оближња села на *даче*. То су вам летње насеобине на обали морској, као Оранијенбаум

и Петерхоф (летња палата царева), или дубље на копну, као Царско Село, Гатчина и друга убава местанца. Не може се рећи, да је у њима најугодније: *даче* су махом дрвене, па кад је лето ћудљиво, није баш пријатно; мимо то, треба довући из града сав намештај и сваку потребу за живљење, јер сиромаш Чухонац нема чим да намести свој убоги дом. Зато ће вам велике јелове шуме, каквих ћете мало наћи, богато наградити све труде ваше. Ту је хладовина, ту је шумска свежина, ту је живот.

Лети обично пуста варош сад је још пустија. Колера царује. Куће тако смрде на дезинфекцију, да бежи и онај, ко је мислио летовати овде. Моји суседи храбрише се неколико недеља, па и они утекоше. Зараза је ужасна: 4—500 људи поболе се сваки дан. А како и да буде друкче. Петроград је један од најнездравијих јевропских градова; да му не долазе непрестано свеже силе из унутрашњости, он би изумро, јер коренитих становника његових више умире, него што се рађа. У њему живи око 400.000 простог света: занатлија, радника, слугу, покућара, надничара и разне голоотиње, која се скита без места. С њих колера узима свој данак. Та сиротиња не само што пије невеску воду, коју су фабрике загадиле и у којој су нађени колерни бацили, већ често и ону црну течност из канала, коју не треба анализовати, па да се зна, шта је у њој. Човеку би било доста, да цео дан извлачи само дрва из шајки, које стоје на Фонтанци или на Обуховском каналу, па да се од смрада поболи.

Ако је вода рђава, храна није боља. Нигде нисам видео тако јадних работара, као овде. Они једу парче хлеба, залажући га луком, трулом сухом рибом, пресним краставцима или печуркама¹⁾, и ако могу тај оскудни ручак залити квасом, онда им је то празник²⁾. А тај квас је чист као и невска вода. Кад је санитар пре две године прегледао заводе, у којима се производи то народно пиће, нашао им је у кацама све што хоћете, па чак и обојака.

Шест дана се ради, а седми дан проводи се у крчми. Просту човеку није светац, ако се не напије;

1). Проводећи пре две године лето у Оранијенбауму, видео сам како народ на јагму купује зелени грашак, онако као што се код нас купује воће кад га превезе пиљар на таљигама. Окруивши га, људи су у сласт јели оно пресно зрнелу, као што ми једемо вишања или трешања.

2). Шта значи добро се хранити у колерно доба, показују ова два случаја. Кад се зараза прошле године раширила по унутрашњости, свештеник из једног села сазва народ у цркви и рече му, како је то казна Божја и како сви треба да поште, да Бога умилостиве. Пола села изумро је. Други пак, који је мало читао, посаветова својим парохијанима, да се што боље хране, да једу као на највеће празнике, али да не пију ракије и да се не опијају — и сви осташе живи и здрави,

а кад алкохол још више изнури и онако слаб стомак¹⁾, кад пијанац ожедни и налипа се невске воде, колера је готова. Сваки други дан после празника број болесника скаче на 200 више.

Да се народ не опија, управник је наредио да крчме буду недељом затворене; а да не пије пресну воду, крчмари и трговци изнеше на улицу чаброве с прокипелом водом. Узалуд! Радник пије тамо, где му је најближе, а што се тиче ракије, сад је недељник што је пре била недеља, а болесника је највише средом, а не уторником.

Уосталом, и општина слабо се миче. Ево шта пише А. С. Суворин, издавалац првих руских новина, *Новог Времена*:

— Шта је с колером? запитих репортера *Петроградске Газете*, г. Баталина, надзорника престоничке лекарске управе.

— Шири се. Погледајте данашњи извештај. До 12 часова примљено је 142 нова болесника.

„Шири се!“ То је врло лепо. Шири се и шириће се. А и како да се не шири, кад чаброви и бурад с куханом водом, ти знаци водене великодушности петроградских крчмара, једино сведоче о мерама, које општина предузима. Санитетски одбор, не имајући никакве власти, прегледа, пише извештаје и шаље их општини; а она размишља о новцу и вели: „Од прошле године остало нам је само седам тисућа рубаља на колеру, па и то је већ назначено, куд ће отићи. Ето, крчмари су изнели чаброве, па можда ће то помоћи...“ И подигнуће се споменик у част овим данима: Крчмари држе на глави штит, а на штиту — чабар.

„Знате ли речницу Карповку? Премостићете је, идући на Каменоостровски проспекат. И ботаничка башта²⁾ лежи јој на обали. Општина дала предузимачу, да је очисти, а он је поделио насипом на два дела. Један део стао као бара и пружа врло поучан приказ: у њ се стичу два канала, варошки, који одводи нечистоћу из града, и колерни из болнице Петра и Павла. То је своје врсте генијално, да се може рећи: „Колера се шири!“

„Данас сам био тамо. Премостивши Карповку треба проћи једно сто корака на десно, па да чудо видите. Одмах, чим напустите Каменоостровски проспекат, почиње на трулеж ударати. Што даље, то јаче. Води на површини стоји неки гад. Што даље, све га је више. Најзад, вода се са свим не види, сва је покривена смрадним зеленилом. На другој

1). „Ниједног алкохолника, болесног од колере, нисмо спасли“, рече ми један од оних лекара Срба, који су имали у унутрашњости да се боре против заразе.

2). Једна од најлепших, ако не најлепша ботаничка башта у свету.

обали, на једно 15хвати од вас, налазе се лазарети Петропавловске болнице, пуни колерних болесника. Болница је скоро на обали. Канал јој зија на половину из рске, ту под прозорима њезиним. Мало више, идући смрдљивим блатом, пружила се ливада, где пасу краје, које пију ту лепу воду и дају здраво млеко!

„Стајао сам, гледао сам и дивио сам се. Неки пролазник стаде крај мене, рече „зараза“ и оде. И доиста то је зараза, па чак и за болницу. Зар се могу држати болесници на тако смрдљивом месту?

„И то је у Петрограду, скоро упоред с војничким касарнама! Санитетски одбор, пре недељу дана, прегледао је ту клоаку и написао је општини, а ње ни брига. Шта ћете! Посао је дат предузимачу, па се не да обуставити, јер овај може потражити штету, а варош нема новаца. Сем тога ако се све то блато пусти, може бити још горе.

„А знате ли Куљиково поље, не оно, на ком је Димитрије Донској разбио Мамаја, већ оно на ком се истоварује човечје ђубре, и које вас својим првобитним стањем подсећа на Мамајева времена. То је у виборшком делу вароши. И то је клоака. Кише су тамо расплодиле таку војску бактерија, да је страшнија од четâ Мамајевих. Господа из санитета говоре општини, како то не ваља.

— Па шта да чинимо с тим ђубретом, питају кметови, да га стрпамо у шпаг, шта ли?

— Зашто у шпаг? Извозите га у море на баркама.

— Није него још нешто. Барке су скупе. Оно, ми смо помишљали и на то, ну предузимач тражи 600 рубаља од сваке, па зар да му дамо? Предложисмо му 400, па кад не пристаде, махнусмо руком.

„Махнуше руком“. Врло мили и разумни људи! Ценкали се, па махнули руком. Сад нам је остала још једина нада на водену великодушност петроградских крчмара.

„Све би то било смешно, да није тако жалосно¹⁾“.

Тако г. Суворин. А ево шта прича г. Харвеј:

„На обали реке Карповке постоји, под бр. 11., врло симпатичан завод: „Склониште за децу, која због разних неприлика осташе без крова“. У овај мах у њему је 77 питомаца. Њихова трапезарија и игралиште налазе се на малом острвцу, опточеном са свију страна смрдљивом течношћу Карповке. Деца трче и играју се на неколико корачаја од оног истог места, где утиче канал из колерне болнице Петра и Павла. Прошле недеље, у кући

под бр. 9., поболела се од колере једна Финлаанткиња, а јуче однеше и моју собарицу. Нећу ни да говорим о многим болесницима у гренадирским касарнама, на Архијерејској улици, на Каменоостровском проспекту и т. д. То је тек почетак, а после ће бити још горе“.

А како и да не буде.

„Јутрос, пише даље г. Харвеј, срео сам на Каменоостровском проспекту, крај Карповског моста двоја кола с бурадима, напуњеним помоћу шмрка водом из Карповке. То су бурад за поливање проспекта. Видео сам воду: она је тамно сиве и зеленкасте боје и страшно удара. Шмрк је био бачен близу места, где утиче градска Клоака. Ми не само што не чистимо Карповку, већ разлевамо њезину смрдљиву, заражену воду по многољудним улицама. Осушивши се пролазницима на обући, карповски микроорганизми развићу ће се, помешани с уличном прашином по граду, ширећи свуда заразу¹⁾“.

Не заборавите, да су на Каменоостровском проспекту летњиковци некојих министара и многих дворана, да је то лети једна од најлепших улица, којом се воза петроградска госпоштина идући да се нажива оног дивног изгледа при заласку сунчеву.

Кад је тако у престоници, како тек мора да је по варошима и паланкама у унутрашњости?

Бог чува Русију.

* * *

Чудновати су наши млади стихотворци.

Ја не мислим оно коло, које води г. А. Шантић, вештак у копирању В. Илића. Имитатори Илићеви не знају, да су његови већи произвођи, и по садржају и по облику, сами по себи копија, и да копирати с копије не вреди ни у сликарству љуске изведена јајета, а камо ли у поезији; они не имају, да г. Недић није могао изрећи горе пресуде неким мањим лирским песмама Илићевим, већ кад је тврдио, да се свака од њих даје потпуно насликати. То и јест несрећа. Нема слике изражене нотама, ни песме у бојама. Лиричар служи се речима, да изрази што је осетио, а пејзажист бојама, светлошћу и ваздухом, да нам предочи парче природе онако, као што га је видео. Реч говори уху, а боја — оку, тим је све казано. Под заједничким кровом лепих вештина све гране уметности сливају се у општу, божанску хармонију, ну свака од њих је самостална, свака има своје градиво и своја средства, свака ствара производе, у којих је нешто што се ничим не да заменити, јер је свака лепа својом властитом лепотом.

¹⁾ Новое Время, 3-ог јула, 1894. г.

¹⁾ Ibidem, 4-ог јула, 1894. год.

»Ој, ви дани, нисте дани,
Већ анђели бели,
Не би друкче с неба дошли
И неба донели.

»Ај, ви ноћи, нисте ноћи,
Већ анђелска крила, —
Где би ноћца тако дивна,
Тако брза била!

(Змај, *Булићи*)

Изволите **то** бацити на платно! Или реците песнику, да вам речима замени Рафаилову *Мадону*, и он ће вам одговорити: камо ми боје, камо перспективе? Ако понудите сликара¹⁾, да то исто учини с милоском Венером, чућете одговор: камо ми линија и фигура, које би се у исти мах дале и видети и опипати? Да се песма може потпуно претворити у слику и заменити сликом, требало би да се то исто даје учинити са симфонијом и обратно.

И тешко уметничким производима, који су замениви нечим другим. Ено вам белгиског сликара Вијерца. Свако његово карактеристично платно даје се потпуно и још лепше пренети на лист беле хартије као социјолошка расправа, и баш зато га историја модерне уметности и наводи једине као пример, шта није сликарство. Исто је тако с оним песмама Илићевим:

»Сиво, суморно небо .. Са старих ограда давно
Увели ладолеж већ је суморно спустио вреже,
А доле, скрхане ветром, по земљи гранчице леже;
Све мрачна обори јесен, и све је пусто и тавно,
Без живота је све,
Изгледа као да самрт уморну природу стеже
И она тихо мре...

А по каљавом друму, погружен у смерној туги,
Убоги спровод се креће. Мршаво, малено кљусе
Лагано таљиге вуче, а врат је пружило дуги —
И киша досадно сипи, и спровод пролази тако,
Побожно и полако²⁾«.

Све се то до најмањих ситница даје заменити сликом, и то тако потпуно, да од песме не остане ни циглог редића. То значи да у њој и нема ништа, што би је чинило песмом, то значи да она није самосталан уметнички производ, већ тумачење уз платно неког холандског пејзажиста, или листак ишчупан из којег руског романа. Кад песма сва прелази у другу област уметности, кад је она голо, хладно описивање, онда је то храм у ком Бога нема, онда то није песма. Слика је још мање, јер свако уметничко дело, које потпуно може бити и

1). Ја не говорим о илустраторима, већ о правим уметницима.

2). В. Илић, *Песме*, стр. 120.

једно и друго, није ни једно ни друго, а пре свега није уметничко. Упамтите, да су хермафродити веће наказе у царству вештина, него у царству природе.

Понављам, то коло наших стихотвораца не засеца у моју руску област. Има једна друга гомилаца, која ме непрестано боде и неда ми мира, јер се врзе или око руских песника или бар око руских имена. Она се распада у две врсте: једна преводи с руског, а друга се руски потписује.

У прву спада г. А. Писаревић, славист, онај што је хтео да учи српски једног нашег књижевног првака. (Не смејте се, пријатељи!)

Чудновати су вам ти наши слависти! У семинару за словенску филологију они рију као вредне кртице по старим рукописима, бавећи се врло важним питањима као н. пр.: колико пута долази у ком јеванђељу округло, колико пак дугуљасто а. Кад им од тог сухопарног рада дођу виле очима, они, онако прашњавих, незграпних руку, зграбе какав песнички цвет и начине од њега накаралу.

Ето, погледајте превод Пушкиновог *Бориса Годунова*. Превођилац славист не само што нема ни најсићушније мрвице песничког дара, већ чак не зна ни језика, на којем је певао велики песник.

— Чим мислиш, да ће се свршити овај немир?
пита кнез Баратински кнеза Шујског, а овај му одговара:

»Чѣмъ кончится? Узнатъ не мудрею:
Народъ еще повоюетъ, да поплачетъ,
Борисъ еще поморщится немного,
Что ильница предъ чаркою вина,
И наконецъ, по милости своей,
Принять вѣнецъ смиренно согласится¹⁾«.

Тако Пушкин; а г. Писаревић растегао и отишао у Недођин:

»Чим ће се свршит побуна? Питаш
Томе се лако довити, кнеже:
Народ ће махом около њега
Плакати и нарицати горко,
Па ће се Борис осмехнут на то
И лице ће му с' разведрит брзо
Кб иљјаници кад види пехар
Пун црвенога вина пред собом,
Најзад ће пристати на то, да прими
Смирено круну —²⁾«.

Летописац Пимен, довршујући у ћелији, у Чудову манастиру, своју хронику, говори међу осталим:

1) «Чим ће се свршити? Лако је то погодити: Народ ће још мало урлати и плакати, Борис ће се још мало мрштити, као иљјаница пред чашицом ракије, док најзад не пристане, да прими венац из своје милости».

2). *Стражилово*, за 1894. г., бр. 20.

».....Недаромъ многихъ лѣтъ
Свидѣтелемъ Господь меня поставилъ
И книжному искусству вразумилъ:
Когда нибудь монахъ трудолюбивый
Найдетъ мой трудъ усердный, безименный;
Засвѣтитъ онъ какъ я свою лампаду« ..
А наш преводацъ вели:
»Није ме бадава изабро Господ,
Да будем сведок многих година,
И за учење разум ми дао:
Ма кад ће наћи калуђер вредни
Рад овај смерни и без имена,
И он ће своју запалит' лампу¹⁾»,

по свој прилици електричну, па ће га разгледати,
слушајући кроз Едисонов фонограф, како Аделина
Пати пева у опери!

Ах, ти наши слависти!

У другу врсту спадају г. г. Ленскій и Ипанов.
Први, као што видите, неће да зна за Вуков пра-
вопис, и пише *иже со слитноју*, а други презире
широку руску природу и одузима јој дебело *јер*.
То ће бити једина разлика између та два славуја,
који и зимују и летују у брснатим *стражиловачким*
гранама.

А како они лепо певају, тако лепо да вас
чисто језа подилази. Слушајући их и нехотице се
питате, куд иде наша поезија? У последње време
она је патила од безидејности, а сад већ постаје
недотупавно бљутава са свог идиотског блаженства
и епикурејизма.

»Међ фењом лежим у густој трави,
Предао сам се миљу са свим,

¹⁾. *Ibidem*, бр. 21.

Нада мном орли весело кликћу,
А ја међ фењом блажено спим — ¹⁾»,
пева г. Ипанов.

Последњи је стих класичан. Не би ли још
боље било, н. пр., овако:

Дакће сељак као псина
У топломе радећ' зраку,
А песник му срећан лежи
На трбуху, у врбаку.

Омарина жеже, пами,
Крекетуша верним пева:
Шта им пророк у врбаку
На трбуху блажен снева.

*

— Мојше, спаваш ли? питао Јеврејин отац
свог малог сина.

— Аја!

— Па шта радиш, кад не спаваш?

— Мислим.

— А шта то мислиш?

— Мислим, како ли, Боже, вејтин гори, кад
је мокар.

Можда би који од наших блажених стихотво-
раца ишчачкао какве блажене стихове о том ве-
ликом питању?

Спавајте, господо, кад вам се бело навукло
на очи, те нити шта видите, нити осећате; спа-
вајте, кад вам и мозак спава!

Радован Кошуткић.

¹⁾. *Ibidem*, бр. 22.

НЕКРОЛОГ

† МИХАИЛО М. ПРОТИЋ,

секретар у министарству народне привреде, у пензији.

Рођен је 20. марта 1860. године у Крушевцу, у ком је месту свршио основну школу и нижу гимназију. За тим је прешао у Учитељску Школу у Београду, коју је свршио 1881. године и с врло добрим успехом положио учитељски испит.

23. јула 1881. године постављен је за привременог учитеља основне школе у Дубници, округа моравског, а 27. септембра исте године премештен у Војник, поменутог округа. 12. марта 1882. године утврђен је за сталног учитеља основне школе и са службом премештен у Доње Мадјевце, округа топлничког. 1. августа 1884. године премештен је у Алексинац, а 11. августа 1887. године у Београд. 1. априла 1889. године због слабог здравља променио је положај и био постављен за писара у министарству просвете и црквених послова, а 1. јуна 1891. године за статистичара у истоме министарству. 20. августа 1892. год. буде по потреби службе премештен за благајника у Народном Позоршту, а 28. септембра исте године стављен је у пензију. 26. септембра 1893. године поново је враћен у државну службу и постављен за секретара у министарству народне привреде, а 21. априла ове године по други пут је стављен у пензију, те је као пензионар и умро.

Покојник је још од почетка 1892. године почео озбиљно боловати и његова је болка — туберкулоза — непрестано напредовала, док му 9. августа ове године није и сам живот угасила.

Покојни Михаило Протић био је у сваком послу примеран и одличан радник; вредан, тачан и уредан и као наставник у школи и као чиновник у канцеларији. Сваки свој посао вршио је са свом озбиљношћу и преданошћу, каква се налази у људи слободоумних и напредних погледа, узвишених идеала, истинских служитеља племенитом и лепом, пуних љубави према добру својих ближњих, свога народа. Те су га његове особине учиниле ваљаним радником и ван службених му дужности: он је још био вредан и доста плодан писац. Тако је, чисто грабећи да што више отме од краткога века свога, написао и штампао ове своје списе:

1. *Четири годишња времена*, за ученике II. разреда основних школа. 1883. године у Нишу.
2. *Ко је крив?*, савремена приповетка из руског живота, превод с руског. 1888. г. у Београду.
3. *Познавање природе* за IV. разред основних школа. 1888. године у Београду. Ова се књига, која је до сада штампана у осам издања, не

само употребљавала готово у свима нашим основним школама, него је 1892. године штампана и у Цариграду и од надлежне власти одобрена за употребу у српским школама у турској царевини.

4. *Збирка дечјих песама* у један и два гласа, штампано као прилог у „Просв. Гласнику“ 1889. год.

5. *Бачки забавник*, приче и песме за децу“ 1890. године у Београду. Ову је књижицу Главни Просветни Савет препоручио и министар просвете и црквених послова одобрио за поклањање, о годишњима испитима, ученицима и ученицама основних школа.

6. *О попису људства (становништва)*“, по Јансону. 1890. године у Београду.

7. *Статистика наставе у Краљевини Србији за 1890—1891. школску годину*“. 1894. године у Београду. Ово је највећи и најозбиљнији покојников рад, који му је стекао име правога књижевника. Овај је спис штампан у три књиге: а., *Основне школе*“, б., *Средње школе*“ и в., *Велика Школа и стручне школе*“.

Осим поменутих списа остао му је у рукопису израђен цео *Земљопис Краљевине Србије*“ за III. разред основних школа.

Поред тога је покојник радио у *Тежаку*“, у коме је ове године у три броја штампан, нарочито помена вредан, и чланак: *Пољопривредна статистика*“. Још је радио и у дечјим листовима, а нарочито у *Родолубу*“ и *Малој Србадији*“. Скоро за све време био је сарадник *Учитеља*“, у ком су штампани многи његови радови, преведени и ориџинални, међу којима нарочито помена заслужују чланци: *Природни метод умног васпитања*“, 1882. године, *Наша слова у настави*“, с гледишта историјско-педагошког (I. закон развитка језика у опште, II. развитак писмености, III. историјски развитак наших слова и IV. нужност реформе наших слова), 1882. године, и *Педагошка хигијена*“, 1887. године. Његових радова штампано је и у *Просветном Гласнику*“, који је неко време и корпговао.

То је, у кратко изложеном, цео живот и рад покојников. Он је за кратко време свога живота доста учинио и за српску школу и за српску књигу, и, оставивши у летописима српске просвете трајан светао спомен, заслужио да му се рече: „Лака ти била српска земља, у коју си на жалост прерано отишао!“

I. D. I.